

પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં
કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર
સ્વાધ્યાય

પ્રભુનાં હિંકતાંકિત

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

શ્રી બેણપ જેન સંઘ

આચાર્ય શ્રી ઐકારસૂરીશ્વરજી જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથમાલા (સુરત)નું પ્રકાશન

પ્રભુના હૃદયક્ષેત્ર

પ્રથમ આવૃત્તિ

: વિમોચન :

વિ.સં. ૨૦૬૩, વૈશાખ સુદ ૩.

આચાર્યશ્રી ઐકારસૂરિ આરાધના ભવન, વાવપંથક ધર્મશાળા, પાલીતાણા

મૂલ્ય : ૭૦/૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :

- આચાર્ય શ્રી ઐકારસૂરિ આરાધના ભવન,
ગોપીપુરા, સુભાષચોક,
સુરત - ૩૯૫૦૦૧.
- આચાર્ય શ્રી ઐકારસૂરિ આરાધના ભવન,
વાવ પંથકની વાડી, દશા પોરવાડ સોસાયટી,
પાલડી, અમદાવાદ-૭.
- સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર,
હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.
- નવભારત સાહિત્ય મંદિર
ફતાસા પોળની સામે,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧.
- નવભારત સાહિત્ય મંદિર
૧૩૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

મુદ્રક : કિરીટ ગ્રાફીક્સ,

૨૦૮, આનંદ શોપીંગ સેન્ટર, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧. ફોન : ૨૫૩૫૨૬૦૨.

: ગ્રંથ રચનાની તારક છાયા :

શ્રી વાવનગર મંડન દેવાધિદેવ શ્રી અજિતનાથ ભગવાન
શ્રી બેણપતીર્થમંડન દેવાધિદેવ પરમતારક શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન

: દિવ્ય આશિષ :

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહ શિરોમણિ
મુનિપ્રવર શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્ય મુનિપ્રવર શ્રી જનકવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવર શ્રી દ્વીકારવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત મુનિપ્રવર શ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

: આશિષ :

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર
પ્રવર્તક મુનિપ્રવર શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચંદ્રવિજયજી મહારાજ સાહેબ
પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતૃશ્રી મહારાજ)

વિ..ષ..યા..નુ..ક..મ..

અનુ.	વિગત	પેજ નં.
(૧)	સાક્ષીભાવ : ત્રણ ચરણો	૨
(૨)	સદ્ગુરુ દ્વારા સમર્પિતતા ભણી	૧૬
(૩)	ઉપેક્ષા, તિતિક્ષા, પ્રેક્ષા	૩૦
(૪)	નિર્મળ હૃદય	૪૬
(૫)	અપ્રમાદ - યાત્રા	૫૮
(૬)	નિરભ્ર નભ સું ચિત્ત	૭૮
(૫)	પ્રીત ક્રિયે દુઃખ હોય...	૮૮
(૬)	વિકલ્પોને પેલે પાર : આત્માનુભૂતિ	૯૮
(૭)	પ્રજ્ઞા વડે તત્ત્વનિશ્ચય	૧૦૯
(૮)	અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા	૧૩૩
(૯)	ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય	૧૫૭
(૧૦)	અપ્રતિબદ્ધ દશા	૧૭૧
(૧૧)	પ્રભુનાં પ્યારાં વચનો	૧૮૦

શ્રી બેનાતટ નગર ઈતિહાસની અટારીએથી

(શ્રી બેણપ ગામનો પ્રાચીન-અર્વાચીન ઇતિહાસ)

બેણપ ગામ એ ઘણું જ મહત્વનું ઐતિહાસિક ગામ છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં બનાસકાંઠા જિલ્લામાં વાવ તાલુકામાં વાવ થી માત્ર ૨૫ કિ.મી. દૂર પાકા ડામર રોડ ઉપર આવેલું આ બેણપ ગામ છે. બેણપ ગામ એ પૂર્વ બેનાતટ નગરી હતી.

દંતકથા મુજબ શ્રી શ્રેણિક મહારાજના પ્રથમ પુત્ર બુદ્ધિના નિધાન શ્રી અભયકુમારનું મોસાળ બેનાતટ નગરમાં હતું.

શ્રી ધનદત્ત શેઠના પુત્ર ઈલાચી કુમારને નટનું પાત્ર ભજવતાં ભજવતાં મુનિરાજના દર્શન કરતાં આજ બેનાતટ નગરમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. તે જ સમયે તેમની સાથે બીજી ત્રણ વ્યક્તિને પણ કેવળજ્ઞાન થયું હતું. એવી કિંવદંતી છે.

અંચલગચ્છના સ્થાપક આચાર્ય શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ઘણાં ચાતુર્માસ અહીંયા કર્યા હતાં. તેમજ સંવત ૧૨૩૬માં તેમનો સ્વર્ગવાસ પણ આ પાવન ભૂમિ બેણપ (બેનાતટ) નગરમાં થયેલો છે. અંચલગચ્છના પ્રથમ મહત્તરા પૂ. સાધ્વીજી શ્રી સમયશ્રીજી મ.સા. બેણપ ગામના જ હતાં.

પ. પૂ. આ. ભ. શ્રી ભાવસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજાની આચાર્યપદવી સંવત ૧૨૦૨ માં બેણપ ગામમાં ખુબજ ઉત્સાહપૂર્વક થઈ હતી.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસૂરીશ્વરજી મહારાજા તથા પ.પૂ.આ. શ્રી જયસિંહસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેઓ બેણપમાં બિરાજમાન હતા ત્યારે તેઓએ શ્રી સંઘની શાંતિ માટેના પ્રયત્નો કર્યા હતા. પ. પૂ. આ. શ્રી જયસિંહસૂરીશ્વરજી મહારાજા સંવત ૧૨૫૮માં બેણપ (બેનાતટનગર)માં જ કાળધર્મ પામ્યા હતા.

પ. પૂ. આ. શ્રી પુણ્યતિલક સૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ડોડીયા જ્ઞાતિના પરમાર વંશીય સોમિલને પ્રતિબોધ આપી આ નગરમાં જ જૈનધર્મી બનાવ્યા હતા.

પ. પૂ. આ. ભ. શ્રી મહેન્દ્રસિંહસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ (પ્રાય: સંવત ૧૨૬૩ થી ૧૩૦૮ વચ્ચે રચેલ) અષ્ટોતરી તીર્થમાળાની રચના ચાલુ પ્રતિક્રમણમાં સ્તવનરૂપે બેનાતટ નગરમાં કરી હતી.

બેણપ મોટું બંદર હતું. મંત્રી શ્રી ધરણના પૂર્વજ જગતદેવ શેઠ બેનાતટ બંદરમાં વસતાં હતા. જગતદેવ શેઠને જકાત માટે રાજા સાથે વાંધો પડતા તે કાળમાં તેમણે ૧૮ લાખ રૂપિયા ખર્ચી બેનાતટ બંદર પાસેનો સાત ગાઉ (૨૧ કિ.મી.) સુધીનો કિનારો પથ્થર કચરો વગેરે ભરાવીને પૂરાવ્યો હતો. ઈ.સ. ૧૩૭૮ માં જગતદેવ શેઠના પુત્રો સોમચંદ્ર અને ગુણભદ્રે આબુ-દેલવાડામાં આવેલ લુણિગવસહી દેરાસરજીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. બેણપ ગામના શેઠ કપર્દીશાહે પાટણમાં બંધાવેલ જિનાલયમાં સુવર્ણમિશ્રિત પંચધાતુના શ્રી ચોવીસમાં તીર્થપતિ મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. જે પ્રતિમાના ચક્ષુ લાખ લાખના મૂલ્યવાળા નિલમિણથી બનાવ્યા હતા.

બેનાતટ નગરમાં અતિ ભવ્યાતિભવ્ય એવું બાવન જિનાલય જમીનની અંદર મોજુદ છે જેના અવશેષો આજે પણ મળી આવે છે જેમાં મૂળનાયક શ્રી અભિનંદન સ્વામી ભગવાન બીરાજમાન છે એવો શિલાલેખ મળેલ છે. આ જિનાલયના અધિષ્ઠાયક દેવોએ ઘણીવાર સ્વપ્નમાં આવીને બાવન

જિનાલય વિશે વાતો કરેલ છે. આ જિનાલય ટુંક સમયમાં પ્રગટ થશે એવી અમારી સૌની આશા છે.

બેણપ ગામમાં ઉંચાડાવાસ તરીકે ઓળખાતા સ્થાનમાં જિનમંદિર હતું. બે ઓરડામાં ભગવાન બીરાજમાન હતા. પ્રતિમાજી અતિ પ્રાચીન તથા ખૂબ જ પ્રભાવક હતા. બાજુમાં જ ગોરજનું સ્થાનક હતું. દેરાસરજીની આજુબાજુ જૈનોની વસ્તી હતી, ભાવિકો ભાવથી પરમાત્માની ભક્તિ કરતા હતા, અને અનેકવિધ ચમત્કારો થતા. કાળક્રમે જૈનોની વસ્તી હાલ દેરાસર છે તે બાજુ રહેવા આવી અને બેણપ શ્રી સંઘે અહીંયા દેરાસરજી બનાવવાનો અભિગ્રહ કર્યો. શુભ દિવસે જમીન ખરીદી તેમાં બે ઓરડા બનાવી પ્રભુજીને પધરાવવાનો વિચાર કર્યો, ત્યારે અધિષ્ઠાયક દેવે સ્વપ્નમાં આવીને કહ્યું કે શંખેશ્વરજી પાસે પાડલા ગામે શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનું જિનાલય ખાલી છે અને ભેટ આપવાનું છે આ વાત જાણી બેણપ શ્રી સંઘના ભાઈઓ પાડલા સંઘ પાસે ગયા અને દેરાસરજી ભેટ આપવા વિનંતી કરી. પાડલા સંઘના ભાઈઓને સહર્ષ અનુમતિ આપી અને ત્યાંથી દેરાસરજી ખોલીને બેણપ લાવવામાં આવ્યું, અને આ દેરાસરજીના પથ્થરો લાવવાની મજૂરી તે સમયે ૧૦૦૦ (એકહજાર) રૂપિયા થઈ. શ્રી રાજારામ સોમપુરાએ દેવવિમાન જેવું ભવ્ય જિનાલય તૈયાર કર્યું. બેણપ શ્રી સંઘના હૈયામાં હરખ સમાતો ન હતો. પરમ પૂજ્ય પરમ ઉપકારી આ. શ્રી ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા તથા પ.પૂ. પંચાસજી શ્રી ચરણવિજયજી મહારાજાને બેણપ શ્રી સંઘે પ્રતિષ્ઠા કરાવવા પધારવા વિનંતી કરી, અને તેની પૂજ્યશ્રીઓએ અનુમતિ આપી.

સંવત ૧૯૯૩ના મહાવદ સાતમના દિવસે શુભ મુહૂર્તે પ.પૂ.આ. ભ. શ્રી ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા તથા પ.પૂ. પંચાસજી શ્રી ચરણવિજયજી મહારાજાની નિશ્રામાં શ્રીમતી સરસ્વતીબેન ગુલાબચંદ ઝવેરી (સુરત) ના વરદ હસ્તે ધામધૂમથી પ્રતિષ્ઠા થઈ. વડીલોના કહેવા પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠાના મહોત્સવમાં સવારે ચા-પાણી નાસ્તામાં સો (૧૦૦) કિ.ગ્રા. ખાંડ વપરાતી એટલો જનસમુદાય આવેલ હતો.

પ્રાયઃ સંવત ૨૦૧૨ ની સાલમાં સંઘની વિનંતીથી પ. પૂ. સાધ્વીજી શ્રી ચંદનશ્રીજી મ. સા. તથા પ. પૂ. સાધ્વીજીશ્રી દર્શનશ્રીજી મ. સા. એ બેણપ સંઘમાં ચાતુર્માસ કર્યું હતું. ખુબ જ ઉત્તમ કોટીના સુસંયમી સરળ સ્વભાવી પૂજ્ય સાધ્વીજી મહારાજ હતા. તેમણે બહેનોમાં અપૂર્વ ધર્મજાગૃતિ લાવી તથા ભાઈઓને પણ ધર્મનો મહિમા સમજાવ્યો.

જિનાલયમાં મૂળનાયક શ્રી શાન્તિનાથ દાદાની પ્રતિમાજીથી શ્રી નેમિનાથ દાદાની પ્રતિમાજીની દૃષ્ટિ ઉંચી હોવાથી સંવત ૨૦૨૭ માં બેણપ શ્રી સંઘે પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરાવવાનો નિર્ણય લીધો ત્યારબાદ શ્રીસંઘે પ.પૂ. આ. ભ. શ્રી ઝંકાર સૂરીશ્વરજી મહારાજને પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરાવવા વિનંતી કરી અને તેમણે સંવત ૨૦૨૮ વૈશાખ વદ દશમનું પ્રભુજીની પ્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત આપ્યું અને બેણપ શ્રીસંઘ હર્ષથી નાચી ઉઠ્યો. તે દિવસથી પ્રતિષ્ઠાની ધામધૂમથી તૈયારીઓ થવા લાગી, અને પ. પૂ. આ. શ્રી ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજની પાવન નિશ્રામાં પ્રતિષ્ઠા થઈ. એમની અમીદૃષ્ટિ સદાય અમારી ઉપર વરસતી રહે એજ મંગલ ભાવના.

દેવવિમાન સમા જિનાલયમાં તીર્થનાયક તરીકે બીરાજમાન સોળમા તીર્થંકર સંકટહર શ્રી શાન્તિનાથ દાદાની ભવ્ય પ્રતિમાજી જોતા આંખો ઠંકક અનુભવે છે. બેઠા પછી ત્યાંથી ઊઠવાનું મન પણ નથી થતું. દિવસમાં ત્રણ રૂપ ધારણ કરતા એ પ્રતિમાજી દર્શનાર્થીઓના દિલમાં ખૂબ આનંદની અનુભૂતિ કરાવે છે. આ પ્રતિમાજી સંપ્રતિમહારાજાના વખતની ભરાવેલ છે. હાલના દેરાસરજીમાં બિરાજમાન સંકટહર શાન્તિનાથ દાદા, યુગાદિદેવ આદેશ્વર દાદા, બાલબ્રહ્મચારી નેમિનાથ દાદા, પુરુષાદાણી પાર્શ્વનાથ દાદા અને વર્તમાન શાસનપતિ ચોવીસમાં તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામી દાદા આદિ જિનબિંબો બિરાજમાન છે. આ જિનબિંબો ખુબજ પ્રભાવક તેમજ ચમત્કારિક છે. અગાઉના સમયમાં દેરાસરજીની અંદર રાત્રીના સમયે સુંદર મજાના વાજિંત્રોના અવાજો સંભળાયા છે, તેમજ દેરાસરજીના શિખર ઉપર રાત્રીના સમયે દીવા થતા જોયા છે. અહીં અવારનવાર પ્રતિમાજીઓને અમીઝરણા

પણ થાય છે. છેલ્લા ઘણા સમયથી દેરાસરજીના શિખર ઉપર આખી રાત્રી મોર બેસી રહે છે. ભયંકર વંટોળ હોય કે પુષ્કળ વરસાદ હોય તો પણ મોર શિખર ઉપરથી ડગતો નથી. આ દૃશ્ય નજરોનજર નિહાળવા જેવું છે.

શ્રી સંકટહર શાન્તિનાથ દાદાનું સ્મરણ કરતા ગમે તેવો સંકટો દૂર થાય છે. અમોને આશા છે કે બેણપ ગામ તીર્થ તરીકે ટુંક સમયમાં જ વિકાસ પામશે. અત્રે બે ઉપાશ્રય, ભોજનશાળા તથા યાત્રિકોથી પવિત્ર બનેલ એવી ધર્મશાળા તીર્થની ભવ્યતામાં વધારો કરે છે. અહીં શ્રી સંઘ સંચાલિત “મૈત્રીધામ ખોડાઢોર પાંજરાપોળ” તેમજ પક્ષીચણ માટે ચબુતરો પણ છે.

આમ, અમારા બેણપ નગરનો ઇતિહાસ તો ભવ્યાતિભવ્ય હતો જ. વર્તમાન પણ ભવ્ય જ છે. કારણ કે દાદાની કૃપાથી બેણપના જૈન પરિવારો જ્યાં જ્યાં સ્થિર થયેલ છે ત્યાં તેઓ રિદ્ધિ સિદ્ધિને પામેલા છે અને અમોને આશા છે કે ભૂતકાળ અને વર્તમાન કાળની જેમ ભવિષ્યકાળ પણ દાદાની કૃપાથી સુવર્ણમય જ હશે.

બેણપ નગરે બિરાજમાન, તારણહાર.... વિશ્વસેન રાજાના પુત્ર, અચિરામાતાના નંદન, શ્રી સંઘના પ્યારા, કરુણાના મહાસાગર, શ્રી સંઘના શિરછત્ર, મહામહિમ વિશ્વવંદનીય, તારક દેવાધિદેવ શ્રી શાન્તિનાથ દાદાની અસીમ કૃપાથી.... કરુણાથી નયનોમાંથી વરસતા સતત પ્રેમસાગરથી શ્રી સંઘમાં આનંદમંગલ અને લીલા લહેર છે.

“બેનાતટ દરિસણ વિરલા પાવે, પૂરવ સંચિત કર્મ ખપાવે”

“ઘન્ય ઘન્ય બેનાતટ નગરી”

શ્રી બેનાતટ નગરની ઐતિહાસિક ઘટનાઓ

શેઠ કપર્દી અને તેમના ધર્મપત્નિ ગુલાબકુંવર બેનાતટના વતની હતા. તેઓ ધર્મના રાગી હતા. એમની સોમાઈ નામની પુત્રી હતી. તે પુત્રીને ધર્મનું નામ લેતા જ મોંઢુ ચડી જતું. ધર્મના નામે આ બધુ ધર્તીંગ છે એમ

તે અકળાઈને કહેતી. તે પુત્રીના રહેવાના મહેલમાં ૮૪ દરવાજા હતા. તેનો શોખ હીરા મોતીના કિંમતી આભૂષણો પહેરવાનો હતો. તે એક કરોડની કિંમતનું ઘરેણું પહેરતી હતી. અને તે મોટા ભાગનો સમય શૃંગારમાંજ કાઢતી. કરોડ રૂપિયાના મૂલ્યના હીરાના આભૂષણો ધારણ કરનારી સોમાઈ આચાર્યશ્રીની સંવેગ ભરેલી ધર્મદેશના સાંભળી પ્રભાવિત થઈ અને ત્યાં ને ત્યાં જ તેનું હૃદય પરિવર્તન થયું અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના શાશ્વત ધન આગળ કિંમતી હીરાઓ ઝાંખા લાગ્યા. એ નશ્વર પ્રકાશને તેણે તરત જ દૂર કર્યો અને પોતે સંયમ લેવા નિર્ણય કર્યો. કપર્દી શેઠે ભવ્ય મહોત્સવ કર્યો. સોમાઈએ પોતાની વહાલી-પચ્ચીસ સખીઓ સાથે દીક્ષા બેનાતટમાં લીધી. અચલગચ્છની તે પ. પૂ. સા. સમયશ્રીજી નામે પ્રથમ મહત્તરા સાધ્વીજી થયાં. તેમણે ૧૩૧૪ સાધ્વીજીઓને દીક્ષા આપી પોતાની શિષ્યા-પ્રશિષ્યા બનાવી, તેમની ૧૦૨ મહત્તરા સાધ્વીઓ અને ૧૧૩૦ સાધ્વીઓ શિષ્યા હતી.

અભયકુમારના પિતા શ્રી શ્રેણિક મહારાજા કુમારાવસ્થામાં રીસાઈને ઘરેથી નિકળી ગયેલા. તે ફરતાં ફરતાં દરિયાઈ માર્ગે જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં અચાનક ભયંકર વાવાઝોડું આવ્યું ત્યારે તે પોતાનો બચાવ કરવા થડ ઉપર બેસી ગયા અને દરિયાઈ માર્ગે બેનાતટમાં આવી પહોંચ્યાં. શ્રેણિક મહારાજા જે થડ ઉપર બેસીને આવેલા તે થડ ચંદનના વૃક્ષનું હતું. તે બેનાતટ નગરમાં પહોંચ્યા ત્યારે થડની મઘમઘતી સુવાસ સમગ્ર નગરમાં ફેલાઈ ગઈ. એ સુવાસથી લોકો ત્યાં ભેગા થઈ ગયા અને બધાને ખબર પડી કે આ સુવાસ ચંદનના થડની છે ત્યારે બેનાતટના વેપારીએ તે થડનું મૂલ્ય પૂછ્યું ત્યારે શ્રેણિક મહારાજાએ તે થડ સોનાના ભારોભાર વેચવાનું કહ્યું અને તે થડ બેનાતટના વેપારીઓએ સહર્ષ સોનાના ભારોભાર ખરીદ્યું.

શ્રીમાલી જ્ઞાતીય રૂપાશેઠ સંવત ૧૪૮૫ માં બેનાતટમાં થયા. તેમણે બેણપમાં એક કુવો બંધાવ્યો પણ તેમાંથી પાણી નીકળ્યું નહીં. ત્યારે એક

રાત્રીએ પાઈ નામની દેવીએ રૂપાશેઠને સ્વપ્નમાં કહ્યું કે જો તું તારા પૌત્ર કાનાનું બલિદાન આપે તો આ કુવામાં પાણી આપું. આવી જ રીતે આ જ સ્વપ્ન તે દેવીના સારંગ નામના ભુવાને પણ આવ્યું. ત્યારે તે શેઠ ચિંતાતુર થયા. આમ ચિંતામાંને ચિંતામાં ચાર-પાંચ દિવસ વિત્યા બાદ પોતાના સસરાને ચિંતાતુર જોઈ પુત્રવધુએ તેનું કારણ પૂછતા તેમણે આખી ઘટનાની વાત કહી. ત્યારે પુત્રવધુએ કુવામાં પાણી લાવવા માટે ખુશીથી પોતાનો પુત્ર આપ્યો. પછી શેઠે મહાજનને એકઠું કરી પોતાના કાનકુંવરને પારણામાં સુવાડી સંધ્યાકાળે તે ખાલી કુવામાં મુક્યો પછી સર્વે લોકો પોતપોતાના ઘરે ગયા બીજા દિવસની પ્રભાતે તે કુવો પાણીથી સંપૂર્ણ ભરાઈ ગયો અને પારણું ઉપર તરી આવ્યું, તેમાં કાનકુંવરને લોકોએ રમતો જોયો. ત્યારે લોકોએ રૂપાશેઠની પાસે જઈ વધામણી આપી કે તમારો પૌત્ર જીવતો છે, પછી શેઠ ખુશ થઈને પોતાના કાનકુંવરને ઘેર લાવ્યા. ત્યારથી તેના વંશજો “બાળકુવા” ની અટકથી ઓળખાવા લાગ્યા.

ચંડીસર ગોત્રિય શ્રીમાલી વીરદાસ શેઠ બેનાતટ નગરના લાખણ રાણાના કારભારી હતા, અને લાખણ રાણાની સોનાની કટારી વીરદાસ શેઠ ફેટામાં બાંધતા હતા. એક વખતે નજીકના ભરડવા ગામના સાંખલુ નામના ભીલે તેના ઘરમાંથી તે કટારી ચોરીને સુઈગામ પાસેના એક મોટા વૃક્ષના થડ નીચે દાટી. બીજે દિવસે તે ભીલ થરાદમાં ચોરી કરતા, તલવારના ઘાથી માર્યો ગયો પછી વીરદાસ શેઠે તે કટારીની ઘણી શોધ કરી પણ કટારી મળી નહી. સાંખલુ ભીલ મૃત્યુ બાદ વ્યંતર થયો અને તેણે શેઠને સ્વપ્નમાં તે કટારીની ચોરીની હકીકત કીધી અને જ્યાં કટારી દાટી હતી તે સ્થાન બતાવ્યું. વળી લાખણ રાજાએ પણ આ જ સ્વપ્ન પ્રમાણે દિવાળીના દિવસે પ્રભાતે તેમણે જમીન ખોદી અને ત્યાંથી કટારી નીકળી આમ કટારી ખોવાયા બાદ સાત વર્ષે મળી. ત્યારથી તેના વંશજો ગોત્રજ સાથે તે કટારીને પણ પૂજે છે.

શ્રી બેણપ નગરના પર્વ પર્યુષણની આરાધનાની ઝલક તથા વિગત

છેલ્લા ઘણા સમયથી પ.પૂ. આચાર્ય ભગવંતોની દરેક સંઘોને પ્રેરણા હતી કે ગામડામાંથી ધંધાર્થે શહેરમાં જઈ વસેલા શ્રાવકો પર્યુષણ મહાપર્વ દેશમાં જ એટલેકે જન્મભૂમિમાં જ કરવા આવે. પૂ. ગુરુભગવંતોની આ પ્રેરણાને માન આપી સૌ પ્રથમ શ્રી બેણપ જૈન સંઘે પર્યુષણ પર્વની આરાધના ગામમાં જ કરવાનું શરૂ કર્યું.

બેણપમાં વસતા જૈનો ધંધાર્થે ભાભર, રાધનપુર, પાટણ, અમદાવાદ, સુરત, મુંબઈ વિગેરે સ્થળે જઈ વસ્યા છે. ગામમાં એકાદ-બે ઘર ખુલ્લાં હતા. પરમ પૂજ્ય આચાર્યશ્રી અરવિંદસૂરીશ્વરજી મહારાજા તથા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા એ આજ્ઞા ફરમાવી કે બેણપ સંઘના ભાઈઓ બહેનો પર્યુષણ મહાપર્વની આરાધના કરવા બેણપ જાય અને પરમાત્માની ભક્તિ ભાવવિભોર બનીને કરે. આમ તો ગુરુમહારાજની નિશ્રામાં પર્યુષણ પર્વની આરાધના કરવાની હોય પરંતુ અત્યારના સમય સંજોગો પ્રમાણે પોતાના વતનમાં જઈ વિવિધ પ્રકારે પરમાત્માની ભક્તિ કરો ગુરુ આજ્ઞા તહત્તિ કરીને બેણપ સંઘના ભાઈઓ બહેનો છેલ્લા આઠ વર્ષથી પર્યુષણ પર્વની આરાધના કરવા સારી સંખ્યામાં બેણપ આવે છે અને ઘણા ઉમંગથી આરાધના કરે છે. આજુબાજુના ગામોમાંથી સહપરિવાર મહાપર્વની આરાધના કરવા ઘણા ભાવિકો પધારે છે.

પર્વ દરમ્યાન ચોવીસે કલાક નવકાર મહામંત્રનો અખંડ જાપ થાય છે. દેવ ગુરુની કૃપાથી પૌષ્ઠ તથા તપસ્યા ઘણા આનંદ ઉલ્લાસથી થાય છે. નાના-નાના બાળક બાળિકાઓ પર્વ પર્યુષણ દરમ્યાન બધા પ્રભુજીને વિવિધ પ્રકારની આંગીઓ કરે છે તથા દેરાસરજી શણગારે છે જે, ખુબ જ અનુમોદનીય છે, તથા બીજી પણ અનેક રચનાઓ કરે છે. જાતજાતની દીવાની રોશની કરે

છે. બાળકો એ કરેલી પ્રભુજીની ભવ્ય અંગરચના (આંગી) નજરે નિહાળવી તે જીવનનો અમુલ્ય લ્હાવો છે. પર્યુષણ મહાપર્વમાં અષ્ટાક્ષિકા પ્રવચન તથા શ્રાવકો વાંચી શકે તેવું પરમ પૂજ્ય જ્ઞાનવિમલસૂરીશ્વરજી કૃત કલ્પસૂત્ર વંચાય છે. મહાવીર સ્વામી જન્મ વાંચનના દિવસે ચૌદ સુપન ઉતારવામાં આવે છે તથા પ્રભુજીને ઝુલાવતા હાલરડું ખુબજ ભક્તિ ભાવથી ગાવામાં આવે છે. ચડાવા પણ ઘણા જ આનંદ ઉમંગથી બોલાય છે. હાલરડા સમયે આરતી કર્યા પછી પ્રભુજીને પોંખવામાં આવે છે.

ચાતુર્માસ - અનુમોદના

વિ. સં. ૨૦૬૨નું ચાતુર્માસ બેણપમાં કરાવવાનો શ્રીસંઘના ભાઈ-બહેનોને ભાવ જાગ્યો. પૂ. આ. ભ. શ્રી અરવિંદસૂરીશ્વરજી મ.સા. અને પૂ. આ. ભ. શ્રી યશોવિજયસૂરિ મ. સા. આદિનું ચોમાસું વાવ મુકામે નક્કી થતાં સમગ્ર વાવ પથકમાં આનંદની લહેર જાગી. બેણપમાં પૂ. આ. ભ. શ્રી મુનિચન્દ્રસૂરિ મ. સા. આદિનું ચોમાસું કરાવવા સંઘે ઝીંઝુવાડા મુકામે શ્રી શાંતિનાથ ભ. ની પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે મહા સુ. ૧૦ ના પૂ. આ. ભગવંતોને આગ્રહભરી વિનંતી કરી. પૂ. આ. ભગવંતોએ આ. મુનિચન્દ્રસૂરિ મ.સા.ના ચાતુર્માસ માટે સ્વીકૃતિ આપતાં આનંદ આનંદ છવાઈ ગયો.

અષાઢ સુદ ૫ ના ચાતુર્માસ પ્રવેશનું મુહૂર્ત આવતાં પ્રવેશની તડામાર તૈયારીઓ શરૂ થઈ. સોનામાં સુગંધ ભળે તેમ પ્રવેશના દિવસે જ ૯ નૂતન દીક્ષિતોની વડીદીક્ષાનું મુહૂર્ત આવતાં સર્વત્ર પ્રસન્નતા ફેલાઈ. અભૂતપૂર્વ ઉત્સાહ અને વિશાળ માનવમહેરામણની ઉપસ્થિતિમાં દબદબાભર્યો ચાતુર્માસ પ્રવેશ યોજાયો.

પૂ. આ. ભ. અરવિંદસૂરિ મ.સા. પૂ. આ. ભ. શ્રી યશોવિજયસૂરિ મ.સા. પૂ. જિનચન્દ્રવિજય મ.સા. પં. રાજેશ વિજય, પં. ભાગ્યેશ વિજય આદિ વિશાળ સાધુ-સાધ્વીના સમુદાય સાથે ચાતુર્માસ પ્રવેશ બાદ વડીદીક્ષાની વિધિ અને ગ્રંથ-વિમોચન વગેરે કાર્યો થયા. ચાતુર્માસ માટે પૂ. આ. ભ. મુનિચન્દ્રસૂરિ મ.સા., મુનિ દિવ્યરત્નવિજય મ., મુનિ મૌનરુચિ વિજય

મ., મુનિ યોગરુચિ વિજય મ. પૂ.સા. શ્રી સુવર્ણાશ્રીના શિષ્યા પૂ. સા. શ્રી કલ્પલતાશ્રી મ. ના શિષ્યા પૂ. સાધ્વીશ્રી મોક્ષરસાશ્રી, પૂ.સા. શ્રી સુવ્રતાશ્રીના શિષ્યા પૂ.સા. શ્રી તરુણચંદ્રાશ્રીજીના શિષ્યા પૂ. સાધ્વીશ્રી પ્રીતિચંદ્રાશ્રી આદિ ઠાણા અને પૂ. આ. ભ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિ મ.સાના સમુદાયના પૂ. સા. શ્રી ચારુશિલાશ્રીજીના શિષ્યા પૂ. સા. શ્રી મલયાશ્રીના શિષ્યા પૂ. સા. શ્રી દિવ્યપૂર્ણાશ્રી પૂ. સા. શ્રી દિવ્યપ્રજ્ઞાશ્રી આદિના ચાતુર્માસ પ્રવેશથી જ તપ-જપ-આરાધના-સાધનાની હેલી વરસાવવા માંડી. ૯-૩૦ કલાકે યોગશાસ્ત્ર અને ૨-૩૦ કલાકે રામાયણ અને મહાભારતના વિષય પર પૂ. આ. ભ. અને મુનિ દિવ્યરત્ન વિ. મ.ના પ્રવચનોમાં ગ્રામજનો પણ સારી સંખ્યામાં લાભ લેતા. ગામના ઘણા ભાગ્યશાળીઓએ ગુરુભગવંતોના પગલાં કરાવ્યા અને વિવિધ નિયમો લીધા. ખાનાભાઈ વજીરે જીવનનું આમૂલ પરિવર્તન કર્યું. બધા વ્યસનો છોડી દીધા. આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાલનનો નિયમ લીધો.

તપસ્યા:-

તપસ્વી મુનિશ્રી મૌનરુચિ વિ.મ. અને સાધ્વીશ્રી આત્મદર્શનાશ્રીના ૩૬ ઉપવાસ સા. શ્રી શ્રુતયશાશ્રી અને શ્રીમતિ રૂપાબેન જીવતલાલ અદાણીના ૩૦ ઉપવાસ વીસવિહરમાન સમૂહ તપ, અષ્ટપ્રવચનમાતા સમૂહ તપ, ૩૮ અઢાઈ.

આ. સુ. ૧૩ થી આ. વ. ૧૩ દરમિયાન પૂ. આ. ભ. શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ મ.સાએ સૂરિમંત્રની પાંચમી પીઠિકાની આરાધના કરી. આરાધનાના પ્રારંભે કુંભ સ્થાપન, નવગ્રહ, ૧૦ દિગ્પાલ સ્થાપન વગેરે ના ચડાવા નવકારમંત્રમાં બોલાતાં બે કરોડ ત્રેસઠલાખ નવકારના રેકર્ડ રૂપ ચડાવા થયેલા.

કા.સુ. ૮ ના ચતુર્વિધ સંઘ સાથે દૂધવા ચૈત્યપરિપાટી આદિ વિવિધ પ્રસંગોથી ચાતુર્માસ યાદગાર બની રહ્યું.

વિ. સં. ૨૦૬૨ ના પૂ. આ. ભ. શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ મ. સા. આદિના ચાતુર્માસ દરમિયાન થયેલી વિવિધ આરાધનાની અનુમોદનાર્થે આ પુસ્તક પ્રકાશનનો લાભ શ્રી બેણપ જૈન શ્રે. મૂ. પૂ. સંઘે જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી લીધો છે.

પ્રભુના હરતાક્રાર

॥ પ્રભુના હસ્તાક્ષર ॥

આધારસૂત્ર

સંજોગા વિષ્ણુમુક્તસ, અણગારસ્સ ભિક્ષુણો ।

વિણયં પાઝકરિસ્સમિ, આણુપુલ્લિં સુણેહ મે ॥ ૧/૧ ॥

સંયોગથી વિપ્રમુક્ત, અણગાર એવા ભિક્ષુને હું વિનય શીખવાડીશ.
કમસર તું મને સાંભળ.

સન્દર્ભસૂત્ર

રસો વૈ સઃ ।

રસં હોવાયં લબ્ધ્વાનન્દી ભવતિ ।

કોહ્યાન્યાત્ કઃ પ્રાપ્યાત્,

યદેષ આકાશ આનન્દો ન સ્યાત્,

એષ હોવાનન્દયતિ ॥

તૈત્તિરિય ઉપનિષદ્

તે જ રસ છે.

તે રસને મેળવીને સાધક આનન્દી બને છે.

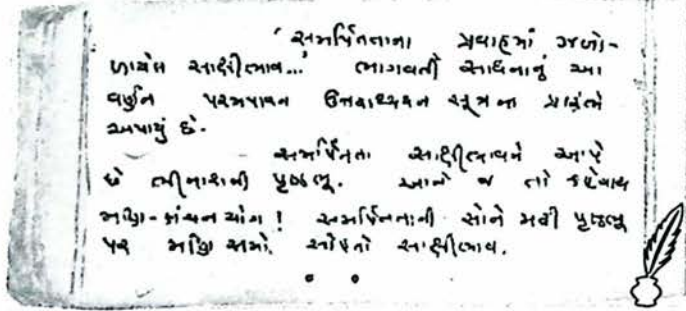
જો આ આકાશ (પ્રભુ) આનન્દરૂપ ન હોત તો કોણ પ્રાણ ટકાવી
શકત ?

તે જ આનન્દ આપે છે.

સાધનાસૂત્ર

સાક્ષીભાવનાં ત્રણ ચરણ :

- સંયોગવિપ્રમુક્તિ (પદાર્થો અને વ્યક્તિઓના સંગથી ઉપર ઊઠવું)
- અણગારત્વ (દેહાધ્યાસમુક્તિ)
- ભિક્ષુત્વ (સૂક્ષ્મ હું ભાવની પકડથી છૂટકારો)

સાક્ષીભાવ : ત્રણ ચરણો

‘સમર્પિતતાના પ્રવાહમાં ઝબોળાયેલ સાક્ષીભાવ...’ ભાગવતી સાધનાનું આ વર્ણન પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પ્રારંભે અપાયું છે.

સમર્પિતતા સાક્ષીભાવને આપે છે ભીનાશની પૃષ્ઠભૂ. આને જ તો કહેવાય મણિ-કાંચન યોગ ! સમર્પિતતાની સોને મઢી પૃષ્ઠભૂ પર મણિ સમો સોહતો સાક્ષીભાવ.

સાક્ષીભાવનાં ત્રણ ચરણો અહીં અપાયાં છે : સંયોગવિપ્રમુક્તિ, અણગારત્વ અને ત્રિશ્વત્વ.

પહેલું ચરણ : સંયોગવિપ્રમુક્તિ. સંયોગોથી મુક્તિ નહિ, પ્રમુક્તિ નહિ, વિપ્રમુક્તિ. શો અર્થ થશે એનો ?

સાક્ષીભાવના આ પ્રથમ ચરણે સાધક પદાર્થો અને વ્યક્તિઓના સંગથી એટલો તો અળગો હશે કે સંયોગોની નોંધ પણ એની ભીતર ક્યાંય લેવાયેલી નહિ હોય.

દર્પણની સામે સ્ફટિક હશે તો દર્પણ એનું પ્રતિબિમ્બ ઉપસાવશે. અને સામે કોલસો હશે તો તેને એ પ્રતિબિમ્બિત કરશે.

સાધક આવા દર્પણ કરતાં એક ડગલું આગળ છે : સામે વ્યક્તિઓનો સમૂહ હશે અને છતાં એને લાગશે નહિ કે સામે કોઈક છે.

અષ્ટાવક ઋષિ યાદ આવે : ‘અહો જનાકીર્ણેઽપિ અરણ્યં સંવૃતં મમ...’ લોકોના સમૂહની વચ્ચે જંગલનો અનુભવ! કેવી મજા !

લોકોની વચ્ચે રહેવા છતાં એમની સાથે તાદાત્મ્ય નથી, અને એ જ કારણે આ મજાનો અનુભવ થાય છે.

સંત શિવપુરી બાબાને એક સાધકે પૂછેલું : કાંટો વાગે ત્યારે આપને કેવી પીડા થાય ?

બાબા હસ્યા. એમણે કહ્યું : બુધ્ધ કરતાં બુદ્ધને પીડાનો ખ્યાલ તો વધુ આવે જ, અને સૂક્ષ્મ રીતે, તીવ્રતાથી આવે... પણ એ પીડા સાથે બુદ્ધ પુરુષનું તાદાત્મ્ય નથી હોતું.

દૂર, દૂર કંઈક થઈ રહ્યું હોય; જેની સાથે પોતાને કોઈ સંબંધ નથી. તાદાત્મ્ય છૂટી ગયું.

તાદાત્મ્યના અભાવને ઘણા સન્દર્ભમાં જોઈ શકાય. હજારો શ્રોતાઓની સામે બોલનાર વક્તા, જો તાદાત્મ્યને પેલે પાર હોય તો, પોતાની ભીતર એક નાની સી અહંકારની લહેરખી પણ પેદા ન થવા દે.

જેના શબ્દો વડે હજારો શ્રોતાઓ એક લયમાં ઝૂમ્યા હોય, એ વ્યક્તિની ભીતર કશું જ ન હોય. એ ભક્ત હોય તો એની પ્રતિક્રિયા આ હોય : મારા ભગવાને મારી સાઉન્ડ સિસ્ટમ વાપરી. ‘પ્રભુ ! તારો હું ઋણી છું કે તું મારા કંઠેથી પ્રગટ્યો !’

વક્તા નિશ્ચયદૃષ્ટિથી યુક્ત હશે તો એ કહેશે કે સામી વ્યક્તિઓનું ઉપાદાન જાગૃત હોય તો આ શબ્દોથી કંઈક ફરક પડી શકે. સાંભળનારનું ઉપાદાન જ મહત્વનું છે, મારું બોલવાનું નહિ.

આચાર્ય ધર્મધુરન્ધરસૂરિ મહારાજને સાતા પૂછવા ગયેલો. ગળાનું કેન્સર તેમને થયેલ, પીડા ઘણી. પણ ચહેરા પર એ જ ચિર-પરિચિત મુસ્કાન. મેં પૂછ્યું : સાહેબ, સાતામાં ? હસતાં હસતાં તેમણે કહ્યું : હું તો સાતામાં જ છું.

સ્પષ્ટતા લાગેલું કે શરીરની પીડા સાથેનું તાદાત્મ્ય ત્યાં ન હતું.

શૂન્ય પાલનપુરી યાદ આવે :

શૂન્યમાંથી આવ્યા’તા,

શૂન્યમાં ભળી જઈશું,

કોણ રોકનારું છે ?

નાશ ને અમરતાની

શૃંખલાઓ કાપીને

લ્યો અમે તો આ ચાલ્યા...!

શંકરાચાર્યના ‘બ્રહ્મ સત્ જગન્મિથ્યા’ સૂત્રને શૂન્ય પાલનપુરી કેવી તો મસ્ત અદાથી વર્ણવે છે :

‘કાંઈ રહેવાનું નથી,
બાકી ફક્ત મારા વિના,
શૂન્યરૂપે હું,
સકળ બ્રહ્માંડનો પડકાર છું.’

સંયોગવિપ્રમુક્તિ : સાક્ષી ભાવનું પ્રથમ ચરણ^૧.

આવશ્યક પદાર્થો - વસ્ત્ર, પાત્ર આદિનો સંયોગ બહારના સ્તરે હોય. પણ ભીતર તે સંગની કોઈ જ અસર નથી.

‘પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશતિકા’ એ સાધકની આ નિર્લેપતાને પરદ્રવ્યમાં ઉદાસીનભાવરૂપે અને પરભાવમાં સુષુપ્તિ રીતે વર્ણવેલ છે.^૨ અને એ કારણે મળે છે સ્વમાં હોવાનો પરમ આનન્દઃ સ્વગુણલીનતા.

સંયોગવિપ્રમુક્તિ શબ્દની વ્યાખ્યા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની સુખબોધિકા વૃત્તિમાં આ રીતે અપાઈ છે : જ્ઞાન અને ભાવના આદિ અનેક પ્રકારો વડે આત્યન્તિક રીતે મળેલ સંયોગોની મુક્તિ. જ્ઞાનને ભાવનાના સ્તર પર લઈ જઈને સાધક બાહ્ય (પદાર્થ, વ્યક્તિ આદિ) અને અભ્યન્તર (રાગ, દ્વેષ આદિ) સંયોગોથી જાતને અળગી કરે છે.

ભાવિત થયેલું જ્ઞાન સ્વ અને પરનાં ખાનાંને છુટ્ટા પાડી દેશે, અને સાધક પરમાં ન જવાય એની પૂરેપૂરી તકેદારી રાખશે.

(૧) સંજોગા વિષ્ણુમુક્તસ, અણગારસસ ધિક્ષુણો । - ઉત્ત. ૧/૧

(૨) જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્ભાવેષુ શેરતે ।

ઉદાસતે પરદ્રવ્યે, લીયન્તે સ્વગુણામૃતે ॥૧૫॥

અણગારત્વ એ બીજું ચરણ છે સાક્ષીભાવનું. અગાર એટલે ઘર. અને એના મમત્વથી ઉપર ઊઠેલ છે સાધક.

પહોંચેલ સાધકો દેહને પણ ઘર કહે છે, અને એની ભીતર આવેલ શુદ્ધ જ્ઞાનાદિ ગુણોને વાસ્તવિક ઘર કહે છે. ઘરમાંય ઘર !

સદ્ગુરુની વ્યાખ્યા આપતાં રવિસાહેબે કહ્યું છે : ‘ઘર મેં ઘર દિખલાઈ દે, વો સદ્ગુરુ હમાર !’

છોડવાની વાત છે એટલે અહીં - અણગારતાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં - અગારનો અર્થ પહેલા ઘર (દેહ) સાથે સાંકળી શકાય. રહેવાના સન્દર્ભમાં બીજો અર્થ ઉપયોજાય : જ્ઞાનાદિ ગુણો.

અણગારતા. દેહના સાક્ષી બની જવાનું. પૂ. આનન્દધનજી મહારાજના શબ્દોમાં કહીએ તો, ‘દેહાદિકનો સાખીધર કહ્યો.’ અન્તરાત્મદશાની આ વ્યાખ્યાને અણગારતા જોડે બરોબર સાંકળી શકાય.

‘અગાર’નો અર્થ ટીકામાં ઘર જ કરાયો હોવા છતાં, નિર્લેપદશાની જે તીવ્રતા આ કક્ષાએ હોય છે તેના સન્દર્ભમાં દેહાધ્યાસથી ઉપર ઊઠેલ સાધક અહીં હોય તેવું માની શકાય.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં જ, આગળ, આવા સાધક માટે ‘णत्थि देहे ममायितं’ (જેને દેહ પર મમત્વ નથી...) જેવી પંક્તિઓ આવે છે.

દેહ : જ્યાં થોડો સમય રહેવાનું છે. ભાડાનું ઘર જ કહો ને ! એના પર રાગ કેવો ? કવિ સરસ અંદાજમાં કહે છે : ‘જીંદગી એક કિરાયે કા ઘર હૈ, એક દિન તો બદલના પડેગા; મૌત જબ તુમકો આવાજ દેગી, તબ ઘર સે નિકલના પડેગા.’

અણગારતા. દેહાધ્યાસના દિવાનખંડમાંથી નીકળીને, ભીતરી ગુણોથી મઢેલ નિજના વૈભવી શયનગૃહમાં પ્રવેશવાની આ વાત છે.

વેકેશનના ગાળામાં, ઘરનું દિવાનખાનું પોતા-પરપોતાઓના અવાજથી કોલાહલવાળું બનેલ હોય ત્યારે ગૃહસ્વામી પોતાના એરકન્ડિશનડ બેડ રૂમમાં પહોંચી દરવાજો બંધ કરીને સૂઈ જાય છે ત્યારે ન તો ત્યાં ઘોંઘાટ છે, ન ગરમી છે.

ગજસુકુમાર મહામુનિના તાજા લોચ કરાયેલા મસ્તક પર મૂકાયેલ ખેરના ધગધગતા અંગારા જ્યારે પોતાની દાહકતાની તીવ્રતા પર પહોંચેલા ત્યારેય એ મહામુનિ આ ઘટનાથી દૂર, ઘણે દૂર, કો આનન્દ લોકમાં મહાલતા હતા.

કાશ, આપણનેય આવો ભીતરી એક ખંડ મળે !

સંત જ્ઞાનદેવ, સંત નામદેવ અને મુક્તાબાઈ કાશીની યાત્રા કરી પાછા ફરતાં ભક્ત ગોરા કુંભારને ત્યાં ઊતર્યાં.

ગોરા ભગતને ત્યાં કાચા ઘડાને ટીપવાનું ટપલું પડ્યું હતું. મુક્તાબાઈએ ભગતને પૂછ્યું : આપણેય માટીના ઘડા છીએ. આ ટપલાથી આપણે કાચા છીએ કે પાકા છીએ, એ ખબર પડે ?

ભગત કહે : હા, ખબર પડે. અને લાગલું જ એમણે ટપલું મુક્તાબાઈના માથા પર લગાવ્યું. આ જોઈ નામદેવ ગુસ્સે થયા. ભગત કહે : નામદેવ હજુ કાચો છે.

ગોરા ભગતનું આકલન સ્પષ્ટ હતું : માટી સાથે (દેહરૂપી માટી સાથે) માટીનું (લોઢાના ટપલાનું) જોડાણ થયું એ ઘટનાની નોંધ પણ કેમ લેવાઈ શકે ? અને એ નોંધ લેવાઈ તો એનો મતલબ એ થયો કે મન હજુ માટીમાં - દેહમાં અટવાયેલું છે.

મન અન્યમય ન જોઈએ, તે જોઈએ પ્રભુમય.

નામદેવે પોતાની ભૂલ કબૂલી.

પ્રશ્ન થશે : દેહાધ્યાસથી આવી દૂરી શી રીતે મળે?

એ માટે જોઈશે અનુભૂતિ: આત્મતત્ત્વની.

‘શાન્તસુધારસ’ની મઝાની પંક્તિ યાદ આવે : ‘ભાવય રે ! વપુરિદમતિમલિનમ્’... શરીરની અશુચિમય દશાને ભાવિત કરવાની. શરીર ગંદું છે આવું માત્ર સાંભળવાથી કે વાંચવાથી દેહાધ્યાસ જવાનો નથી. સો વાર સાંભળેલું છે અને એકસો એકમી વાર સંભળાય કે શરીર ગંદું છે, ને છતાં દેહરાગ તસુભર પણ ન ખસકે એવું બને.

કચ્છી સંત ડાડા મેકરણ કહેતા : ‘અંદેસડા ન ભાંજિસી, સંદેસડા કહિયા...’ પ્રભુની વાત માત્ર કહેવાથી (કે સાંભળવાથી) સંશય દૂર થતા નથી.

મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજે શ્રીપાળ રાસમાં કહેલી પંક્તિ યાદ આવે : ‘સંશય નવિ ભાંજે શ્રુતજ્ઞાને.’

તો શી રીતે સંદેહ ટળે ? મોહનું આ ઘેરું અંધારું શી રીતે ઓછું થાય ? શ્રીપાળ રાસની પંક્તિ યાદ આવે છે:

‘હરાવ્યો અનુભવ જોર હતો જે, મોહમલ્લ જગ બાંઠો;
પરિ પરિ તેહના મર્મ દાખવી, ભારે કીધો ઉપરાંઠો રે...’

અનુભવે દુર્જેય મોહમલ્લને હરાવ્યો. મલ્લયુદ્ધમાં હરીફની નિર્બળતાઓથી વ્યક્તિએ પરિચિત થવું જોઈએ અને તેનાં મર્મસ્થળો પર પ્રહાર કરવો જોઈએ.

અનુભવ આ કામ કરે છે. મોહની નબળાઈઓ જોઈ ત્યાં પ્રહાર કરી તે સાધકને વિજેતા બનાવે છે.

ડાડા મેકરણે આપેલ સૂત્રનો પૂર્વાર્ધ આગળ જોયેલો : ‘અંદેસડા ન ભાંજિસી, સંદેસડા કહિયા...’ ઉત્તરાર્ધમાં તેનો ઉકેલ આપ્યો છે : ‘કે હરિ આયા ભાંજિસી, કે હરિ કે પાસ ગયા...’ યા તો પ્રભુ તમારી પાસે આવે ને સંદેહ- દેહમાં આત્મબુદ્ધિ વગેરેની ભ્રમણા ટળે અથવા તો તમે પ્રભુની પાસે જાવ અને સંદેહ ટળે.

પ્રભુ શી રીતે ભક્તોની પાસે આવે છે એની મોહક અભિવ્યક્તિ શ્રીપાળ રાસમાં છે :

‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ, સાહિબ જગતનો તૂઠો,
એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતાં, અનુભવ અમૃત રસ વૂઠો રે...’

પરમાત્માનો પ્રસાદ એટલે અનુભવ અમૃતની વર્ષા. શ્રીપાળનો રાસ લખતાં, મહામના શ્રીપાળના સમભાવને આસ્વાદતાં મહોપાધ્યાયજીને પણ શમામૃતનો અનુભવ થયો.

શમામૃતનો અનુભવ. પરમ રસનો અનુભવ. શબ્દોને પેલે પારનો અનુભવ.

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ગીતો લખતા ત્યારે કોઈને હાજર રહેવા નહિ દેવાતા. એકવાર મિત્રો બેઠેલા. ટાગોર પોતે ચા બધાને આપી રહ્યા છે અને અચાનક જગ હાથમાંથી છૂટી જાય છે.

પરિચિત મિત્રો સમજી ગયા કે એ તેમની સમાધિની ક્ષણો હતી. પરમપ્રવેશની ક્ષણો.

મિત્રો જતા રહ્યા. બારણું બંધ થયું. ગુરુદયાળ મલ્લિકને ટાગોરની સર્જનની પળો ‘જોવી’ હતી. મિત્રો ગયા પછી મલ્લિકે ટાગોરના રૂમના બંધ બારણાની તિરાડમાંથી જોયું તો તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા. ઓરડાનું આખું વાતાવરણ બદલાઈ ગયેલું. મલ્લિક પાછળથી નોંધે છે કે એ વખતે એ ઓરડામાં કોઈ અદૃશ્ય તત્ત્વની હાજરી વરતાતી હતી.

ટાગોર કહેતા કે પોતે ન હોય ત્યારે જ રચના થતી. ‘ગીતાંજલિ’ આવી ક્ષણોમાં જ વરસી હશે ને !

પરમની વર્ષાનું ગણિત સીધું સટ છે ! તમે ‘પર’ની છત્રીમાંથી બહાર નીકળ્યા કે પરમની વર્ષા ચાલુ !

રૂસી અન્તરીક્ષયાત્રી પેકોવે પોતાની ડાયરીમાં નોંધ્યું છે કે આકાશમાં ગુરુત્વાકર્ષણ-વિહોણી ક્ષણોમાં પેટે પટ્ટો બંધાયેલ હોય, પણ ઝપકી આવતાં જ હાથ અદ્ધર થઈ જાય, ઊંચકાઈ જાય. ને એ નિદ્રાની ક્ષણોમાં - અલપઝલપ નિદ્રાની ક્ષણોમાં - દેહાધ્યાસથી પર જવાનો અનુભવ મળે.

તમે તમારા શરીરને, તે બીજાનું હોય એ રીતે જોઈ શકો તો દેહાધ્યાસને ખરતો તમે અનુભવી શકો.

રોગની ક્ષણોમાં પણ જાગ્રત સાધકનો દેહાધ્યાસ ખરી શકે.

અધ્યાસ શબ્દની બહુ જ પ્યારી વ્યાખ્યા શંકરાચાર્યે આપી છે : જે ન હોય છતાં ‘છે’ ના ખ્યાલથી તમને ભરી દે તે અધ્યાસ.

દેહનો અધ્યાસ ખરે, પર-રસ જાય અને પરમ રસની અનુભૂતિ થાય.

તૈત્તિરિય ઉપનિષદ કહે છે : ‘રસો વૈ સઃ...’ રસ તે જ છે. પરમાત્મા જ. એ રસ મળે તેને આનન્દ જ આનન્દ.

અને એ આનન્દ વિના તો જીવન ટકે કેમ ? પૂ. આનન્દધનજી કહે છે : ‘આનન્દધન બિન પ્રાણ ન રહે છિન, કોટિ જતન કરી લિજે...’ કરોડો બીજા ઉપાય કરીએ તોય એ પ્રાણાધાર વિના, આનન્દધન વિના પ્રાણ ટકી ન શકે. ‘આનન્દધન એક વલ્લભ લાગે, ઔર ન લાખ કરૌર...’ ગમે તેને જુઓ, ‘એ’ને જોયા પછી બધું જ લાગે: ફિક્કું-ફસ.

સંયોગવિપ્રમુક્તિ અને અણગારત્વ પછીનું સાક્ષીભાવનું ત્રીજું ચરણ છે ભિક્ષુત્વ. જે સાધકને વૈભાવિક હું-ભાવની પકડથી મુક્ત બનાવી સ્વાભાવિક હું-ભાવની ધરતી પર મૂકે છે.

ભિક્ષુ શબ્દ બોલતાં પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું ‘સભિકખુ’ અધ્યયન યાદ આવે અને યાદ આવે પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનું આ પ્યારું ગાથાસૂત્ર :

ण मे देति ण कुप्पेज्जा,

થોવં લહ્હું ન ચિંસઈ ।

પડિસેહિતો પરિણમેજ્જા,

एतं मोणं समणुवासिज्जासि त्ति बेमि ॥

મુનિ ક્યાંક વહોરવા ગયા છે. ગૃહસ્વામી ભિક્ષા નથી આપતા, તો મુનિ ગુસ્સે થતા નથી. ક્યારેક થોડી ભિક્ષા મળી તોય મુખ પર ગ્લાનિ નથી. કોઈએ કદાચ ઘસીને ના પાડી કે અહીં તમારે આવવાનું જ નહિ; એ સાંભળીને પણ મુનિ સહેજે વિષાદ વિના આગળ ધપે છે...

આ શું છે ? સૂક્ષ્મ હુંની પકડથી મુનિ મુક્ત થયા છે એ ભાવને સૂચવતું આ સૂત્ર છે.

‘જ્ઞાનસાર’ ગ્રન્થ સાધકને આકાશની ઉપમા આપે છે તેનું સ્મરણ અહીં થઈ ઊઠે. હુંભાવથી ઊંચે ઊઠેલ સાધક એટલે આકાશ સો નિર્મળ સાધક. એવો સાધક વિભાવોથી મુક્ત જ હોય. ‘આકાશમિવ પદ્મેન, નાસૌ પાપેન લિપ્યતે...’

પરમનું આકાશ કેટલું તો નીચે ઝળુંબી આવ્યું !

‘બુદ્ધિસ્ટ પેરેબલ્સ’માં એક સરસ પ્રસંગ કથા છે.

સાધક ગુરુ પાસે પોતાને મૂંઝવતો કોઈક પ્રશ્ન લઈને આવે છે. ગુરુને એ કહે છે. ગુરુ એ સાંભળીને ખડખડાટ હસી પડે છે. કોઈ જવાબ નહિ માત્ર મુક્ત હાસ્ય.

સાધક ઝંખવાણો પડે છે. પોતાની કુટિરે તે જાય છે. ત્રણ દિવસ સુધી તે કંઈ ખાઈ કે પી શકતો નથી. ઊંઘ નથી આવતી એને. ફરી તે ગુરુ પાસે આવે છે અને ત્રણ દિવસની વીતક કથા કહે છે.

ગુરુ કહે છે : તું સરકસના વિદૂષક (જૉકર) જેવો પણ નથી ? શિષ્યને ખ્યાલ નહિ આવ્યો કે ગુરુ શું કહેવા માગે છે. ગુરુએ કહ્યું : સરકસનો વિદૂષક પણ બીજાને હસતાં જોઈ રાજી થાય છે. તેં મને હસતો જોયો; તું રાજી થવાને બદલે ખિન્ન કેમ બન્યો ?

ગુરુ એમ કહેવા માગતા હતા કે તું મારા હાસ્યને કેમ સ્વીકારી ન શક્યો ? અહીં વ્યક્તિની અપેક્ષા તેને નડે છે. અપેક્ષા ગુરુના માર્ગદર્શનની હતી, ગુરુના પ્યારા-પ્યારા શબ્દોની હતી અને મળ્યું હાસ્ય. અપેક્ષાના પાત્રમાં એ સ્મિત ઝીલાયું નહિ.

અપેક્ષાની પાછળ હતો હું ભાવ. મને ગુરુ આ રીતે સાંભળે... મને તેઓ આ રીતે પ્રત્યુત્તરિત કરે... એ હું ભાવનાં જ છોતરાં ઊડી જાય તો..... ? કેવી મઝા !

ભિક્ષુ... પ્રભુનો પ્યારો સાધુ. હું ભાવની પકડથી મુક્ત સાધક. કોડે કંઈક કહ્યું તો એ એની પાસે. મને શું ? હા, એમાંથી મારે યોગ્ય હોય તે લઈ લઉં. મારી તત્કાલીન સાધના માટે ઉપયોગી હોય તે શબ્દોને ગાંઠે બાંધું. બીજા પર મન ન દઉં. ખજુર ખાઈને ઠળિયાં ફેંકી દેનાર માણસની જેમ.

સાક્ષીભાવનાં ત્રણ ચરણો આપણે જોયાં. પહેલા ચરણે સાધક પદાર્થો અને વ્યક્તિઓના સંયોગથી ઉપર ઊઠે છે. બીજા ચરણમાં તે દેહભાવથી ઉપર ઊઠે છે. અને ત્રીજા ચરણમાં હું ભાવથી ઉપર જવાય છે.

બધાનો સાક્ષી છે સાધક : પદાર્થોનો, વ્યક્તિત્વોનો, દેહભાવનો અને હું ભાવનો પણ.

આ સાક્ષીભાવને સમર્પણના રસમાં ઢાળીને સાધક પ્રભુની સાધનાને પામે છે.

સમર્પણમાં છે ભીનાશ જ ભીનાશ. ‘આ બધું તૈં આપેલું છે, પ્રભુ ! તારી કૃપાથી જ સાધનાને પામી શકાય, પ્રભુ !’

યાદ આવે કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યજીની ‘વીતરાગસ્તોત્ર’માં વહેલી દિવ્ય વાણી : ‘भवत्प्रसादेनैवाहमियतीं प्रापितो भुवम्’... આનો અનુવાદ જોવા મળે મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની આ સ્તવના પંક્તિમાં : ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ ! તુમ હી આણ્યો....’

‘એવ’ અને ‘હિ’ શબ્દો જકારના ભાવને સૂચવે છે. તમારી કૃપાથી જ, પ્રભુ ! હું સાધનાની આ પગથારે આવેલ છું. અહીં સાધકના કર્તૃત્વનો છેદ ઊડી જાય છે. પ્રભુની કૃપા જ હાથ પકડીને સાધકને અહીં સુધી લાવેલ છે તેનો અનુભવ તેને થાય છે.

એક દર્દી. અસાધ્ય કહેવાતું દર્દ. કંટાળી ગયો દવા લઈ લઈને. વર્ષો વીત્યાં. કેટલાય ડૉક્ટર, કેટલાય વૈદ્ય, દવાઓનો પાર નહિ; અને આ બાજુ દર્દ ટસનું મસ ન થાય.

એવામાં એક અનુભવી વૈદ્ય મળ્યા. તેમણે કહેલી દવા એ દર્દીએ લીધી. ચરી તેણે પાળી. અને દર્દ એક મહિનામાં ધૂ ! એના મિત્રે એને પૂછ્યું : અરે, દર્દ કઈ રીતે ગયું ?

એ એમ નહિ જ કહે કે મેં દવા લીધી અને ચરી પાળી માટે દર્દ ગયું. કારણ કે એને ખ્યાલ છે કે દવા લેવામાં કંઈ બાકી નહોતું રાખ્યું અને છતાં દર્દ એમ ને એમ હતું. એ કહેશે કે વૈદ્ય મળ્યા ને દર્દ ગયું. પૂરું કર્તૃત્વ એ વૈદ્ય પર જવા દેશે.

આ જ અનુભૂતિ સાધકની છે, ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ ! તુમ હી આણ્યો,’ કહેતી વખતની.

સમર્પણના પ્રવાહમાં ઝબોળાયેલ સાક્ષીભાવ એ પ્રભુની સાધના...
પ્રભુ ! અમને આ સાધના આપો !

આધારસૂત્ર

સંજોગા વિષ્ણુમુક્કસ્સ, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।

વિણયં પાઠકરિસ્સામિ, આણુપુલ્લિં સુણેહ મે ॥ ૧/૧ ॥

(સંયોગોથી વિપ્રમુક્તિ, અણગાર એવા ભિક્ષુને વિનય હું શીખવાડીશ, કમસર તું મને સાંભળ.)

ઈંગિયાગારસંપણ્ણે, સે વિણીએ ત્તિ વુચ્ચઈ ॥ ૧/૨ ॥

(સદ્ગુરુના ઈંગિત અને આકારને જે જાણે છે, તે વિનીત શિષ્ય છે.)

પસાયપેહી ણિયાગટ્ઠી, ઉવચ્ચિટ્ઠે ગુરું સયા ॥૧/૨૦ ॥

(ગુરુદેવના પ્રસાદનો ઈચ્છુક, મોક્ષાર્થી શિષ્ય હંમેશા ગુરુની પાસે રહે છે.)

સાધનાસૂત્ર

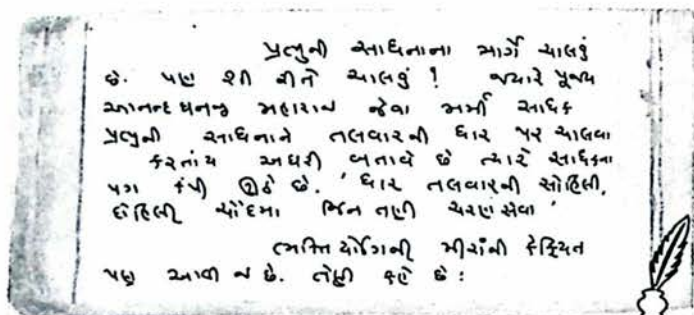
સદ્ગુરુની શિષ્ય પર કામ કરવાની ચાર મોહક રીતો :

શબ્દ,

ઈંગિત,

આકાર,

ઉપનિષદ.

સદ્ગુરુ દ્વારા સમર્પિતતા ભણી

પ્રભુની સાધનાના માર્ગે ચાલવું છે.
 પણ શી રીતે ચાલવું ? જ્યારે પૂજ્ય
 આનંદધનજી મહારાજ જેવા મર્મી
 સાધક પ્રભુની સાધનાને તલવારની ધાર
 પર ચાલવા કરતાંય અઘરી બતાવે છે
 ત્યારે સાધકના પગ કંપી ઊઠે છે. 'ધાર
 તલવારની સોહિલી, દોહિલી ચૌદમા
 જિન તણી ચરણસેવા'

ભક્તિયોગિની મીરાંની કેફિયત પણ
 આવી જ છે. તેણી કહે છે :

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ સદ્ગુરુ દ્વારા સમર્પિતતા ભણી

ઊંચી નીચી રાહ લપટીલી, પાંચ નહિ ઠહેરાય;
સોય સોય પગ ધરું જતન સે, બાર બાર ડિંગ જાય...

ઊંચા ઊંચા મહલ પિયા કા, માંસું ચઢા ન જાય;
પિયા દૂર પંથ મારો ઝીણો, સુરત ઝકોલા ખાય...

દુર્ગમ છે એ માર્ગ. સાવધાનીથી ચાલીએ તોય ડગી જવાય. મંજિલની
આ દૂરી અને સ્મૃતિ (પ્રભુ સ્મરણ)નો દીવો લબૂક ઝબૂક થયા કરે.

શું કરવું ?

ના, નિરાશ થયે પાલવે એમ નથી.

મીરાંએ જ કહ્યું છે :

મીરાં કે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, સદ્ગુરુ દિયો બતાય,
જુગન જુગન સે બિછડી મીરાં કો, લીની ઘર મેં આય...

પ્રભુએ સદ્ગુરુ બતાવ્યા... સદ્ગુરુની સાથે - તેમની આંગળી પકડીને
- ચાલવાનું. ને લ્યો, આ રહ્યા પ્રભુ ! માની આંગળી પકડીને મોસાળ
જવાના જેવું જ ને આ તો !

ભારતીય રહસ્યવાદ કહે છે કે પ્રભુ જ સાધકને સદ્ગુરુ આપે છે.

પ્રાર્થનાસૂત્ર ‘જય વીયરાય’માં પણ પ્રભુની પાસે જ સદ્ગુરુયોગની
માગણી કરવામાં આવી છે.

સદ્ગુરુયોગ (સુહગુરુજોગો)ની આ પ્રાર્થના ઊંડા મનોવૈજ્ઞાનિક
આયામની છે. માત્ર સદ્ગુરુ નથી માગ્યા અહીં. સદ્ગુરુયોગ માગ્યો છે.

નાથ ! મને સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં સંપૂર્ણતયા સમર્પિત થવાનું બળ
આપો ! સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં હું સમર્પિત એ રીતે થાઉં કે પછી સદ્ગુરુ
જ રહે. હું ન રહું.

સંત કબીર યાદ આવે : ‘પહલે હમ થે, ગુરુ નહિ, અબ ગુરુ હૈ હમ નાંહિ; પ્રેમગલી અતિ સાંકરી, તામેં દો ન સમાંહિ...’

પ્રભુ સદ્ગુરુયોગ આપે અને સદ્ગુરુ પ્રભુયોગમાં મને મૂકી દે. કેવી મજાની વાત ! પંચસૂત્રકમાં વાંચ્યું તું : ‘અઓ ચેવ પરમગુરુસંજોગો’ ત્યારે કેવો નાચી ઊઠેલો ! સદ્ગુરુ દ્વારા જ પરમગુરુનો સંયોગ !

સદ્ગુરુનો યોગ મળે અને પ્રભુના માર્ગ પર ચાલવાનું એક મજાના અનુભવમાં ફેરવાઈ જાય.

સાધનાનો માર્ગ મજાનો હતો જ, પણ પગ અહંકારની માટીથી ખરડાયેલા હતા; ચીકણા બનેલા, શી રીતે ચાલવું?

સદ્ગુરુએ બે રીતે કામ કર્યું : હાથ પકડ્યો સાધકનો અને અહંકારના કાદવને હટાવવાનું પણ કર્યું.

સદ્ગુરુ.

કેવી અપાર છે કરુણા એમની ! સાધકને પ્રભુના માર્ગે દોડતો કરવા તેઓ મથ્યા જ કરે છે. પણ સદ્ગુરુની એ ક્રિયા હોય છે નિર્ભાર. ‘મારા પ્રભુએ કહ્યું છે, ને મારે કરવું છે.’ કાર્યનો બોજ બિલકુલ નહિ.

ગામને પાદરેથી મહારાજ સાહેબો વિહાર કરી આગળ જતા હતા. મોટા મહારાજ ડોળીમાં હતા. બે જણા ઊંચકીને ચાલતા’તા. તે વખતે, ગામના પાદરે ઊભેલા બે બાળકોએ મહારાજ સાહેબને વન્દન કર્યા. ડોળી સડસડાટ આગળ વધી.

છ વર્ષના બાબાએ આઠેક વર્ષના લાગતા પોતાના મોટા ભાઈને પૂછ્યું : ભાઈ ! આ બે જણા મહારાજ સાહેબને ઊંચકીને જતા'તા, તેમને ભાર ન લાગે ?

આઠ વર્ષના દીકરાએ કહ્યું : વચ્ચે ડોળીમાં હતા તે મહારાજ સાહેબ હતા. અને એમના હૃદયમાં હોય ભગવાન. અને ભગવાન હૃદયમાં હોય ત્યારે ભાર હોય જ ક્યાંથી ? ઉમેર્યું તેણે : એ ઊંચકનારા તો ૫૦-૬૦ વર્ષના હતા. પણ આપણે બે જણ એ ડોળી ઊંચકીએ તો આપણનેય ભાર ન લાગે ને !

સદ્ગુરુ સાધકને સમર્પિતતાના પાઠ કેવી તો સલૂકાઈથી શીખવે છે તેની મઝાની વાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં છે. સદ્ગુરુની, શિષ્ય પર કામ કરવાની, મોહક ચાર રીતોનો ત્યાં ઉલ્લેખ છે : શબ્દ, ઈંગિત, આકાર અને ઉપનિષદ્.

સદ્ગુરુની મોહકતા એ રીતે કામ કરશે કે અહંકાર ક્યારે છૂટી ગયો અને સમર્પણની ધારામાં સાધક ક્યારે વહેવા લાગ્યો એનો એને ખ્યાલ પણ નહિ આવે.

મીરાંની સરસ કેફિયત છે : 'સંતન ઢિંગ (પાસ) બૈઠ બૈઠ, લોકલાજ ખોઈ.' સદ્ગુરુની સંગતમાં જ તમને ખ્યાલ આવે છે કે ન નામનું કંઈ મૂલ્ય છે, ન બદનામીની કોઈ પીડા છે. બધું તો છે આ પાણી પરની લકીરો જેવું. પાણી પરના લીસોટા : કેટલી વાર એ રહી શકે ? પૂરો દોરાયો પણ નથી ને છૂ !

કોઈ તમને નિન્દે કે પ્રશંસે, શો મતલબ આ લકીરોનો ? મીરાંએ જ કહ્યું છે : 'કોઈ નિન્દે કોઈ બંદે, મૈં અપની ચાલ ચલૂંગી...' સદ્ગુરુ

પાસે બેસવાથી તમારી ચાલ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. નિન્દા કે પ્રશંસાના શબ્દોથી એ ચાલમાં ફરક પડતો નથી.

સદ્ગુરુની પહેલી શિક્ષાપદ્ધતિ : શબ્દ. વાત્સલ્યની કેટલી તો મીઠાશ આ સ્તરે ગુરુ ઘોળે છે. કહી શકાય કે શબ્દ તો બહાનું છે. વાત્સલ્ય જ અપાઈ રહ્યું છે. જુના વખતના જમણવારોમાં રોટલી બહાનું બની રહેતી, ઘી જ અપાતું રોટલીના માધ્યમે. એવું જ અહીં બન્યું.

સદ્ગુરુના પ્યારા પ્યારા શબ્દો. ‘વિળયં પાઝકરિસ્સામિ, આણુપુલ્લિ સુણેહ મે.’ હું સમર્પિતતાના પાઠો તને શીખવીશ, તું ક્રમસર મને સાંભળ.

આવા મોટા ગુરુ કહે છે : તું મને સાંભળ. કરુણાની ગંગાનું હિમાલય પરથી થતું આ અવતરણ.

પણ એ ગંગાને ઝીલે કોણ ? શિવજીની જટા કઈ ? શિષ્યનો અહોભાવ એ જ છે એ જટા.

અને એટલે શિષ્ય માત્ર કાનથી સદ્ગુરુને નહિ સાંભળે. પૂરા અસ્તિત્વથી સાંભળશે. કહો કે પીશે. અને સદ્ગુરુને જોવાનું પણ.

કેનોપનિષદ્માં શિષ્ય ગુરુને પૂછે છે : ચક્ષુને જોવાની અને કર્ણને સાંભળવાની શક્તિ કોણ આપે છે ?

ગુરુનો ઉત્તર કેવો સરસ છે ! ‘તે શ્રોત્રનું શ્રોત્ર, કર્ણનું કર્ણ, વાણીની વાણી, મનનું મન અને જીવનનું જીવન છે.’ સ્પષ્ટતા કરતાં કહે છે : નેત્રથી જેને નીરખી શકાય તેમ નથી, પરંતુ જેને કારણે નેત્ર નીહાળી શકે છે, તેને તું બ્રહ્મ જાણ.

પહેલીવાર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ગોખતાં ‘સુણેહ મે...’ (તું મને સાંભળ) પદો જોયાં ત્યારે હું સ્તબ્ધ બની ગયેલો. આંખોમાંથી આંસૂ ઝર્યા કરે. સદ્ગુરુની કેવી મોટી કરુણા ! તેઓ કહે છે : તું મને સાંભળ.

મૌનના શિખર પર બિરાજેલ સદ્ગુરુ. જેમને શબ્દોની સપાટી પર ઊતરવું દુષ્કર લાગે, એ સદ્ગુરુ કહે છે : તું મને સાંભળ !

મને ખ્યાલ છે કે ‘સુણેહ મે...’ આ બે શબ્દોએ જન્માવેલી ભાવવિભોરતાની દુનિયામાં હું દિવસો સુધી રહેલો. આગળ વાંચવાનું શક્ય ન બનેલું. ‘સુણેહ મે...’ ભીતર ઊતરતું ગયું.

‘તું મને સાંભળ...’ બહુ જ મઝાના મનોવૈજ્ઞાનિક આયામમાં ઊતરી આવેલી સદ્ગુરુની આ શીખ છે. લગભગ શ્રોતાઓ પોતાની અવધારણાને જ સાંભળતા હોય છે અને ત્યારે, સદ્ગુરુને સાંભળવાની વાત છલના બની જાય છે.

સદ્ગુરુએ કહેલ ઘણી બધી વાતોમાંથી મન એ વાતની નીચે જ લીટી દોરે છે, જે વાત એને પોતાને ગમી છે.

છલના અહીં એ થઈ શકે કે સદ્ગુરુએ કહ્યું છે માટે સારું છે આ વાત અહીં નથી. પોતાને ગમતું સદ્ગુરુએ કહ્યું, માટે એ સારું છે.

સદ્ગુરુ જ્યારે કહે છે : ‘તું મને સાંભળ...’ ત્યારે ભાર ‘તું’ શબ્દ પર છે. ગુરુદેવ પૂછે છે : તું મને સાંભળે છે ને ? તારા કાન નહિ, તારું મન નહિ, તું પોતે મને સાંભળે છે ને ?

જે અસ્તિત્વને પૂરેપૂરું ભીંજવું છે, તે જો શ્રવણની સીમામાં આવે નહિ તો સદ્ગુરુ સાંભળાવવા તૈયાર નથી. સદ્ગુરુ, આથી, પ્રારંભે જ અંકે સો કરવા માંગે છે કે તું મને સાંભળીશ ને ? તો હું તને સાંભળાવીશ.

સદ્ગુરુની આ પકકાઈ પર ઓવારી ગયા વિના કેમ રહેવાય ?

‘સુણેહ મે..’ સદ્ગુરુને સાંભળતા જઈએ. ઓગળતા જઈએ.

યાદ આવે ભક્ત કવિ સૂરદાસજી. તેઓ ભક્તની સદ્ગુરુને સાંભળવાની લાલાયિતતા વર્ણવતાં કહે છે : ‘સબ તન શ્રવણ.’ પૂરું શરીર કાન-મય બની ગયું છે.’

‘સુણેહ મે..’ની પહેલાં એક શબ્દ આવેલ છે : આણુપુલ્લિં.. કમસર. સદ્ગુરુ અહીં કહેવા એ માગે છે કે તને ગમતા શબ્દો પર મનના ઘોડાને કૂદાવીને અણગમતા શબ્દોને તું ઓળંગી ન જતો !

આપણું તો ભલું પૂછવું. ગુરુને સાંભળવાના ખરા, પણ હજુ પેલાં ખાનાં ભૂંસાયાં નથી : આ મનગમતું, આ અણગમતું.

સદ્ગુરુ આ પ્રિયાપ્રિયતાની વાતને દૂર કરી શિષ્યના મનમાં સર્વસ્વીકારનું બીજ રોપે છે. કમસર બધું જ તારે સાંભળવાનું છે. આ સારું છે ને આ બરોબર નથી એવી પસંદગી કરવાનો તને અધિકાર નથી. સદ્ગુરુ કહે તે બધું જ સારું, આ ભાવ શિષ્ય પાસે જોઈએ. ‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્.’

‘સુણેહ મે..’થી શિષ્યના અહમ્ને ગુરુએ કાઢેલું. ‘આણુપુલ્લિં’ કહીને તો એમણે અહમ્ના ગોટલાં-છોતરાં કાઢી નાખ્યાં !

કેવી કરુણા સદ્ગુરુની !

સદ્ગુરુની શિક્ષા પદ્ધતિનું બીજું ચરણ છે ઈંગિત.

ઈંગિત. સૂક્ષ્મ ઈશારો સદ્ગુરુનો. આંખનાં ભવાં સહેજ બદલાવાં. ભવાંનું સહેજ ઊંચકાવું. ઈશારો નાનકડો હશે, પણ શિષ્ય એને પકડી લેશે. કારણ કે શિષ્ય ગુરુદૃષ્ટિક છે.

ઈશારો પણ સદ્ગુરુનો. એમાં શું હશે એમ કહેવાને બદલે એમાં શું ન હોય એમ કહેવું જોઈએ.

સાધનાને પ્રતિકૂળ કોઈ ઈચ્છા શિષ્યને થઈ હોય અને ગુરુના આંખના ખૂણા ના પાડતા હશે; શિષ્ય એ સંદેશ ઝીલી લેશે અને સાધનાને માર્ગે એ દોડવા લાગશે.

ગુરુદેવની આંખોમાં આંખો પરોવીને શિષ્યનું બેસી રહેવું- તદ્દૃષ્ટિકતા- એ પરમપાવન આચારાંગસૂત્રે કહેલી શિષ્ય માટેની વિશિષ્ટ સાધના છે.

એ વખતે સદ્ગુરુની આંખોમાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલ પ્રભુનું દર્શન એને થશે.

સદ્ગુરુની આંખોને નીહાળતાં રહીમની પ્યારી પંક્તિ યાદ આવે : ‘પ્રીતમ છબિ નૈનન બસી, પર છબી કહાં સમાય ? ભરી સરાય રહીમ લખી, પથિક આય ફિર જાય...’

જે આંખોમાં પરમાત્માની છબી ઝલકી, તેમાં પરની છબી ક્યાંથી ઝલકે ? ધર્મશાળા પૂરી, પૂરી ભરાયેલી હોય તો મુસાફર પાછો ફરી જાય તેમ પરમથી આંખો ભરાયેલ હોય ત્યારે પરને પાછા ફર્યે જ છૂટકો !

સદ્ગુરુની આંખોમાં આંખો પરોવી શિષ્યનું બેસવું અને પરમનું પામી ઊઠવું.

સૂક્ષ્મ વાતો કહેવા માટે શબ્દો અસમર્થ બને છે ત્યારે ઈંગિત તે વાત ભણી ઈશારો કરી દે છે.

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ કહે છે :

‘જિન હી પાયા, તિન હી છિપાયા, ન કહે કોઉ કે કાન મેં,
તારી લાગી જબ અનુભવ કી, તબ સમજે સહુ સાન મેં...’

જેમણે પણ પરમ તત્ત્વ મેળવ્યું, તેમણે તે છુપાવ્યું. કારણ કે એ તત્ત્વની વાત શબ્દોમાં કહી શકાતી નથી. પણ હા, જ્યારે અનુભવની તન્મયતા (તારી) પ્રગટે છે ત્યારે આનો ખ્યાલ આવે છે કે પરમ તત્ત્વ શું છે. શબ્દો દ્વારા એ તત્ત્વ અવ્યાખ્યેય છે.

શબ્દ દ્વારા પરમ તત્ત્વ અવ્યાખ્યેય. ઈંગિત દ્વારા તે વ્યાખ્યેય બની શકે.

સદ્ગુરુની આંખોમાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલ પ્રભુનું દર્શન ઈંગિતના સ્તરે મળી શકે.

સદ્ગુરુની શિક્ષાપદ્ધતિનું ત્રીજું ચરણ છે આકાર.

ઈંગિતમાં ભાવજગતની સૂક્ષ્મતા હતી, આકારના ચરણે એ જ ભાવજગત- સદ્ગુરુની ભીતર રહેલું - વધુ સ્પષ્ટ થઈને મુખરિત બને છે.

સદ્ગુરુની આ કરુણા તો જુઓ ! નાનકડો, અતિસૂક્ષ્મ ઈશારો સદ્ગુરુની આંખના ખૂણે ઝબકીને વિલાઈ ગયો. શિષ્ય કદાચ એને વાંચી શક્યો નથી, તો ગુરુદેવ એનો સ્થૂળ અનુવાદ કરી આપશે.

સહેજ ભવાંને કે મસ્તકને હલાવવું એ ઈશારાની સૃષ્ટિ છે. જ્યારે આકારના ચરણે શરીરના સ્તર પર ક્રિયાઓ થાય છે. મુખના સ્તર પર પણ.

ગુરુ પ્રસન્ન વદને જોશે. સ્મિત આપશે. શિષ્યની સાધનાને ઊંચકવા માટે આ શ્રેષ્ઠ પરિબળ બનશે.

સદ્ગુરુ બહાર જવા માગે છે અને શિષ્યને એનું સૂચન કરવું છે તો જે દિશા તરફ જવું છે, તે દિશાને જોશે. સદ્ગુરુની આ ચેષ્ટાને શિષ્ય તરત સમજી લેશે.

સદ્ગુરુ શિષ્યને પ્રભુનું દર્શન કઈ રીતે કરાવે છે તેની, આકારના સ્તર પરની, મઝાની વાત પૂ. આનન્દધનજી મહારાજે પરમતારક શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કહી :

પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે,
દેખે પરમ નિધાન;
હૃદય નયણ નીહાળે જગધણી,
મહિમા મેરુ સમાન...

સદ્ગુરુ શિષ્યની આંખોમાં પ્રવચન-અંજન આંજે છે અને શિષ્ય હૃદયની આંખોથી પરમાત્માને જુએ છે.

આ શક્તિપાતની વાત છે. સદ્ગુરુ આંખોમાં આંખ પરોવીને પણ શક્તિપાત કરે છે. મસ્તક પર - બ્રહ્મરન્ધ્ર પર - હાથ મૂકીને પણ શક્તિપાત કરે છે. બે આંખની વચ્ચે આવેલ આજ્ઞાયકને અંગૂઠાથી દબાવીને પણ શક્તિપાત કરે છે.

આ છેલ્લા શક્તિપાતની વાત મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે સ્તવનામાં કરી છે : ‘જસ કહે સાહિબ મુગતિનું, કર્યું તિલક નિજ હાથે.’ ઈશારો આજ્ઞાયકને દબાવવાની ક્રિયા પરત્વે છે, અને આજ્ઞાયક ખૂલતાં, ખીલતાં મુક્તિ ઝડપથી મળે છે માટે તેને મુક્તિનું તિલક કહ્યું. અને સદ્ગુરુ પરમના પ્રતિનિધિ તરીકે આ ક્રિયા કરે છે માટે પ્રભુએ મુક્તિનું તિલક કર્યું એવો શબ્દ-પ્રયોગ થયો છે.

ક્યારેક પ્રભુની વાત કરતાં સદ્ગુરુ કહેતા હોય છે : આ રહ્યા પ્રભુ! તેમનો હાથ એ સમયે આકાશ ભણી તકાયેલો હોય છે, પણ શિષ્યે એ વખતે સદ્ગુરુની આંખમાં ઝાંકવાનું હોય છે અને ત્યારે શિષ્યને પ્રભુનું દર્શન ત્યાં મળે છે.

પૂનમની રાત.

ઉપાશ્રયમાં ચંદ્રનો રમ્ય પ્રકાશ બારીઓ વાટે રેલાયેલો. ગુરુએ આ દૃશ્ય જોયું. આ એક અનુભવ હતો. જે ભીતર લઈ જઈ શકે.

અનુભવને હસ્તાન્તરિત કરવા માટે તેમણે શિષ્યને જગાડ્યો. ચન્દ્ર તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું : જો !

શિષ્ય ગુરુની, ચાંદનીમાં પ્રકાશિત થયેલી આંગળીઓને જોઈ રહ્યો. ગુરુ કહે : આંગળીઓ સામે નહિ, એ તકાયેલી છે એ દિશા તરફ જો !

શિષ્યે ચન્દ્ર જોયો અને ભીતર ઉજાશ-ઉજાશ તેણે અનુભવ્યો.

ઈશારાને આ રીતે ખોલવો જોઈશે. ગુરુ હાથ લંબાવીને કહેશે: પ્રભુ આ રહ્યા ! ને શિષ્ય એ વખતે તેમની આંખોમાં પ્રભુને જોશે.

શબ્દ, ઈંગિત અને આકાર પછીનું શિક્ષાપદ્ધતિનું ચરણ છે ઉપનિષદ્.

ગુરુદેવના ઉપનિષદ્માં / આત્મામંડળમાં શિષ્ય ડૂબી શકે તો સાધનાનો સૂક્ષ્મતમ આયામ એને સાંપડે, અને શાશ્વતીના લયમાં સાંપડે. શબ્દ, ઈંગિત અને આકાર તો ક્યારેક, ક્યારેક મળે. ગુરુદેવનું ઉપનિષદ્ લાંબો સમય માટે મળી શકે.

ધ્યાન સૂત્ર આવ્યું : 'પસાયપેહી ણિયાગઢ્ઠી ડવચિઢ્ઠે ગુરં સયા.' પ્રસાદનો ઈચ્છુક મોક્ષાર્થી સાધક હંમેશા ગુરુદેવની નજદીક રહે.

બૌદ્ધ પરંપરાની એક ઘટના છે કે પટ્ટશિષ્ય આનન્દ એક પૂરી રાત મહાત્મા બુદ્ધની પાસે જાગતા બેઠા હતા.

શું હતું આ ?

ગુરુદેવના ઉપનિષદ્માં ડૂબવાનો શિષ્યનો આ પ્રયોગ હતો.

સદ્ગુરુના ઉપનિષદ્ને માણવા માટેની શિષ્યની સજ્જતા કઈ ?

પરંપરામાં આવેલી અરણિક મુનિની કથા આ પ્રશ્નનો સરસ ઉત્તર આપે છે. વૈશાખ-જેઠની બળબળતી બપોરે વહોરવા ગયેલ અરણિક મુનિ વેશ્યાના સૌન્દર્યમાં લુબ્ધ થયા. સાધ્વી માતાના ઉપદેશથી ગુરુદેવ પાસે તેઓ આવ્યા. ગુરુદેવનાં ચરણોમાં તેઓ આવ્યા. ગુરુદેવનાં ચરણોમાં તેમણે મસ્તક ઝૂકાવ્યું. ગુરુનો વરદ હાથ તેમના મસ્તક પર ફર્યો. શક્તિપાત થઈ ગયો.

ગુરુના આ ઉપનિષદ્ને માણ્યા પછી, શક્તિપાતની આ ઘટના પછી, અરણિક મુનિની ભીતર જે સાધનાજગતમાં આગળ જવાનું સામર્થ્ય ઊભરાયું એ શબ્દાતીત છે, પણ આપણે એ રીતે આ વાત જોઈ શકીએ કે વૈશાખ-જેઠની ગરમીથી અકળાતા અરણિક મુનિ ધગધગતી શિલા પર સંથારો કરી બેસી ગયા !

સવાલ અહીં એ થાય કે સદ્ગુરુનું ભાવોપનિષદ્ (શક્તિપાતરૂપે) અરણિક મુનિને પહેલાં કેમ ન મળ્યું ?

જવાબ એ છે કે ગુરુદેવના એ ઉપનિષદ્ને માણવા માટે અહોભાવની જે પ્રબળતા જોઈએ તે પહેલાં ન હતી. વેશ્યાને ત્યાંથી આવ્યા પછી સાધના પરનો આત્મવિશ્વાસ ડગી ગયો, કહો કે સૂક્ષ્મ અહમ્ ધ્રુજી ગયું, અહોભાવનું પૂર સદ્ગુરુ ભણી વહેવા લાગ્યું અને સદ્ગુરુનું ઉપનિષદ્

મળી ગયું. થયું એમને કે જો આ શ્રીચરણો ન હોય, તો ભવરણમાં હું ક્યાંય ખોવાઈ જાઉં, પત્તો ન લાગે.

આત્મવિશ્વાસનું ડગવું,
અહમ્નું ધૂજવું,
અહોભાવનું છલકાવું
અને
સદ્ગુરુનું ભાવોપનિષદ્ મળી જવું.

સદ્ગુરુ ચાર રીતે શિષ્યને સમર્પિતતાના પાઠો શીખવાડે છે. ‘વિણયં પાઠકરિસ્સામિ...’

સમર્પિતતાની આ પૃષ્ઠભૂ પર સાક્ષીભાવનું ખીલી ઊઠવું એ છે ભાગવતી સાધના.

પ્રભુ ! અમને આ સાધના આપો !

આધારસૂત્ર

સોચ્છાણં ફરુસા ભાસા, દારુણા ગામકંટગા ।

તુસિણિઓ ઉવેહેજ્ઞા, ન તાઓ મળસીકરે ॥૨/૨૫॥

(કઠોર ભાષા કે અપશબ્દોને સાંભળીને મુનિ મૌન રહી તેની ઉપેક્ષા કરે. તેને મનમાં ન લાવે.)

હઓ ન સંજલે ભિક્ષુ,મણં પિ ન પઓસણ ।

તિતિક્ષ્ણં પરમં ણચ્છા, ભિક્ષુધમ્મં વિચિંતણ ॥ ૨/૨૬॥

([લાકડીઓ આદિથી] મારવામાં આવે ત્યારેય મુનિ સહેજે ગુસ્સો ન કરે, મનને સહેજ પણ બગાડે નહિ. તિતિક્ષા-સહનશીલતાને શ્રેષ્ઠ માનીને ભિક્ષુધર્મનું ચિન્તન કરે.)

સમણં સંજયં દંતં, હણેજ્ઞા કોઢ કત્થઇ ।

ણત્થિ જીવસ્સ ણાસો ત્તિ, એવં પેહેજ્ઞસંજણ ॥ ૨/૨૭॥

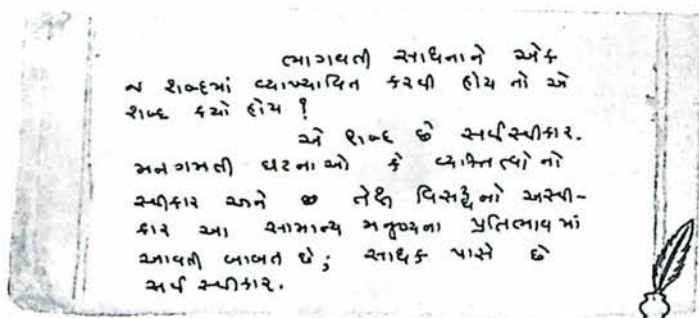
(સંયત અને ઈન્દ્રિયોને દમનાર મુનિને કોઈ હણે તો તે વખતે મુનિ જુએ કે આત્માનો નાશ તો થવાનો નથી. પછી ચિન્તા શેની ?)

સાધનાસૂત્ર

ઉપેક્ષા

તિતિક્ષા

પ્રેક્ષા

ઉપેક્ષા, તિતિક્ષા, પ્રેક્ષા

ભાગવતી સાધનાને એક જ શબ્દમાં
વ્યાખ્યાયિત કરવી હોય તો એ શબ્દ
કયો હોય ?

એ શબ્દ છે સર્વસ્વીકાર. મનગમતી
ઘટનાઓ કે વ્યક્તિત્વોનો સ્વીકાર અને
તેથી વિરુદ્ધનો અસ્વીકાર આ સામાન્ય
મનુષ્યના પ્રતિભાવમાં આવતી બાબત
છે; સાધક પાસે છે સર્વસ્વીકાર.

રૂપરૂપના અંબાર સમાં મયણા-
સુન્દરી તે વખતે રક્તપિત્ત જેમના અંગ-

અંગથી ફૂટી નીકળેલો તેવા શ્રીપાળ મહારાજા જોડે લગ્નની ચોરીમાં બેઠેલાં છે ત્યારે પ્રભુશાસનને સમર્પિત એ સાધિકા - મયણા સુન્દરીનો એ ઘટના પરનો પ્રતિભાવ કેવો હતો ? શ્રીપાળ રાસ મયણા સુન્દરીનાં તે વખતના ભાવોનું સુરેખ શબ્દચિત્ર આપે છે : ‘મયણા મુખ નવિ પાલટે રે, અંશ ન આણે ખેદ; જાનીએ દીકું હુવે રે...’ ન તો તેમના મુખ પર સહેજે વિષાદ અંકાયો છે, કે ન તેમના હૃદય પર વિષાદની રેખા દોરાઈ છે. ત્યાં હતો માત્ર સ્વીકાર.

અને એની પાછળનું દૃષ્ટિબિન્દુ પણ કેવું મજાનું હતું ! જે ઘટના અત્યારે ઘટી રહી છે, તે અનંત કેવળજ્ઞાની મહાપુરુષોએ પોતાના જ્ઞાનમાં જોયેલ છે. તો એ મહાપુરુષોએ જોયેલ હોય એ જ રીતે ઘટના ઘટવાની. એમાં ફરિયાદ કેવી ? ત્યાં તો ઘટે માત્ર સ્વીકાર.

આને જ આપણે ત્યાં ક્રમબદ્ધ પર્યાય કહેવામાં આવેલ છે. પર્યાયો ક્રમમાં બંધાયેલા છે અને એ રીતે જ્ઞાનીપુરુષોએ જોયેલા છે. એ પર્યાયો એ રીતે, તે તે સમયે ખૂલે ત્યારે તેમને માત્ર જોવાના હોય છે.

આ રીતે જોવાની ઘટનાને સાક્ષીભાવ કહેવાય છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો શબ્દ વાપરીએ તો પ્રેક્ષા.

પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રમાં એક સરસ સંવાદ આવે છે. જેમાં શિષ્ય સદ્ગુરુને પૂછે છે કે શું દ્રષ્ટાને કોઈ ઉપાધિ હોય છે ? જવાબ મળે છે : ના, દ્રષ્ટાને કોઈ ચિન્તા નથી હોતી.

વાત તો મજાની થઈ. સાક્ષિત્વ આવી જાય, કર્તૃત્વ છૂટી જાય; આનન્દ જ આનન્દ.

(૧) કિમત્થિ ઉવાહી પાસગસ્સ ? ણત્થિ ત્તિ બેમિ ॥ - આચાર્ય સૂત્ર,

પણ ત્યાં સુધી પહોંચવું શી રીતે ? પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું બીજું અધ્યયન ઉપેક્ષા અને તિતિક્ષા દ્વારા પ્રેક્ષા સુધી પહોંચવાની વાત કરે છે. ત્રણે ચરણોને ક્રમસર જોઈએ.

પહેલું ચરણ : ઉપેક્ષા.

બહુ સરસ સન્દર્ભ છે. કોઈએ સાધકને કઠોર શબ્દોમાં કંઈક કહ્યું. સાધકનો પ્રતિભાવ તે વખતે કેવો હશે ?

સાધક તે વખતે મૌન રહીને ઉપેક્ષા તે ઘટનાની કરશે. ઘટનાને પોતાના મનમાં તે પ્રવેશવા નહિ દે.^૨

મનમાં તો હશે માત્ર પ્રભુનો પ્રવેશ. ત્યાં અન્યનો પ્રવેશ થાય જ કેમ ?

મન-ઘરમાં પ્રભુનો વાસ... હૃદયંગમ કલ્પના મહોપાધ્યાય શ્રી માનવિજયજી મહારાજે કરી છે : પ્રભુને મેં આમંત્રણ આપ્યું કે તમે મારા મન-ઘરમાં ન પધારો ? પ્રભુએ એ આમંત્રણ સ્વીકાર્યું. પ્રભુ મન-ઘરમાં પધાર્યા.

માનવિજય મહારાજ ઉમેરે છે : મન-ઘર મારું, પ્રભુ એમાં આવ્યા. એટલે અર્થ તો એ જ થયો કે મકાનમાલિક હું, ભાડુઆત પ્રભુ. અને પ્રભુ જેવા સક્ષમ ભાડુઆત હોય તો ભાડું ઓછું કેમ લેવાય ?

પુષ્ટિ અને શુદ્ધિરૂપી ભાડું મેં પ્રભુ પાસેથી વસુલ્યું. ગુણો મળવા રૂપે પુષ્ટિ. દોષો જવા રૂપે શુદ્ધિ. ‘પુષ્ટિ શુદ્ધિ ભાટક ગ્રહીજી, હું સુખિયો થયો દાસ.’

(૨) સોચ્ચાણં ફરુસા ભાસા, દારુણા ગામકંટગા ।

તુસિણિઓ ઉવેહેજ્જા, ન તાઓ મળસીકરે ।।

ઉપેક્ષા...

શબ્દ કો'કનો આવ્યો. સાધક એ શબ્દોનું વિભાજન એ રીતે કરશે કે જે શબ્દ દ્વારા પ્રભુ તરફ જઈ શકાતું હોય એ શબ્દને એ મૂલ્યવાન લેખશે. જે શબ્દ વિભાવમાં ભટકાવી શકે તેમ હોય એને એ બાજુમાં મૂકી દેશે.

સંત કબીરે આ જ વાત કરી છે : ‘શબ્દ શબ્દ બિચ અંતરા, સાર શબ્દ ગ્રહી લેય; જો શબ્દે સાહિબ મિલે...’ જે શબ્દ દ્વારા પ્રભુ તરફ જઈ શકાય તે જ સાર શબ્દ.

સાર શબ્દ લઈ લીધો. અસાર શબ્દ પ્રતિ ઉપેક્ષા.

પણ ઉપેક્ષા ય કેવી ?

તિરસ્કાર ન ભળેલો હોય તેવી ! મજાની વાત થઈને ?

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ પરમતારક શ્રી સુવિધિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કહે છે : ‘પર પરિણતિ અદ્વેષપણે ઉવેખતા હો લાલ...’ પરમાં ભળવા તરફ સાધકની ઉપેક્ષા ચોક્કસ રહેવાની, પણ એમાં અદ્વેષ ભળેલો હોય છે.

અહીં સામી વ્યક્તિ કે અમુક શબ્દ ખરાબ છે એ ભાવ નથી, પણ જ્યારે મારે માત્ર સ્વમાં જવું છે ત્યારે પર તરફ લઈ જતા માર્ગો મારે માટે નકામા છે આ ભાવ ઉપસેલો છે.

પાંચ કે સાત રસ્તા જ્યાંથી નીકળતા હોય એ બિન્દુ પર ઊભેલ પ્રવાસી દરેક માર્ગ કઈ બાજુ જાય છે એ જાણવા આતુર નથી હોતો; એની પાસે એવો સમય પણ નથી હોતો. એ તો માત્ર પોતાને જ્યાં જવું છે તેનો માર્ગ કયો એ જાણી એ બાજુ ચાલી નીકળે છે.

પ્રશમરતિ પ્રકરણે, આ વાતને સરસ રીતે, ઉપસાવી છે. ‘પરવૃત્તાન્તાન્ધમૂકબધિર’ એણે સાધકને કહ્યો છે. પર તરફ જતી વાતોને જોવામાં એ અન્ધ, સાંભળવામાં એ બહેરો અને એવું બોલવામાં તે મૂંગો હોય છે.

આથી પણ એક ડગલું આગળ વધીને પ્રશમરતિ કહે છે કે સાધક પરગુણને વિષે પણ ઊંડો ઊતરનાર ન હોય.

બહુ મજાનો લય અહીં પકડાયો છે.

પરગુણપ્રેક્ષા એ મજાનો માર્ગ છે, સરસ સાધના છે, પણ એ સાપેક્ષ સાધના છે.

સાપેક્ષ સાધના એ સન્દર્ભમાં કે પરદોષદર્શનની કુટેવ પડેલી હોય તો એ કુટેવને છોડાવવા માટે પરગુણદર્શન જરૂરી છે, પણ સાધક જો સ્વમાં જ ડૂબેલ હોય તો પરગુણદર્શન જરૂરી નથી... ત્યાં તો છે ગુણપ્રેક્ષા, ગુણનિમજ્જન. સ્વ અને પર શબ્દોનું ત્યાં મહત્ત્વ છે જ નહિ. ગુણ ગુણ જ છે... જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર... અને જ્યાં એ ગુણોમાં તમે ડૂબવાની શરૂઆત કરી; વ્યક્તિઓ ભણી જવાની જરૂર જ ક્યાં છે ?

ઉપેક્ષા...

‘તુસિણિઓ ઉવેહેજ્જા.’ કો’કે કંઈક કહ્યું, પણ એ તત્કાલીન સાધના માટે જરૂરી નથી, તો સાધક તેની ઉપેક્ષા કરશે.

એ જ પૂછવાનું, એ જ જાણવાનું, જેથી સ્વ તરફ જતા માર્ગની ભાળ મળે.

સમાધિશતક કહે છે : ‘સો કહિએ સો પૂછિએ, તામેં ધરિયે રંગ; યા તેં મિટે અબોધતા, બોધ રૂપ હુઈ ચંગ (૫૦). તે જ કહો અને તે

જ પૂછો, તેમાં જ આનંદ ધારણ કરો; જેથી સ્વનું અજ્ઞાન નાશ પામે અને આત્મબોધ પ્રગટે.

એક આચાર્ય ભગવન્ત સંઘ સાથે યાત્રા માટે જતા હતા. એક ગામમાં ખ્યાલ આવ્યો કે આગળના મુકામે પાકા રસ્તે જવાથી પાંચેક કિલોમીટર વધે છે. ટૂંકો માર્ગ છે એ રસ્તે પાંચ કિ.મી. ઓછું થઈ જાય.

રસ્તો કાચો હતો. માર્ગદર્શકો રાખ્યા હતા. આગળ આચાર્ય મહારાજ હતા. કાચા રસ્તે માઈલસ્ટોન ક્યાંથી હોય ? ધાર્યું હતું એટલું ચાલવા છતાં ગામનો કોઈ અણસાર ન મળે. આચાર્ય મહારાજને સંઘમાં ચાલતા બાળ અને વૃદ્ધ યાત્રિકોની ચિન્તા હોય જ. એમણે પોતાની જોડે ચાલતા માર્ગદર્શકને પૂછ્યું : હવે કેટલું દૂર છે ગામ ? પેલો કહે : હવે નજીક છે. અર્ધો કલાક એ પછી ચાલ્યા. ગામનો પત્તો નહિ. પૂછ્યું: હવે કેટલું? હવે થોડું જ છે.

બે-ત્રણ જણા થાકેલા. એ વારંવાર પૂછ્યા કરે : કેટલું દૂર છે ? કેટલું દૂર છે ? માર્ગદર્શકે તત્વજ્ઞાનીની અદાથી કહ્યું : ગાંવ પૂછને સે નહિ આતા, ચલને સે આતા હૈ ! ચાલો ! ગામ આવશે.

ભોમિયો જોડે છે. રસ્તાની સચ્ચાઈ વિશે શંકા નથી. હવે શું કરવાનું? ચાલવાનું જ તો !

આત્મબોધના પથ પર ચાલવું છે. બીજા માર્ગો પ્રત્યે છે ઉપેક્ષા.

મંજિલ સાધકે નિશ્ચિત કરી છે. મંજિલને અનુરૂપ માર્ગ પકડ્યો છે. હવે એ માર્ગે બરોબર ચાલવાનું છે. ઘણા રસ્તા વચ્ચે ફૂટશે, પણ એનું

તેને કોઈ પ્રયોજન નથી. ઉપેક્ષાનો સીધો અર્થ થશે મંઝિલ ભણી લઈ જતા માર્ગે ચાલવું. એ સિવાયના માર્ગોની કથા કરવી નથી.

મધ્યપ્રદેશમાં વિહારયાત્રા અમારી ચાલુ હતી. સાંજે પથદર્શક ભાઈએ સવારના માર્ગનું વિવરણ આપેલું. હું સવારે સૌથી પાછળ હતો. જોયું તો થોડા સાધ્વીજીઓને માર્ગ-વિવરણનો ખ્યાલ ન હોઈ વહેલી સવારના એ સમયે તેઓ રસ્તો શોધતા'તા. કોઈ માણસ ન મળે. ત્યાં મને જોયો. પૂછ્યું : આપણે કયા રસ્તે જવાનું છે? મેં વિનોદ કર્યો : આ ડામરનો રોડ સરસ છે ને ! સાધ્વીજીઓ કહે : પણ આ જ આપણો માર્ગ છે ? મેં કહ્યું : આ માર્ગે થોડું ચાલી ડાબા હાથે કાંકરાવાળો રોડ છે, તે આપણા પડાવ તરફ લઈ જશે.

કાંકરાવાળોય માર્ગ ચાલે. એ મંઝિલ તરફ લઈ જાય છે ને! આખરે, માર્ગની જ વ્યાખ્યા શું ? જે આપણને મંઝિલ ભણી દોરી જાય તે જ માર્ગ ને!

બીજું ચરણ છે તિતિક્ષા.

કઠોર શબ્દો સાંભળ્યા. ઉપેક્ષા કરી. પણ ધારો કે કોઈ લાકડીઓથી મારે તો...? એ વખતની સાધકની પ્રતિક્રિયા કઈ હોય ?

એ વખતે મઝાથી એ લાકડીઓના મારને સહન કરે. નિર્જરા જેના દ્વારા થાય એ બધું જ એને મઝાનું મઝાનું લાગે.

કોઈ ગરીબ માણસને કહેવામાં આવે કે લાકડીના મારને તું સહન કરે તો તેને એક હજાર રૂપિયા મળે. તો પેલા માણસને લાકડીનો પ્રહાર ખણિંગ ખણિંગ રૂપિયાના અવાજ જેવો લાગે.

(૩) હઓ ન સંજલે ભિક્ષુ, મળં પિ ન પઓસણ ।

તિતિક્ષવં પરમં ણચ્ચા, ભિક્ષુધમ્મં વિચિંતણ ॥

આવું જ સાધકને થાય. લાકડીઓનો વરસાદ વરસે અને એ નિર્જરાની વર્ષા એમાં જુએ.

સમી સાંજનો સમય.

ગલીમાં અંધારું ઘેરાવા લાગેલું.

એક સંત એ ગલીમાંથી ચાલી મંદિરે જતા હોય છે.

અચાનક એક ગૂંડાની લાકડી એમના માથા પર આવી. પેલાની કંઈક ગેરસમજ થયેલી. મારવાનો હતો બીજાને. અંધારામાં સંત પર પ્રહાર થઈ ગયો. ખ્યાલ આવતાં જ ગૂંડો તો રફુચક્કર થઈ ગયો.

સંત પ્રહારને કારણે નીચે ઢળી પડ્યા. બાજુમાં આવેલી દુકાનમાં બેઠેલ વેપારીએ આ દૃશ્ય જોયું. એ સંતને ઊંચકીને પોતાની દુકાને લાવ્યો. પાટાપિંડી કરી. સંતને વેપારીએ પૂછ્યું : કોણ હશે એ દુષ્ટ માણસ, જેણે આપના જેવા પર પ્રહાર કર્યો ?

સંતે કહ્યું : એ કોઈ ન હતું. મારું કોઈ દુષ્કર્મ હતું, પણ મને સેવા પણ કેવી સરસ મળી ગઈ !

સંતના મનમાં તો ચિન્તન કંઈક જુદું જ હતું, પણ સામી વ્યક્તિના પલ્લે તે ઊતરે તેમ ન હતું, એથી તેમણે કહ્યું નહિ. સંતના મનમાં ચાલતી અનુપ્રેક્ષા તો એ હતી કે લાકડીના સ્પર્શ ટાણે મેં પ્રભુનો સ્પર્શ માણેલો. જે સમયે કોધ આવવાની સંભાવના ગણી શકાય એ વખતે ક્ષમાભાવ આવી ગયો, એ પ્રભુનો સ્પર્શ નહિ તો બીજું શું ?

સંતની આંખો સજળ બની. પ્રભુ તરફ મસ્તક ઝૂકાવી એમણે કહ્યું : પ્રભુ ! હું તો તારા દર્શન માટે આવતો'તો, તેં સામે ચાલીને મને સ્પર્શ આપ્યો. પ્રભુ ! કેવી તારી કૃપા !

લાકડીના પ્રહારમાં પ્રભુની કૃપા દેખાય. એ ટાણે સમાધિ રહી અને નિર્જરા થઈ એ પ્રભુનો જ ઉપકાર ને !

તિતિક્ષા.

સહનશીલતા.

આમ જુઓ તો, ભૂતકાળમાં ના છૂટકે કેટલું બધું સહન કર્યું છે ? પીડિતોને જુઓ, કેટલું બધું તેઓ સહન કરે છે ? ત્યાં અકામનિર્જરા છે. પણ મનની બળતરા બહુ જ હોય તો કર્મબંધ પણ કેટલો બધો !

અને, ઈચ્છાપૂર્વક, કહો કે પ્રભુની આજ્ઞાપૂર્વક થોડું સહન કરીએ ત્યારે કેવી અપૂર્વ નિર્જરા થાય ?

અદ્ભુત છે આ તિતિક્ષા.

ભગવદ્ગીતાનો શ્લોક યાદ આવે :

દુઃખેષ્વનુદ્વિગ્મનાઃ સુખેષુ વિગતસ્પૃહઃ ।

વીતરાગભયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્ચતે ॥

દુખોમાં જેનું મન સહેજ પણ ઉદ્વિગ્ન થતું નથી. સુખોમાં જેની કોઈ ઈચ્છા નથી; રાગ, ભય અને ક્રોધને પેલે પાર ગયેલ તે સાધક સ્થિતપ્રજ્ઞ છે.

બહુ પ્યારો શબ્દ છે સ્થિતપ્રજ્ઞ. જેની પ્રજ્ઞા સ્વમાં સ્થિર થઈ તે સ્થિતપ્રજ્ઞ. બહાર બુદ્ધિને ખૂબ ખૂબ મોકલી; પર પદાર્થોમાં, પર વ્યક્તિઓમાં, શું મળ્યું અને શું મળી શકે ? સિવાય કે પીડા.

પરમાં જવાથી જે પીડા અનુભવી છે, તેનો સમ્યક્ અનુભવ પણ સાધકને સ્વમાં સ્થિર બનાવી દે.

ઉપેક્ષા અને તિતિક્ષાથી સ્વ ભણીની શરૂ થયેલી યાત્રાનો છેલ્લો પડાવ છે પ્રેક્ષા.

પ્રેક્ષા.

જોવાનું.

માત્ર જોવાનું.

કોઈ પ્રતિક્રિયા એમાં ભેળવવાની નહિ.

‘જ્ઞાનસાર’ પ્રકરણ મુનિની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે : મન્યતે યો જગત્તત્ત્વં, સ મુનિઃ પરિકીર્તિતઃ । જે જગતના તત્ત્વને માત્ર જાણે; એમાં તરે નહિ, સરે નહિ, ડૂબે નહિ, વહે નહિ તે મુનિ.

પ્રવાહમાં વહેવામાં કર્તૃત્વ છે. જોવામાં સાક્ષીભાવ છે.

અહીં આવશે સર્વસ્વીકાર. ઘટના આમ ઘટી તો પણ જોવાની છે, તેમ ઘટી તો પણ જોવાની છે.

ઘટનાઓ પ્રત્યે બે બાબતો શક્ય છે. ઘટનાને તમે ચૂર-ચૂર પણ કરી શકો, બદલી શકો; અથવા તો તમે બાજુમાંથી પસાર થઈ જાવ.

રાત્રે આવેલ વાવાઝોડામાં જો મોટા ઝાડનું થડ આખા રોડને આવરીને ઢળેલું પડ્યું હશે તો બુલડોઝરવાળો યાત્રિક એને પોતાના બુલડોઝરથી દૂર કરીને ચાલ્યો જશે. પણ નાનકડી ગાડી લઈને નીકળેલો યાત્રિક નીચે ગાડી ઉતારી, ડાયવર્ઝન લઈ, આગળ નીકળી જશે.

આપણા જેવાઓ માટે બીજો માર્ગ બરોબર છે : ઘટનાને નજરઅંદાજ કરીને ચાલી નીકળવું. ઘટનાથી પ્રભાવિત ન બનવું. પ્રભુથી પ્રભાવિત બનવું. આ જ તો છે ઘટનાનો સ્વીકાર.

ઘટનાઓ પ્રત્યે પહેલો માર્ગ મહાપુરુષોનો હોય છે.

મારા દાદા ગુરુદેવ ભદ્રસૂરિ મહારાજના જીવનની એક ઘટના મને યાદ આવે છે. એ વખતે પૂજ્યશ્રીનું વય સો વર્ષનું. સ્વમાં જ સ્થિત મહાપુરુષ - ગીતાભાષ્યા સ્થિતપ્રજ્ઞ સા તેઓ હતા. આરાધનામાં લીન.

વિહારયાત્રા, તે વખતે અમારી અમદાવાદથી રાધનપુર તરફની હતી. વણોદ મુકામે આવ્યા. ખ્યાલ આવ્યો કે સાંજે પાનવા જઈ શકાય તો સવારે શંખેશ્વરજી પહોંચી જવાય. શંખેશ્વરજી દાદાનાં ચરણોમાં એક દિવસ વધુ રોકાવા મળે. અમે લોકોએ નિર્ણય લીધો સાંજના વિહારનો. પાનવામાં રાત્રિરોકાણ માટે સ્કૂલ આદિની વ્યવસ્થા થઈ ગઈ. સાંજે સાડા ચારે પૂજ્યપાદશ્રીજીને કહ્યું કે, સાહેબજી ! સાંજે વિહાર છે.

અચાનક જ તેઓશ્રીના મુખમાંથી નીકળ્યું : આજે સાંજે વિહાર ? નહિ, સાંજે વિહાર નહિ. વિનંતી કરી કે, સાહેબજી ! કાલે સવારે અહીંથી નીકળીએ તો પંચાસર સુધી જવાશે. શંખેશ્વરજી બીજા દિવસે પહોંચાશે. જ્યારે સાંજે વિહાર કરીએ તો કાલે સવારે શંખેશ્વરજી પહોંચી શકાય. પણ પૂજ્યશ્રી કહે : સવારે વધારે વિહાર કરવો હોય તો ના નથી, પણ આજે સાંજે નહિ.

વિહાર બંધ રાખ્યો. તે સાંજે વહોરીને આવ્યા ને એવી તો આંધી ઊપડી કે બારી-બારણાં ઉપાશ્રયનાં બંધ કરવા છતાં નળિયામાંથી એવી ધૂળ ખરતી કે ગોચરી કેમ કરવી એની વિમાસણ થઈ. એ વખતે થયું કે જો પૂજ્યપાદશ્રીને ડોળીમાં લઈ સાંજે વિહાર કર્યો હોત તો વઢિયારના એ વૃક્ષોવિહોણા પ્રદેશમાં પૂજ્યશ્રીને કઈ રીતે અમે સામે ગામ પહોંચાડત?

એ પછી તો રોજ સાંજે - ચૈત્ર વદના એ દિવસોમાં આંધી ઊપડતી. અને અમે લોકોએ નક્કી કર્યું કે સવારે થોડું વધારે ચાલવું, પણ સાંજે વિહાર ન કરવો.

શંખેશ્વરજીથી સમી થઈને બાસ્પા ગામે આવ્યા. અચાનક પૂજ્યપાદ-શ્રીજીએ પૂછ્યું : રાધનપુર ક્યારે પહોંચીશું? કહ્યું, કાલે ગોચનાદ. પરમ દિવસે રાધનપુર. ક્યારેય પૂજ્યશ્રીજી વિહારની બાબતમાં હસ્તક્ષેપ ન કરે. આજે તેમણે કહ્યું, સાંજે ગોચનાદ ચાલો. કાલે સવારે રાધનપુર પહોંચવું છે.

અમે તો વિચારમાં પડી ગયા. રોજ સાંજે આંધી ઊપડતી. આવામાં પૂજ્ય ગુરુભગવંતને લઈને વિહાર કેમ કરવો? પરંતુ, તેઓશ્રીના વચન પર અનન્ય આસ્થા પણ ખરી. તેથી વિહાર કર્યો. તે સાંજે ન આંધી, ન ધૂળ... અમે બરોબર સમયસર ગોચનાદ પહોંચી ગયા.

મહાકવિ ભવભૂતિએ કહ્યું છે : ‘ઋષીणां पुनराद्यानांचमर्थोऽनुधावति...’ ઋષિઓની વાણીની પાછળ અર્થ દોડે છે. તેઓ માત્ર શબ્દો ઉચ્ચારી દે છે. પ્રકૃતિનાં પરિબળો તેને સાર્થક કરવા યતે છે.

પ્રેક્ષા.....

ઘટનાઓથી અપ્રભાવિત દશા. સ્વમાં જ સ્થિર થવાની મઝાની વાત.

મહાભારતનો પ્રિય શ્લોક છે; જે કહે છે કે ઊભો રહેતો, બેસતો, ચાલતો, સૂતો કે ખાવા આદિની ક્રિયા કરતો સાધક આત્મા સિવાય બીજું કાંઈ જાણતો નથી કે અનુભવતો નથી. એ ક્રિયાઓ બહારથી ચાલ્યા કરે છે અને સાધક પોતાની ભીતર સ્વ-રસને આસ્વાદ્યા કરે છે.^૪

(૪) तिष्ठन्तमासीनमुत व्रजन्तं, शयानमुक्षन्तमुदन्तमन्नम् ।

स्वभावमन्यत् किमपीहमानं, आत्मानमात्मस्थमतिर्न वेद ॥ -મહાભારત

વિભાવની ચાલતી ક્રિયાઓ વચ્ચે પણ સાધકનું પોતાની ભીતર ઠરવું.
કેવી મઝાની વાત !

પ્રેક્ષા.....

શરીરને પણ જોવાનું.

શરીરમાં થતી ક્રિયાઓનેય જોવાની.

અને એનો નાશ - શરીરનો - થતો હોય તો એય જોવાનો.

સંત દદામીને એક સમ્રાટે કહ્યું : ચાલો, મારી સાથે મારે દેશ.

સંતે ના પાડી. સમ્રાટનું જોર શેમાં ? તલવારમાં ! એણે તો તલવારને
મ્યાન બહાર કાઢી. સંતના ગળા પાસે અડાડીને કહ્યું : મારું કહ્યું માનો,
નહિતર આ તલવારથી માથું ઊડી જશે.

સંતની પ્રતિક્રિયા આટલી જ હતી : માથું ઊડશે ત્યારે એ ક્રિયાને
જોઈશું. એમાં પણ ભળવું ક્યાં છે ? એનેય જોઈશું.

પ્રેક્ષા...

મુનિને તલવાર લઈને કોઈ હણવા આવેલ છે, ત્યારે મુનિ વિચારે છે
કે આ શું કરશે ? શરીરને હણશે. કહો કે આત્મા અને શરીરના સંયોગને
દૂર કરશે. બાકી અહીં ખરેખર તો કંઈ મરવાનું નથી જ. ‘ળત્થિ જીવસ્સ
ળાસો ત્તિ.’ આત્મા તો અમર છે. એનો ક્યાં નાશ થવાનો છે ? ૫

‘અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે !’ ગાવાની કેવી મઝાની આ ક્ષણો!

(૫) સમણં સંજયં દંતં, હણેજ્ઞા કેહ કથ્થઈ ।

ળત્થિ જીવસ્સ નાસો ત્તિ, એવં પેહેજ્ઞ સંજણ । -ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

ગીતામાં અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને પૂછ્યું છે : અધ્યાત્મ કોને કહેવાય ?

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે : સ્વભાવ તે જ અધ્યાત્મ છે.^૬

સ્વાભાવિક લયમાં અસ્તિત્વ પ્રગટે તે જ અધ્યાત્મ. વૈભાવિક લયનું ‘હું’ દૂર થાય અને સ્વાભાવિક લયનું હું પ્રગટે તે જ અધ્યાત્મ... તે જ સાધનાપ્રેક્ષા આ ભૂમિકા સુધી સાધકને પહોંચાડે છે.

મિર્ઝા ગાલિબની એક પંક્તિ યાદ આવે : ‘ન થા કુછ તો ખુદા થા, ન હોતા કુછ તો ખુદા હોતા; ડૂબોયા મુજકો હોને ને, ન હોતા મેં તો ક્યા હોતા ?’

રમણ મહર્ષિને માંદગીની ક્ષણોમાં લાગ્યું કે મૃત્યુ નજીક આવી રહ્યું છે. થયું કે જોઈ લઉં મૃત્યુને. અનુભવ થયો કે શરીર ઠંડું પડી રહ્યું છે ને ‘હું’ તો અકબંધ છે. ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ (હું બ્રહ્મ છું)નો આ પહેલો તેમનો અનુભવ.

દેહમાં રહેતા, વેદનાને કે મૃત્યુને જોતાં જોતાં શુદ્ધ હું ભાવને પામવાની આ કેવી મઝાની રીત !

ઉપેક્ષા, તિતિક્ષા અને પ્રેક્ષા... સાધનાને પ્રતિકૂળ જે કંઈ હોય, શબ્દો કે ઘટનાઓ, તેને કૂદાવી જવાની આ મઝાની વિધિઓ.

પ્રેક્ષાની ભૂમિકાએ જે સર્વસ્વીકાર છે, તેને ઝીલવા માટેની સજ્જતા ઉપેક્ષા અને તિતિક્ષાની ભૂમિકાઓએ પણ કરી છે. ત્રણે સાધના પદ્ધતિઓ દ્વારા સાધક પામે છે સર્વસ્વીકારને. પ્રભુની સાધનાને સાધક આ રીતે આત્મસાત્ કરે છે.

આધારસૂત્ર

-સોહી ઉજ્જયભૂયસ્સ, ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિટ્ઠિહ ।

નિવ્વાણં પરમં જાહ, ઘયસિત્તુ વ્વ પાવણ ॥ - ૩/૧૨ ॥

ઋજુ સાધકને શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને શુદ્ધ હૃદયમાં ધર્મ રહે છે. ધર્મી સાધક ઘીથી સિંચાયેલા અગ્નિની પેઠે પરમ નિર્વાણને (સમાધિને) પામે છે.

- અજ્જવયાણં ણં ભંતે કિં જણયહ ?

અજ્જવયાણં ણં કાઉજ્જયયં ભાવુજ્જયયં ભાસુજ્જયયં અવિસંવાયણં જણયહ । અવિસંવાયણસંપન્નયાણં ણં જીવે ધમ્મસ્સ આરાહણં ભવહ । - ૨૧/૪૧

ઋજુતાથી, હે ભગવન્ ! શું મળે?

ઋજુતાથી કાયાની ઋજુતા, ભાવોની ઋજુતા, ભાષાની ઋજુતા, અને અવિસંવાદન (જેવું કહેવું તેવું કરવું) ને જીવ મેળવે છે.

અવિસંવાદને પામેલો જીવ ધર્મનો આરાધક બને છે.

પુચ્છેજ્ઞા પંજલિઉડો, કિં કાયવ્વં મણ્ણહ ।

ઇચ્છં નિઓહંતં મંતે, વેયાવચ્ચે ચ સજ્ઞાણ ॥

વેયાવચ્ચે નિઉત્તેણ, કાયવ્વં અગિલાયઓ ।

સજ્ઞાણં વા નિઉત્તેણં, સવ્વદુક્ખવિમોક્ખણે ॥ ૨૬ / ૩-૧૦

(સૂર્યનો ઉદય થતાં દિવસના પ્રથમ પ્રહરના પ્રથમ ચતુર્થ ભાગમાં પાત્રાદિનું પ્રતિલેખન કરીને) શિષ્ય હાથ જોડીને પૂછે છે: હવે મારે શું કરવું જોઈએ ? હું ઈચ્છું છું કે વેયાવચ્ચ કે સ્વાધ્યાયમાંથી એક કાર્યમાં આપ મને જોડો !

॥ પ્રભુના હસ્તાક્ષર ॥

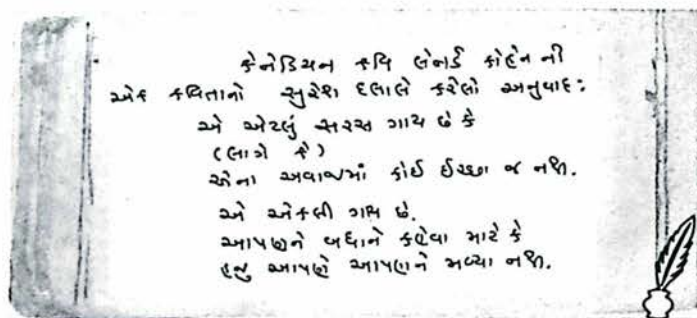
વૈયાવૃત્યમાં જોડવામાં આવે તો તે પ્રસન્નતા પૂર્વક કરે અથવા સર્વ દુઃખોમાંથી મુક્ત કરનાર સ્વાધ્યાયમાં નિયુક્ત કરવામાં આવે તો પ્રસન્નભાવથી તે કરે.

સાધનાસૂત્ર

ઋજુતાથી

હૃદયની નિર્મળતા અને

હૃદયની નિર્મળતા તે જ ધર્મ.

નિર્મળ હૃદય

કેનેડિયન કવિ લેનર્ડ કોહેનની એક
કવિતાનો સુરેશ દલાલે કરેલો અનુવાદ :

એ એટલું સરસ ગાય છે કે
(લાગે કે)

એના અવાજમાં કોઈ ઈચ્છા જ નથી.

એ એકલી ગાય છે.

આપણને બધાને કહેવા માટે કે
હજુ આપણે આપણને મળ્યા નથી.

સાધના એટલે આપણું આપણને મળવું. આ છે સહજને કિનારે ચાલવાની મઝાની લટાર.

સિદ્ધ સરહપાદનું સૂત્ર યાદ આવે : ‘ના તોહિ વાયહિ ગુરુ કહે, ના તોહિ બૂઝ હી શિષ્ય; સહજ સ્વભાવ હી અમીય રસ, કાસુ કહીજે કિસ ? જેતઈ પઈસૈ જલ હી જલ, તેતઈ સમરસ હોઈ; દોષ ગુણાકર ચિત્તા, મૂઢ ! પ્રતિપક્ષ ન હોઈ.....

જેને ગુરુ વાણીથી ન કહી શકે, જેને શિષ્ય મનથી સમજી ન શકે, તે સહજ સ્વભાવરૂપ અમૃતરસને શી રીતે કહી શકાય ?

જેમ જળમાં જળ સમાઈ જાય છે, તેમ (પૂરું ચિત્ત) સમરસ બની જાય છે. અરે મૂઢ! તેવા ચિત્તમાં ગુણ, દોષ કે તેમનો પ્રતિવાદ કંઈ જ પ્રવેશતું નથી.

અનુભૂતિગમ્ય ભીતરી દુનિયા ભણીનો આ ઈશારો છે. જ્યાં આનંદ જ આનંદ છે. સહજતા એટલે આપણું મૂળ સ્વરૂપ, અને તે આનંદથી ભરપૂર છે.

‘યોગશાસ્ત્ર’માં કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યજી અનુભૂતિગમ્ય આ વિશ્વનું શબ્દચિત્ર આ રીતે આપે છે :

સતત ઉદાસીન ભાવમાં ડૂબેલ, પ્રયત્નોથી પર ઊઠેલ, પરમાનન્દમાં મહાલનાર આત્મા ક્યાંય મનને જોડતો નથી.

આત્મા વડે ઉપેક્ષિત મન ઈન્દ્રિયોનો આશ્રય લેતું નથી, અને આવી દશામાં, આશ્રય વિના, ઈન્દ્રિયો પણ પોતપોતાના વિષયોમાં પ્રવેશતી નથી.

જ્યારે આત્મા મનને પ્રેરતું નથી, અને મન ઈન્દ્રિયોને પ્રેરતું નથી;

ત્યારે બંને બાજુથી વિખૂટું પડેલું (આત્મા અને ઈન્દ્રિયોથી) મન પોતાની મેળે નાશ પામે છે.

મન, આ રીતે, નષ્ટ થયે છે, બહિર્ભાવ સંપૂર્ણતયા વિલીન થાય છે અને ત્યારે નિષ્કલંક એવું આત્મતત્ત્વ ઉદિત થાય છે. હવા વગરના સ્થાનમાં રહેનાર દીવાની પેઠે.^૧

સાધકને યોગશાસ્ત્રે ત્રણ વિશેષણો આપ્યા : ઉદાસીન ભાવમાં ડૂબેલ, પ્રયત્નોથી પર ઊઠેલ અને પરમાનન્દમાં મહાલનાર.

ઉદાસીનતા.. બહુ પ્યારો શબ્દ છે આ. બે શબ્દોના જોડાણથી આ શબ્દ બન્યો છે : ઉદ્ + આસીનતા. ઊંચે રહેવાપણું. પ્રવાહમાં વહેવાનું નહિ, કાંઠે બેસીને જોયા કરવાનું.

કર્તૃત્વનો છેદ ઊડ્યો અહીં. અને એટલે જ બીજું વિશેષણ આવ્યું : પ્રયત્નોથી પર ઊઠેલ.

કોઈ જ વૈભાવિક ઈચ્છા જ નથી જ્યારે - પ્રશંસા આદિની - કર્તૃત્વની પીડા ક્યાં રહી ?

(૧) ઔદાસીન્યનિમગ્નઃ, પ્રયત્નપરિવર્જિતઃ સતતમાત્મા ।

ભાવિતપરમાનન્દઃ, ક્વચિદપિ મનો ન નિયોજયતિ ॥

કરણાનિ નાધિતિષ્ઠત્યુપેક્ષિતં ચિત્તમાત્મના જાતુ ।

ગ્રાહ્યે તતો નિજનિજે કરણાન્યપિ ન પ્રવર્તન્તે ॥

નાત્મા પ્રેરયતિ મનો, ન મનઃ પ્રેરયતિ બહિઃકરણાનિ ।

અભયભ્રષ્ટં તર્હિ સ્વયમેવ વિનાશમાપ્રોતિ ॥

નષ્ટે મનસિ સમન્તાત્, સકલં વિલયં સર્વતો યાતે

નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વં, નિર્વાતસ્થાયિદીપવત્ ॥ -યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૧૨

ભગવદ્ગીતાનો શ્લોક હોઠે ચડી આવે :

યસ્ત્વાત્મરતિરેવ સ્યાદ્, આત્મતૃપ્તશ્ચ માનવઃ ।

આત્મન્યેવ ચ સન્તૃપ્ત-સ્તસ્ય કાર્યં ન વિદ્યતે ॥

આત્મરતિ, આત્મતૃપ્ત અને આત્મસન્તૃપ્ત સાધકને કોઈ કાર્ય બાકી રહેતું નથી.

સરસ ત્રણ ચરણો આવ્યાં : આત્મભાવમાં રતિ, તૃપ્તિ, સન્તૃપ્તિ. આત્મભાવમાં છબછબિયાં, તરવાનું અને ઊંડી ડૂબકી.

ઉદાહરણ આ રીતે અપાય : જ્ઞાતાભાવના ત્રણ સ્તર કલ્પીએ. સામાન્ય જ્ઞાતાભાવ, વિશેષ જ્ઞાતાભાવ અને વિશિષ્ટતર જ્ઞાતાભાવ. શી રીતે આ સ્તરો સર્જાશે ? જ્ઞાતાભાવમાં જેમ જેમ નિર્લેપતા ભળતી જશે તેમ તીક્ષ્ણતા આવતી જશે. તો નિર્લેપતા તીવ્ર માત્રામાં ભળી, તો જ્ઞાતાભાવ તીક્ષ્ણ બન્યો.

આ જ સન્દર્ભમાં જ્ઞાતાભાવની તીક્ષ્ણતાને ચારિત્ર (નિર્લેપદશા/ ઉદાસીનભાવ) અધ્યાત્મગીતા કહે છે : ‘જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા ચરણ તેહ.’

જ્ઞાતાભાવના પ્રથમ સ્તરે સાધક હોય આત્મરતિ. બીજા સ્તરે આત્મતૃપ્ત. અને ત્રીજા સ્તરે આત્મસન્તૃપ્ત સાધક બને છે.

કર્તૃત્વનો છેદ ઊડ્યો અને સાધક પરમ આનન્દને માણનાર બન્યો.

આવો સાધક - ઉદાસીન, કર્તૃત્વને પેલે પાર ગયેલ અને પરમાનન્દમાં ડૂબેલ - મનને ક્યાંય જોડતો નથી.

મનોલય વિભાવલયમાં પરિણમશે, અને એ વિભાવોના વાદળાઓ વિખેરાતાં જ, આત્મારૂપી ચન્દ્રનો ઉદય દેખાશે. ‘નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વં,

નિર્વાતસ્થાયિદીપવત્ ॥' ઉદાહરણ સરસ આપ્યું : હવા વગરના સ્થાને રહેનાર દીવાની પેઠે આત્મતત્ત્વરૂપી દીપ પ્રકાશે છે.

જ્ઞાનસ પ્રગટાવેલું હોય, પણ હવાના જોરદાર ઝપાટા આવે તો એ બૂઝાઈ જ જાય. એમ આત્મતત્ત્વનું થોડુંક અનુધ્યાન લાગતું હોય અને વિકલ્પોનો પવન 'સાંય-સાંય' કરતો વહ્યો તો...? પેલું અનુધ્યાન ક્યાં રહેશે?

પહોંચેલ સાધક તો, આ રીતે, મનોવિજેતા હશે જ. પણ પ્રારંભિક સાધક પાસે અપેક્ષા એટલી જ છે કે સાધનાના સામા છેડાના વિકલ્પો તેના મનમાં ન પ્રવેશે તેની એ તકેદારી રાખે. સાધનાને અનુકૂળ વિચારોનો ત્યાં વાંધો નથી.

‘યોગશાસ્ત્ર’ની ઉપર કહેલી વાત સાધનાનું પરિણામ દેખાડે છે. સાધકના હૃદયમાં કેવો તો આનંદ છલક છલક છલકાતો હોય છે એની વાત ત્યાં કરાઈ.

પણ પ્રારંભિક સાધક પૂછશે કે આ તો સાધનાની બહુ જ ઊંચી દશા છે. પ્રારંભ બિન્દુ કયું ?

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર પ્રારંભબિંદુ તરીકે ઋજુતાને સ્વીકારે છે. ઋજુતાથી હૃદયની નિર્મળતા અને એ નિર્મળતા તે જ સાધના.^૨

‘યોગસાર’ ગ્રંથમાં શિષ્યના પ્રશ્નને કલ્પીને ગુરુદેવ જે પ્રત્યુત્તર આપે છે, ત્યાં પણ આ જ વાત કહેવાઈ છે.

શિષ્યનો પ્રશ્ન હૃદયથી નીકળેલ છે : ગુરુદેવ ! પ્રભુનો આજ્ઞાધર્મ પીસ્તાળીશ આગમગ્રંથો અને એ પછીના સેંકડો ગ્રંથોમાં સમજાવાયેલ છે. આપ મને સંક્ષેપમાં એ આજ્ઞાધર્મ સમજાવો ને !

(૨) સોહી ડજ્ઞઅભૂઅસ્સ । ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિટ્ઠઈ ।

ગુરુની કરુણા શબ્દોમાં આ રીતે વહી આવે છે : ‘આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તં, કર્તવ્યં સ્ફટિકોપમમ્’ ચિત્તને, હૃદયને સ્ફટિક જેવું નિર્મળ બનાવવું તે છે પ્રભુનો આજ્ઞાધર્મ.

ઋજુતા.

અને તેથી આવેલી હૃદયની નિર્મળતા.

તો, ઋજુતા અને નિર્મળતા વચ્ચે કાર્ય-કારણ ભાવ થયો.

ઋજુતાનો પર્યાય આપણે લચીલાપણું કરી શકીએ.

શિષ્યના બે પ્રકાર બતાવેલા છે : બરફ જેવો, પાણી જેવો. બરફનો મોટો ટૂકડો હશે. જગમાં કે વોટરબેગમાં નાખવો હશે તો એને તોડવો પડશે. પણ, પાણી...? એને તો કોઈ આકાર જ નથી, અને માટે એ ગમે તે પાત્રમાં ઢળી શકશે, ગોઠવાઈ જશે.

શિષ્યનું લચીલાપણું આ હદનું હશે. ગુરુદેવની કોઈપણ આજ્ઞાને તે પ્રેમથી સ્વીકારી શકશે. કારણ કે એની પોતાની કોઈ ઈચ્છા નથી.

આવા નિરીહ સાધકના મુખેથી જ આ વચન નીકળે : ગુરુદેવ ! આજે મારે શું કરવાનું છે ?^૩

અહીં શિષ્ય છે કોરી સ્લેટ જેવો. ગુરુ લખે તે જ અક્ષર ! બરોબર છે ને ! ચિત્તની સ્લેટ પર ગુરુદેવ લખશે, કોરશે તે જ તો અક્ષર-શાશ્વત બનશે ને ! બાકી બધું તો છે ક્ષર.

(૩) किं कायव्वं मए इह ?

રમેશ પારેખનું ગીત યાદ આવે :

કે કાગળ હરિ લખે તો બને,
અવર લખે તે એકે અક્ષર
નથી ઉકલતો મને...
મોરપીંછનો જેના ઉપર
પડછાયો ના પડિયો;
શું વાંચું એ કાગળમાં,
જે હોય શાહીનો ખડિયો;
એ પરબીડિયું શું ખોલું, જેની વાટ ન
હો આંખને.....

મીરાં કે પ્રભુ શ્વાસ અમારો,
કેવળ એક ટપાલી;
નિશદિન આવે જાય લઈને,
થેલો ખાલી ખાલી;
ચિટ્ટી લખતાં વેંત પહોંચશે,
સીધી મીરાં કને...

શિષ્યનું ચિત્ત કોરી સ્લેટ જેવું હોવું જોઈએ. સવારે અને સાંજે પ્રતિક્રમણમાં ‘સવ્વસ્સ વિ...’ સૂત્ર દ્વારા શિષ્ય ગુરુદેવને પોતાની ચિત્તની સ્લેટ પર ડસ્ટર (લૂંછણિયું) લગાવવાની વિનંતિ કરે છે.

ગુરુદેવ ! મારી ચિત્તની સ્લેટ દુર્વિચારોથી ખરડાઈ ગઈ છે, મારો વાગ્ધ્યોગ દુર્ભાષણથી અને કાયયોગ દુષ્કાર્યોથી અશુભ બન્યો છે.... અને ગુરુદેવ ‘પડિક્કમેહ’ શબ્દનું ડસ્ટર મારી ચિત્તની સ્લેટને-ત્રણે યોગોને

-શુભ બનાવે છે. ગુરુદેવ આજ્ઞા આપે છે : તારે દુર્વિચાર કરવાના ન હતા, પણ થઈ ગયા છે તો હવે પાછો ફરી જા !

શિષ્ય ગુરુદેવની આજ્ઞા માને છે. અને લ્યો, આ ચિત્તની સ્લેટ કેવી તો ચોકખી ચણક થઈ ગઈ !

ઋજુતા એટલે નિર્દમ્ભતા.

દમ્ભ હોય ત્યાં જ હોય મલિનતા. નિર્દમ્ભતા છે ત્યાં નિર્મળતા જ હોય.

ઋજુ સાધકે ગુરુદેવથી કંઈ જ છુપાવવાનું નથી. એની ચિત્તની ડાયરી બિલકુલ ખુલ્લી છે, અને સાધકની એ સાવધાની છે કે જીવનની ડાયરીનો એક નાનકડો ખૂણો પણ ગુરુથી વંચાયા વિનાનો ન રહે.

સહેજ પણ સ્ખલન થયું, મનમાં પણ કોઈ ખરાબ વિચાર આવી ગયો; એ ગુરુદેવને જણાવી દેશે.

નિર્દમ્ભતાનો પર્યાય છે અવિસંવાદન. કહેવામાં અને કરવામાં અન્તર ન હોય તે અવિસંવાદન. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ઓગણત્રીસમાં અધ્યયનમાં જ્યારે પૂછવામાં આવ્યું કે પ્રભુ ! ઋજુતાથી શું મળે ? ત્યારે ત્યાં કહેવામાં આવ્યું કે ઋજુતાથી અવિસંવાદન મળે છે. અને અવિસંવાદક - નિર્દમ્ભ સાધક સાધનાનો સાધક બને છે.^૪

ઋજુતાથી જેમ અવિસંવાદન મળે છે, તેમ કાયાની ઋજુતા, ભાવોની ઋજુતા અને ભાષાની ઋજુતા મળે છે તેમ પણ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (૨૮/૪૮)માં કહેવાયું છે.

(૪) અજ્ઞવયાઈ ણં કાઠજ્ઞયયં ભાવુજ્ઞયયં ભાસુજ્ઞયયં અવિસંવાયણં જણયઈ ।
અવિસંવાયણસંપત્તયાઈ ણં જીવે ધમ્મસ્સ આરાહઈ ભવઈ ॥ -ઉત્ત૦ ૨૧/૪૯

ઋજુ સાધકના હૃદયના ભાવો ઋજુ હોય, બરોબર; તેની ભાષામાં પણ સરળતા હોય, બરોબર; પરંતુ તેની કાયામાં ઋજુતા હોય છે એવું કહેવાની પાછળ શું તાત્પર્ય ?

બહુ મઝાની વાત થઈ કે કાયા પણ દર્પણ જેવી છે. ભીતરી સરળતા ચહેરા પર ડોકાયા વિના કેમ રહી શકે ?

સદ્ગુરુ, આથી જ, ચહેરાને વાંચીને સાધકના હૃદયના ભાવોને જાણી લે છે.

ઋજુતાની પાછળ છે સમર્પિતતાનો ભાવ. આથી વિરુદ્ધ આગ્રહની પાછળ અહંકાર ધૂપાયેલ છે, અને એટલે, ઋજુ સાધક નિરાગ્રહી હોય છે.

‘હું આમ જ કરીશ’ આવો શબ્દ પ્રયોગ કે વિચાર નિરાગ્રહી સાધકને ન હોય. એનું ચિન્તનનું ધ્રુવપદ તો આટલું જ હોય : ગુરુદેવ જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરે તેમ કરવું છે.

સંત કબીરે સાધક કેવો હોવો જોઈએ તેની માર્મિક પ્રસ્તુતિ કરી છે :

રોડા હોઈ રહો વાટ કા, તજિ આપા અભિમાન;
લોભ મોહ તૃષ્ણા તજે, તાહિ મિલે ભગવાન...

સાધક રસ્તાના પથ્થર જેવો હોય. પથ્થર... કોઈ એને હડસેલે, ધૂતકારે, તિરસ્કારે એની કોઈ પ્રતિક્રિયા નથી.

સાધક હોય ઘટનાઓથી અપ્રભાવિત.

જો કે, પથ્થર બીજાઓથી પ્રાપ્ત થતી અસુવિધાઓમાં સ્વસ્થ રહે. પણ પોતાના તરફથી બીજાને તકલીફ પડે એનું શું ?

પથ્થર કોઈને વાગી જાય તો... ?

એટલે આગળની સાખી આવી :

રોડા ભયા તો કયા ભયા, પંથી કો દુખ દેહ;

સાધુ એસા ચાહિયે, જ્યોં પૈંડે કી ખેહ.

પથ્થર મુસાફરને તકલીફ આપે છે. તો સાધક જોઈએ રસ્તાની ધૂળ (પૈંડે કી ખેહ) જેવો.

મતલબ કે સાધક હોય કોમળ-કોમળ હૃદયવાળો.

પણ, રસ્તાની ધૂળથી તો પ્રવાસીના અંગો રજોટાઈ જાય, આ તો કેમ ચાલે ?

ખેહ ભયા તો કયા ભયા, ઊડિ ઊડિ લાગે અંગ;

સાધુ એસા ચાહિયે, જૈસે નીર નિપંગ.

નિર્મળ જળ જેવો સાધક જોઈએ.

બીજાને પણ નિર્મળતા આપનારો હોય સાધક. એના અસ્તિત્વમાંથી એવી તો નિર્મળ આત્મા નીકળતી હોય કે એ આત્માથી નજીક આવનારાઓ - એના આંસુ સર્કલમાં પ્રવેશનારાઓ - નિર્મળ બની જાય.

હજુ કબીરજીને સંતોષ નથી. એટલે કહે છે :

નીર ભયા તો કયા ભયા. તાતા સીરા હોય;

સાધુ એસા ચાહિયે, જો હરિ હી જૈસા હોય...

પાણી ઠંડુ-ગરમ થાય છે. નીચે આગ ચૂલાની હોય તો પાણી ગરમ થઈ જશે. સાધક તો ક્રોધવાળો ચાલી જ ન શકે. એટલે કહ્યું : સાધક પ્રભુ જેવો હોય. આમ પણ, પ્રભુને ભજતાં પ્રભુ જેવાં જ બનવાનું છે ને! ‘અરિહંતના ધ્યાને અરિહંત બની જશું....’

સિદ્ધપ્રભુની પાસે જે ગુણો છે, તે બધા જ સાધક પાસે છે જ. એ ઢંકાયેલા છે. જ્યાં ખ્યાલ આવે છે કે ક્ષમા વગેરે મારા ગુણો છે. ત્યારે કોધનું પ્રાગટ્ય ક્યાં થશે ?

નિર્મળતા છે, પણ નિર્મળતાના ભાર વિનાની. નિર્મળતાનોય અહંકાર આવી જાય તો નિર્મળતા ક્યાં રહી ?

નિર્મલ ભયા તો ક્યા ભયા, નિર્મલ માંગે ઠૌર;
મલ-નિરમલ સે રહિત હૈ, તો સાધુ કોઈ ઔર...

નિર્મલતાનું અભિમાન ન જોઈએ. હું નિર્મળ છું, બીજા સમલ છે આવો જો ભાવ ભીતર હોય તો દુન્યવી નજરે મલિન (હકીકતમાં તો સિદ્ધ સમાન તે પણ છે) વ્યક્તિત્વોને પ્રેમ કેમ આપી શકાશે?

સમલ દશા કે નિર્મલ દશાની ફેઈમમાં બદ્ધ સાધુ ન જ હોય. એની દૃષ્ટિમાં કોઈ વ્યક્તિ પતિત છે જ નહિ.

ઊલટું, એને તો એમ લાગે કે દુનિયામાં જો હીનમાં હીન કોઈ હોય તો તે હું છું. ભક્ત કવિ સુરદાસજી પ્રાર્થનામાં કહે છે : ‘મોં સમ કૌન કુટિલ ખલ કામી, જિન તનુ દિયો સો હી બિસરાયો, એસો નિમકહરામી...’ ભગવાન ! મારા જેવો વાંકો, દુષ્ટ અને કામી કોણ હશે? જેણે આ શરીરને આપ્યું એ પ્રભુને ભૂલી જનાર હું કેવો તો નિમકહરામી છું !

પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું આ પ્યારું સૂત્ર હૃદયની ગુફામાં ગૂંજી ઊઠવું જોઈએ : ‘સોહી ઉજ્જયભૂયસ્સ...’ ઋજુતા સાધકનો અનિવાર્ય ગુણ છે. ઋજુતા દ્વારા નિર્મળ હૃદય અને એ પછી સાધનામાર્ગે પ્રયાણ.

પ્રભુ ! અમને નિર્મળ હૃદય આપો.

આધારસૂત્ર

સુત્તેસુ યાવી પડિબુદ્ધજીવી, ન વીસસે પંડિએ આસુપણ્ણે ।

ઘોરા મુહુત્તા અબલં સરીરં, ભારંડ પક્કી વ ચરપ્પમત્તે ॥૪-૬॥

આશુપ્રજ પંડિત સૂતેલ વ્યક્તિઓની વચ્ચે અપ્રમત્ત રહે. પ્રમાદમાં વિશ્વાસ ન કરે. કાળ કુર છે. શરીર નિર્બળ છે, એથી ભારંડ પક્ષીની પેઠે અપ્રમત્ત રીતે સાધક વિચરે.

ચરે પયાઈં પરિસંકમાણો, જં કિંચિ પાસંં ઇહ મન્નમાણો ।

લાભંતરે જીવિય વૂહટ્તા, પચ્છા પરિન્નાય મલાવધંસી ॥૪-૭॥

ડગલે ડગલે દોષોથી ભયભીત સાધક થોડા દોષને પણ પાશ-ફાંસલો માનીને ચાલે. નવા નવા ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે જીવનને સાચવે. અને નવા ગુણોની પ્રાપ્તિની શક્યતા ન હોય ત્યારે વિચાર પૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરે.

છંદં નિરોહેણ ઉવેઙ્ મોક્કં, આસે જહા સિલ્લિયવમ્મધારી ।

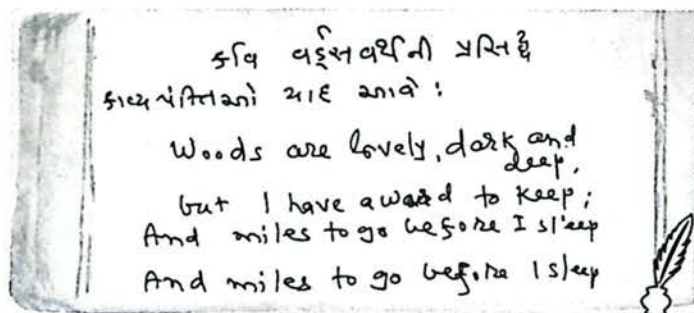
પુવ્વાઈં વાસાઈં ચરપ્પમત્તો, તમ્હા મુણી સિલ્લિયમુવેઙ્ મોક્કં ॥૪-૮॥

શિક્ષિત, બખ્તરવાળા અથ્થ જેમ યુદ્ધમાં પાર પામે તે રીતે સ્વચ્છન્દતાનો નિરોધ કરી મુનિ મોક્ષને પામે છે. પૂર્વો/વર્ષો સુધી અપ્રમત્તભાવે વિહરીને મુનિ જલ્દી મુક્તિને પામે છે.

સાધનાસૂત્ર

અપ્રમાદ

ઈચ્છાનિરોધ

અપ્રમાદ - યાત્રા

કવિ રોબર્ટ ફોસ્ટની પ્રસિદ્ધ કાવ્ય પંક્તિઓ યાદ આવે :

Woods are lovely, dark and deep,
but I have a word to keep;
And miles to go before I sleep
And miles to go before I sleep.

(જંગલો સુંદર, ઘેરાં, ગહન, કિન્તુ
મેં તો દીધાં છે કેંક વચન,

પોઢ્યા પહેલાં જાવું કેંક જોજન,
પોઢ્યા પહેલાં જાવું કેંક જોજન.)

મંઝિલ દૂર છે અને એટલે વચ્ચે ક્યાંય રોકાવાય તેવું નથી. ચાલ્યા જ કરો.

અને, આ માર્ગે ચાલતાં થાક નહિ લાગે. ‘મોહિ મગ ચલત ન હોહિહી હારિ, ખિન ખિન ચરન સરોજ નીહારી.’ પ્રભુનાં ચરણ-કમળોને જો સતત નીરખ્યા કરવાના હોય તો થાક ક્યાંથી લાગે ?

જોઈએ માત્ર પ્રાણવાન સંકલ્પ. યાત્રા શરૂ !

મહાત્મા બુદ્ધનું વચન યાદ આવે :

इहासने शुष्यतु मे शरीरं,
त्वगस्थिमांसं प्रलयं च यातु ।
अप्राप्य बोधिं बहुकल्पदुर्लभां,
नैवासनात् कायमनश्चलिष्यति ॥

(આ આસન પર શરીર સૂકાઈ જાય કે ચામડી, હાડકા, માંસ બધું જ સાફ થઈ જાય, ઘણા જન્મોએ પણ ન મળે તેવી બોધિને પામ્યા વિના આ આસનથી મારી કાપા કે મન ડગશે નહિ.)

પરમપાવન દશવૈકાલિક સૂત્રમાં સાધકના સંકલ્પને આ રીતે બિરદાવવામાં આવેલ છે :

આત્મા થયો નિશ્ચિત જેહનો કે,
ત્યજીશ હું દેહ ન ધર્મશાસન;
તેને ચળાવી નવિ ઈન્દ્રિયો શકે,
ઝંઝાનિલો મેરુ મહાદ્રિને યથા.’

(૧) जस्सेवमप्पा उ हविज्ज निच्छिओ, चइज्ज देहं न तु धम्मसासणं ।

तं तारिसं नो पइलंति इंदिआ, उवित्तवाया व सुदंसणं गिरिं ॥ -दस. चू. ૧/૧૭

ભક્ત હૃદય આ સંકલ્પને આ રીતે સંવેદે છે : હૃદયમાં રહેલ તમારા વડે જે રીતે પ્રેરણા અપાય છે, પ્રભુ ! તે જ રીતે હું કરું છું.^૨

સાધક ભીની, ભીની ભીતરની ભોમકા પર સંકલ્પનાં બીજોને છીડકે છે જેથી તે જલ્દી ફળદાયી નીવડે.

આ ભીનાશ પ્રભુના અનુગ્રહને સ્વીકારવાથી પ્રગટી છે. આ ભીનાશ સદ્ગુરુદેવની કૃપાધારાને ઝીલવાથી થઈ છે.

પરમનો અનુગ્રહ કર્તૃત્વના પડોની કઠિનતાને દૂર કરી હૃદયની ભૂમિકાને કોમળ બનાવે છે.

અને એ ભૂમિકા પર સંકલ્પના બીજો જલ્દી અંકુરિત, પુષ્પિત અને ફલિત થાય છે.

સંકલ્પ: યાત્રાને વણથંભી ચાલુ રાખવાનો. અપ્રમાદ-સૂત્રોમાં આ વિષે બહુ જ માર્મિક માર્ગદર્શન અપાયું છે.

પ્રજ્ઞાવાન સાધક અપ્રમત્ત રહે એમ ચતુર્થ અધ્યયન કહે છે.^૩

સાધનાનો બીજો પર્યાય, આમ પણ, અપ્રમાદ જ છે ને !

ભક્તિ એટલે ગાઢ સ્મરણ.

સાધના એટલે તીક્ષ્ણ અપ્રમાદ.

(૨) ત્વયા હૃષીકેશ! હૃદિ સ્થિતેન, યથા નિયુક્તોસ્મિ તથા કરોમિ ॥

(૩) સુત્તેસુ યાવી પંડિબુદ્ધજીવી, ન વીસસે પંડિએ આસુપણ્ણે ।

ઘોરા મુહુત્તા અબલં સરીરં, ભારંડ પક્ષી વ ચરપ્પમત્તે ॥૪-૬ ॥

ચન્દનબાળાએ પ્રભુ મહાવીર દેવને કહેલું : આપ મારે ઘરેથી પાછા કેમ જઈ શકો, નાથ ! ‘એક શ્વાસમાં હિ સો વાર, સમરું તમને રે..’ સાંસ-સાંસ પર એક વાર નહિ, સો-સો વાર તમારું સુમિરન કરનારી હું, તમે મારે દ્વારેથી પાછા કેમ જઈ શકો ?

પૂ. વીરવિજય મહારાજ બાર વ્રતની પૂજામાં કહે છે : ‘એમ ચંદનબાળાને બોલડે, પ્રભુજી પધાર્યા રે...’

ભક્ત પાસે છે ગાઢ સુમિરન. ક્ષણ-ક્ષણનું સુમિરન...

સાધક પાસે છે ક્ષણ-ક્ષણનો અપ્રમાદ. એક ક્ષણ પણ પ્રમાદ રહી ગયો તો...? આત્મ-ધન છૂ !

સાંજના સમયે એક સંત ગામ બહાર એક વૃક્ષ નીચે આવ્યા. સાધના કરવા લાગ્યા. રાત્રે નવેક વાગ્યે બાજુમાં રહેલ બંગલાનો ચોકિયાત આંટો મારવા નીકળ્યો. ત્યાં એણે જોયું : સંત છે. પાસે આવ્યો, પગે લાગ્યો.

સંતે પૂછ્યું : તમે કોણ છો ? શું કરો છો ?

ચોકિયાતે કહ્યું : હું સામે રહેલ બંગલાના માલિકનો નોકર છું. શેઠ મને પગાર આપે છે. આખી રાત, મટકુંય માર્યા વિના મારે જાગવાનું હોય છે કે જેથી કોઈ ચોર વગેરે આવી ન જાય.

સંતે મનમાં કહ્યું : તું તારા માલિકને વફાદાર છે. એટલો હું મારા માલિકને વફાદાર હોત...તો ! તો એક ક્ષણ પણ પ્રમાદમાં હું ન હોઉં ને! આવી પ્રભુની કૃપા મારા પર ઊતરો !

આશુપ્રજ સાધક અપ્રમત્ત રહે...

અપ્રમત્તતા તે જ સાધકની ચતુરાઈ...

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની સ્તવનામાં સરસ સવાલ ઉઠાવ્યો છે : ‘ઋષભ જિણંદ સું પ્રીતડી, કિમ કીજે હો કહો ચતુર વિચાર...’ હે પ્રજાવાન ભક્ત ! મને કહો કે પ્રભુ સાથે પ્રીતિ કેવી રીતે થાય ?

બહુ મઝાની આ વાત થઈ. પ્રભુની સાથે પ્રીતિથી ગૂંથાયેલું મન જેનું હોય તે ચતુર ભક્ત... અને એને જ પૂછાય કે પ્રભુ-પ્રીતિનો માર્ગ કયો ? સાધકની ચતુરાઈ એની ક્ષણ-ક્ષણની અપ્રમત્તતાની છે.

સુત્તેસુ યાવી પડિબુદ્ધજીવી । સૂતેલાઓની વચ્ચે - પ્રમાદીઓની વચ્ચે રહેવા છતાં સાધક હોય છે જાગૃત, અપ્રમત્ત.

પ્રમાદીને જોવાય, એના પ્રમાદના ફળને જોવાય, સાધક અપ્રમત્ત બની જ જાય.

ત્રણ અવસ્થાઓ અત્યારે આપણી પાસે છે જ : જાગરણ, સ્વપ્ન, નિદ્રા...

જાગરણ અને સ્વપ્ન બેઉ સમાન છે. સામાન્ય વ્યક્તિના જાગરણમાં વિકલ્પોનું ઘોડાપૂર ચાલતું હોય છે. સ્વપ્નમાં પણ એ ચાલતું હોય છે. નિદ્રામાં આત્મબોધ / હોશ નથી હોતો.

ઉજાગર એને કહે છે, જેમાં નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પર આત્મબોધ હોય છે.

આમ ઉજાગર અવસ્થા તેરમા ગુણસ્થાનકે છે. પણ એની નાનકડી આવૃત્તિ આપણી કક્ષાએ હોઈ શકે છે. જ્ઞાનસાર ગ્રન્થ એટલે જ અનુભવને ઉજાગર અવસ્થા કહે છે.^૪

(૪) ન સુષુપ્તિરમોહત્વા-ત્રાપિ ચ સ્વાપજાગરૌ ।

કલ્પનાશિલ્પવિશ્રાન્તેર્સ્તુર્યૈવાનુભવો દશા ॥ -જ્ઞાનસાર, ૨૬/૭

ઉજાગર યોગીઓની લાડકી અવસ્થા છે, અને તેથી યોગીઓ તેને નામથી સંબોધતા નથી. તેને તુરીયા, તુર્યા, ચતુર્થી, ધ ફોર્થ એ રીતે તેઓ સંબોધે છે.

શિવસૂત્રનું એક સૂત્ર છે : ‘ત્રિષુ ચતુર્થ તૈલવદાસેચ્ચમ્’ ત્રણ અવસ્થા-જાગૃતિ, નિદ્રા, સ્વપ્ન-માં ઉજાગરને ભેળવવું.

આનો પ્રાયોગિક રસ્તો આ છે કે દર કલાકે પાંચથી દશ મિનીટ ઉજાગરને ભેળવીએ. ઉજાગરની એ ક્ષણોમાં વિકલ્પો ન હોય અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ સ્વગુણોમાં સાધકનું રહેવાનું હોય.

અનુભવ તે જ ઉજાગર દશા, અથવા એમ કહીએ કે સંપૂર્ણ સ્વાનુભૂતિ તે ઉજાગર.... સાધકની કક્ષાની અનુભૂતિ તે ઉજાગરની નાનકડી આવૃત્તિ.

અનુભવ જોઈએ નિર્દ્વન્દ્વ. નિર્દ્વન્દ્વ આત્મસ્વરૂપને જેનાથી અનુભવી શકાય તે અનુભવ દ્વન્દ્વોને પેલે પારનો હોવો જોઈએ.^૫

દ્વન્દ્વ શી રીતે મચે છે ? અનુભવ એટલે માત્ર અને માત્ર સ્વનો અનુભવ. હવે જો વિકલ્પોની પૃષ્ઠભૂ પર અનુભવ થશે તો અહીં સ્વાનુભૂતિ અને પરાનુભૂતિનું મિશ્રણ થયું. ખારું પાણી અને મીઠું પાણી ભેગું થયેલ હોય તેમ.

અનુભવ જોઈશે નિર્દ્વન્દ્વ, વિકલ્પાતીત.

‘જ્ઞાનસાર’માં ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજય મહારાજ ભાવુકને પૂછે છે: નિર્દ્વન્દ્વાનુભવ વિના નિર્દ્વન્દ્વ આત્મસ્વરૂપને તમે કેમ જોશો ? / અનુભવશો? અને, નિર્દ્વન્દ્વાનુભવ શબ્દો વડે કેમ મળશે ?

(૫) પશ્યતુ બ્રહ્મ નિર્દ્વન્દ્વં, નિર્દ્વન્દ્વાનુભવં વિના ।

કથં લિપિમયી દ્રષ્ટિ-વાંઙ્મયી વા મનોમયી ॥ -જ્ઞાનસાર, ૨૬/૬

ન તો ત્યાં લખેલ વાણી - ગ્રન્થાત્મિકા - કામ લાગશે, ન બોલાયેલ શબ્દો ત્યાં કામના થશે કે ન તો વિચારપ્રવાહ.

તો શું કરવાનું ?

માર્ગ જ્ઞાનસારના અનુભવાષ્ટકમાં જ છે. શાસ્ત્રદૃષ્ટિ વડે સંપૂર્ણ શબ્દબ્રહ્મને પામીને સાધક સ્વસંવેદ્ય આત્મસ્વરૂપને અનુભવ વડે પામે છે.^૬

આગળ શબ્દો પર ચોકડી મૂકી કે શબ્દો અનુભવની દિશામાં જવા માટે સાવ નકામા છે. અહીં કહે છે શબ્દબ્રહ્મને શાસ્ત્રદૃષ્ટિ વડે પામીને સ્વાનુભૂતિ કરાય છે.

બે શબ્દો પર આપણું અનુધ્યાન જશે કે તરત ફરક સમજાઈ જશે. પહેલાં જે કહ્યું કે શબ્દો અકિંચિત્કર છે, તે વ્યક્તિના પોતાના અભિમત શબ્દોની વાત હતી. વિકલ્પોને અનુસાર ઢળેલ અભિમત... શો અર્થ એનો?

અહીં શાસ્ત્રદૃષ્ટિની વાત કરી. સદ્ગુરુ દ્વારા મળતું જ્ઞાન. ગુરુ દ્વારા જે જ્ઞાન મળશે તે વિકલ્પો પરની આસ્થાને ચૂરી નાખશે.

અને, સદ્ગુરુ દ્વારા જ્ઞાન મળશે ત્યારે જ એ શબ્દબ્રહ્મ બનશે. બે ક્રિયાઓ થઈ : ગુરુએ જ્ઞાન આપ્યું ને વિકલ્પો ખર્યા અને શબ્દબ્રહ્મ - જે પરબ્રહ્મને પામવાનું સશક્ત સાધન છે - મળ્યું.

આ શબ્દબ્રહ્મને જ પર રસ કહેલ છે. પૂજ્યપાદ આનંદધનજીના શબ્દો યાદ આવે : ‘સગરા હોય સો ભર ભર પીવે, નગરા જાયે પ્યાસા...’ સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં રહેલ વ્યક્તિત્વો આ રસને પેટ ભરીને, મન ભરીને પી શકે છે. નગરા-ગુરુ વગરનાં વ્યક્તિત્વો રહે છે તરસ્યા, તરસ્યા.

(૬) અધિગત્યાખિલં શબ્દ-બ્રહ્મ શાસ્ત્રદૃશા મુનિઃ ।

સ્વસંવેદ્યં પરંબ્રહ્માનુભવેનાધિગચ્છતિ ॥ -જ્ઞાનસાર ૨૬/૮

સંત રવિદાસજી સદ્ગુરુ દ્વારા અપાતા પર રસની વાત આ રીતે કરે છે :

સદ્ગુરુએ શ્રવણે રસ રેડ્યો,
ચાંપ્યો રુદિયા માંહિ,
સાંધેસાંધે રસ સંચર્યો,
ઉન્મુન રહ્યો ઠેરાઈ.

અસ્તિત્વના સાંધે સાંધે એ રસ ઊતરે છે, ફેલાય છે અને મનને પેલે પારના પ્રદેશમાં - આત્મતત્ત્વની રમણતામાં - તે રસ ઝર્યા કરે છે.

આ ભૂમિકાએ છે નિરન્તર ખેલ. કર્તૃત્વની ભૂમિકા છૂટી ગઈ છે. છે સાક્ષીભાવની ભૂમિકા.

પૂ. આનંદઘનજી મહારાજે કર્તૃત્વને પેલે પારની આ યાત્રાનું હૃદયંગમ વર્ણન એક પદમાં કર્યું છે :

ના હમ મનસા, ના હમ શબ્દા,
ના હમ તન કી ધરણી;
ના હમ ભેખ ભેખધર નાહિ,
ના હમ કરતા કરણી...
ના હમ દરસન, ના હમ પરસન,
રસ ન ગંધ કછુ નાહિ;
આનંદઘન ચેતનમય મૂરત...

સદ્ગુરુ દ્વારા અપાયેલ શબ્દબ્રહ્મ-પર રસ શું કરે છે એનું વર્ણન ઉપર આવ્યું છે.

પહેલે જ છલાંગે નિર્વિકલ્પતા. ‘ના હમ મનસા, ના હમ શબ્દા.’ વિચાર અને શબ્દ તો પૌદ્ગલિક ઘટના છે. હું છું ચિન્મય. વિચાર મારું સ્વરૂપ નહિ. શબ્દ મારું સ્વરૂપ નહિ.

‘ના હમ તન કી ધરણી.’ દેહ પરની મૂર્ચ્છા-અધ્યાસ ગયો. દેહના માત્ર સાક્ષી. શરીર ખાઈ રહ્યું છે, તમે જુઓ છો. તમે છો માત્ર દૃષ્ટા.

‘ના હમ ભેખ, ભેખધર નાહિ’ બોલતાં સાધક નિશ્ચયના આકાશમાં વિહરે છે. નરસિંહ મહેતા યાદ આવે : ‘નિશ્ચયના મહેલમાં વસે મારો આતમા...’

પૂજ્યપાદ પદ્મવિજય મહારાજ વ્યવહાર અને નિશ્ચય ચારિત્રની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે :

‘પરિષદ સહનાદિક પરકારા, એ સબ હૈ વ્યવહારા,
નિશ્ચય નિજ ગુણ ઠરણ ઉદારા, લહત ઉત્તમ ભવપારા...’

પરિષદોને સહન કરવા એ વ્યવહાર ચારિત્ર અને નિજગુણ સ્થિરતા તે નિશ્ચય ચારિત્ર.

પ્રભુનો વેષ, નિઃશંક, અદ્ભુત વસ્તુ છે. પણ અહીં નિશ્ચયની મુખ્યતા હોઈ સીધા જ આત્મગુણોના સ્પર્શની વાત છે.

અને હવે ઊંડે છે કર્તૃત્વનો છેદ : ‘ના હમ કરતા, ના હમ કરની.’ નથી તો વિભાવોનું કર્તૃત્વ મારી પાસે કે નથી વિભાવોની ક્રિયા...

‘ના હમ કરની’ સૂત્ર એક સરસ પ્રાયોગિક સાધના પરત્વે આંગળી ચીંધે છે : વિભાવોની, દેખીતી-ખાવા, પીવા આદિની ક્રિયા ચાલતી હોય ત્યારે સાધક એ ક્રિયાઓ સાથે પોતાની જાતને એકાકાર ન બનાવે.

બહારના સ્તર પર ભોજન આદિની ક્રિયાઓ ચાલતી હોય અને ભીતરના સ્તરે સાધક પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોના ઉપયોગમાં મહાલતો હોય.

‘ના હમ દરસના, ના હમ પરસન.’ જોવાની કે સ્પર્શવાની ક્રિયા જોડે આત્માને સંબંધ નથી. આત્મતત્ત્વ દર્શન અને સ્પર્શનને પેલે પાર રહેલું છે એવો ભાવ અહીં ધ્વનિત થાય છે.

તમે, આત્માને માત્ર અનુભવી શકો... ‘રસ ન ગંધ કછુ નાહિ...’

યાદ આવે ‘પરમાત્મપંચવિંશતિકા’નો શ્લોક :

ન સ્પર્શો यस્ય નો વર્ણો,
ન ગન્ધો ન રસઃ શ્રુતિઃ ।
શુદ્ધચિન્માત્રગુણવાન,
પરમાત્મા સ ગીયતે ॥૫॥

સ્પર્શ, રૂપ, ગન્ધ, રસ અને શબ્દને પેલે પાર રહેલું શુદ્ધ ચિન્માત્રમાં સ્થિત છે આત્મતત્ત્વ. ‘આનંદધન ચેતનમય મૂરત...’

આ લયમાં આઘ શંકરાચાર્યકૃત આ સ્તોત્ર રટવું ગમશે:

મનો બુદ્ધ્યહૃદ્કારચિત્તાનિ નાહં,
ન ચ શ્રોત્રજિહ્વે ન ચ ઘ્રાણનેત્રે,
ન ચ વ્યોમભૂમિર્ન તેજો ન વાયુઃ,
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહમ્ શિવોઽહમ્ ॥૧॥

ન ચ પ્રાણસંજો ન પચ્છાનિલા મે,
ન વા સપ્તધાતુર્ન વા પચ્છકોશઃ,
ન વાક્પાણિપાદૌ ન ચોપસ્થપાયુઃ,
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહમ્ શિવોઽહમ્ ॥૨॥

ન મે દ્વેષરાગૌ ન મે લોભમોહૌ,
ભયો નૈવ મે નૈવ માત્સર્યભાવઃ,
ન ધર્મો ન ચાર્થો ન કામો ન મોક્ષઃ,
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહમ્ શિવોઽહમ્ ॥૩॥

ન પુન્યં ન પાપં ન સૌખ્યં ન દુઃખં,
ન મન્ત્રો ન તીર્થં ન વેદા ન યજ્ઞાઃ,

અહં ભોજનં નૈવ ભોજ્યં ન ભોક્તા,
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહમ્ શિવોઽહમ્ ॥૪॥

ન મે મૃત્યુશઙ્કા ન મે જાતિભેદઃ,
પિતા નૈવ મે નૈવ માતા ન જન્મ,
ન બંધુર્ન મિત્રં ગુરુર્નૈવ શિષ્યઃ,
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહમ્ શિવોઽહમ્ ॥૫॥

અહં નિર્વિકલ્પો નિરાકારરૂપો,
વિભુર્વ્યાપ્ય સર્વત્ર સર્વેન્દ્રિયાણિ,
સદા મે સમત્વં ન મુક્તિર્ન બન્ધઃ,
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહમ્ શિવોઽહમ્ ॥૬॥

(૧) મન, બુદ્ધિ, અહંકાર કે ચિત્તરૂપ હું નથી. કાન, જીભ, નાક કે આંખ પણ હું નથી. આકાશ, પૃથ્વી, તેજ કે વાયુરૂપ પણ હું નથી. હું છું ચિદાનન્દરૂપ, શિવ.

(૨) પ્રાણ કે પંચવાયુ સ્વરૂપ હું નથી. સાત ધાતુ કે પાંચ કોશરૂપ પણ હું નથી. વાણી, હાથ, પગ કે અન્ય અવયવરૂપ હું નથી. હું છું ચિદાનન્દરૂપ, શિવ.

(૩) દ્વેષ કે રાગ મને નથી. લોભ કે મોહ પણ મને નથી. અહંકાર કે ઈર્ષ્યા મને નથી. ધર્મ, અર્થ, કામ કે મોક્ષરૂપ હું નથી. હું છું ચિદાનન્દરૂપ, શિવ.

(૪) હું પુણ્ય કે પાપસ્વરૂપ નથી. હું સુખ કે દુખરૂપ પણ નથી. મંત્ર, તીર્થ, વેદ કે યજ્ઞરૂપ હું નથી. હું ભોજન નથી, ભોજ્ય (ખાવાનો) પદાર્થ નથી, કે ભોક્તા નથી. હું છું ચિદાનન્દરૂપ, શિવ.

(૫) મૃત્યુની શંકા મને નથી, કે જન્મ મારો નથી. (અને એથી જ) પિતા, માતા, જન્મ, બન્ધુ, મિત્ર, ગુરુ, શિષ્ય આદિ કોઈ ભાવ મને સ્પર્શતો નથી. હું છું ચિદાનન્દરૂપ, શિવ.

(૬) હું નિર્વિકલ્પ, નિરાકાર છું. હું વ્યાપક છું. સર્વ ઈન્દ્રિયો આદિને વ્યાપીને હું રહેલ છું. મારે હંમેશા સમત્વ છે. નથી મુક્તિ કે નથી બન્ધ... હું છું ચિદાનન્દરૂપ, શિવ.

શબ્દ બ્રહ્મ તે પરમ રસ. એને કહેવાય છે અગમ પિયાલો. બુદ્ધિ આદિથી અગમ્ય એવો રસનો પ્યાલો. પૂ. આનંદધનજી કહે છે ‘અગમપિયાલા પીઓ !’.

સદ્ગુરુ આ રસ કઈ રીતે આપે છે એની વિધિઓની માર્મિક રજુઆત આપણે ત્યાં થઈ છે.

મહોપાધ્યાયશ્રીયશોવિજયમહારાજ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાનની સ્તવનામાં કહે છે :

‘જસ કહે સાહિબે મુગતિનું, કરિયું તિલક નિજ હાથે.’

અહીં, દેખીતી રીતે, આજ્ઞાયકને ગુરુ સ્પર્શે છે એનો નિર્દેશ છે. અહીં પ્રભુ અને ગુરુને એક કરી દીધા છે. સદ્ગુરુમાં જ્યારે અહમ્ આદિનું ખાલીપણું વિકસે છે ત્યારે પરમ ચેતનાનું તેમનામાં પ્રાગટ્ય થાય છે.

તો, આજ્ઞાયકને અંગૂઠા વડે દબાવો અને એ પરમ રસ મળે આ એક વિધિ.

બીજી વિધિની વાત પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજે કરી : ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે, દેખે પરમ નિધાન, હૃદય નયણ નીહાળે જગધણી, મહિમા મેરુ સમાન...’

સદ્ગુરુ ભક્તના અસ્તિત્વના સ્તર પર પ્રવચન અંજન આંજે છે. અહોભાવનું પ્રગાઢ રીતે અવતરણ સદ્ગુરુ કરે અને ભક્ત હૃદય અંદરનાં નેત્રોથી પ્રભુને જુએ.

ત્રીજી વિધિ ખેચરી મુદ્રાની પણ છે.

આખરે તો, વિધિઓ સદ્ગુરુના હાથમાં છે. પરમ રસ પીવાની તીવ્ર તડપન સાધકના પક્ષે છે.

‘સુત્તેસુ યાવી પડિબુદ્ધજીવી, ન વીસસે પંડિયે આસુપણ્ણે....’

આશુપ્રજ્ઞ પંડિત પ્રમાદમાં વિશ્વાસ ન કરે. પ્રમાદીઓને જોઈને, તેમને પડતી તકલીફો જોઈને તે અપ્રમત્ત બને.

પર ભાવમાં જેની બુદ્ધિ ગઈ તે પ્રમત્ત. અને પરમાં જ જ્યારે રહેવાનું હોય, સુખ ક્યાંથી ?

પરનો સંયોગ દુઃખોની પરંપરા ઊભી કરશે. સાધક નિશ્ચિંત હોય છે. સુખી હોય છે. કારણ કે તેની પાસે છે પરમસંયોગ. પર-સંયોગ નહિ.

ઋષીકેશમાં આવેલ એક ભક્ત સંતોને પ્રસાદ વહેંચવા નીકળ્યા. કોઈ સંત આ કુટિરમાં, કોઈ સંત પેલી કુટિરમાં છે. ભક્ત બધે ફરે છે. પહેલા જ જે સંત મળ્યા, એમણે કહ્યું : આજ કા ભોજન હો ગયા. ભક્તે વિનંતિ કરી : મિઠાઈ છે. કાલે પણ કામ આવશે. સંતે કહ્યું : કલ કી બાત કલ ! એમણે ધરાર ના પાડી. ‘કલ મિલેગા તો ખાયેંગે. વર્ના ઉપવાસ કરેંગે... જૈસી માલિક કી ઈચ્છા...’

ચહેરા પર એવી તો મસ્તી ઝલકતી હતી કે સંપત્તિથી સમૃદ્ધ તે ભક્તને એ મસ્તીની ઈર્ષા આવી...

ઘોરા મુહુત્તા, અબલં સરીરં, ભારણ્ડપક્ષીવ ચરડપ્પમત્તે... કાળ ભયંકર છે, શરીર નિર્બળ છે એટલે સાધક ભારંડ પક્ષીની જેમ અપ્રમત્ત રીતે વિહરે.

હોય ! રસ્તો ઓળંગતી વખતે કોઈ ફૂતરું કે બીજું પ્રાણી પોતાને મારી તો નહિ નાખે ને !

સાધક આવો સશંક, ભયભીત હોય. કોઈ પણ દોષ પોતાને લાગી ન જાય એ માટે એની તીવ્ર સાવધાની છે.

દોષમુક્ત કોણ બનાવે ?

દોષોથી મુક્તિ પ્રભુ અપાવે. સદ્ગુરુ અપાવે.

આચારાંગ સૂત્ર કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો હૃદયસ્પર્શી કોઈ શબ્દખંડ અન્તસ્તરને હલબલાવી નાખે, વલોવી નાખે ત્યારે એ પાવન શબ્દોમાંથી એવું બળ પ્રગટે છે કે સાધકના દોષો ધૂ થઈ જાય ! એથ અગુત્તે અણાણા... જેવું નાનકડું સૂત્ર હૃદયને વલોવી નાખે ત્યારે.....? અરે, ગુપ્તિઓ મારામાં નહિ હોય તો હું પ્રભુની આજ્ઞાની બહાર જતો રહીશ! નહિ, એ મને પાલવી ન શકે. મારે તો પ્રભુની આજ્ઞામાં જ રહેવું છે. સૂત્રનો આ જાતનો સ્પર્શ ગુમિપાલનમાં પરિણમે જ ને !

પણ અહીં સાધકની પોતાની સજાગતા જરૂરી છે. એવી સજાગતા ન હોય તો શબ્દો ઉપરથી વહી જાય.

આવા સાધક માટે સદ્ગુરુ કાર્યસાધક બની શકે. સદ્ગુરુ વારંવાર પ્રેરણા આપી તેને તૈયાર કરશે.

પ્રોફેસરને પ્રતિષ્ઠાનું એક ભાષણ આપવા વહેલી ટ્રેઈનમાં જવાનું હતું. એમણે પોતાના નોકરને કહ્યું કે તે તેમને ત્રણ વાગ્યે પરોઢિયે જગાડે. કાર બોલાવી રાખે. તૈયાર થઈ સાડા ત્રણે પ્રોફેસર સ્ટેશને પહોંચે. અને ગાડી પકડી લે.

નોકર કહે : સાહેબ, મારે તમને શી રીતે જગાડવા ? ક્યારેક મોર્નિંગ કોલેજ હોય ત્યારે સવારે છ-સાડા છ વાગ્યે પણ તમે જાગતા નથી... હું ત્રણ વાગ્યે તમને શી રીતે જગાડું ? (એલાર્મ ક્લોકની ઘંટી પણ કામ નહોતી લાગતી.)

પ્રોફેસરે કહ્યું : કાલે કોઈ પણ રીતે તારે મને ઉઠાડવો છે. તું ઠંડા પાણીની બાલદી નાખીશ મારા પર તોય વાંધો નથી. કદાચ ગુસ્સે થઈ હું તને તમાચ લગાવી દઉં તો એને તું સહન કરજે. પણ તું મને જગાડજે અવશ્ય.

નોકરે એ રીતે જગાડ્યા પ્રોફેસરને. પ્રોફેસર ભાષણ આપી શક્યા.

આપણે સદ્ગુરુવરને આવો કોરો ચેક-પ્રોફેસર જેવો-આપી શકીએ?

ગુરુમા, ગમે તે રીતે, પણ મને દોષમુક્ત તમે કરો. મને લડજો, ફટકારજો, બધું જ તમે કરી શકો છો, પણ મને દોષમુક્ત બનાવો જ. આટલી પ્રાર્થના જો સાધકની હોય તો દોષમુક્ત થવામાં વાર કેટલી ?

ચા પીનારની રકેબીમાંથી ચાનો છાંટો કપડાં પર પડી જાય તો એ ભાઈ શું કરશે ?

તરત જ પાણીમાં એ વસ્ત્ર ઝબોળી નાખશે. જેથી ડાઘ તરત અદ્રશ્ય થઈ જાય.

દોષોને આટલી ઝડપથી કાઢી શકાશે ?

સૂત્રાત્મકરૂપે વાતને આ રીતે મૂકી શકાય : દોષ લાગ્યો, એ ડંખ્યો અને ગયો...

પ્રમાદને / દોષોને દૂર કરવા શું કરીશું ? બહુ જ મજાનો ઉપાય બતાવ્યો છે : છંદં નિરોધેણ ઉવેદ મોક્ષં. પોતાની ઈચ્છાને બાજુમાં મૂકી

દેવાની, પ્રભુની અને સદ્ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવાનું. દોષ ક્યાંથી રહેશે ? પ્રમાદ શી રીતે રહેશે ?

મુક્તિનો મજાનો આ શોર્ટકટ : ઈચ્છાઓને દૂર કરો, મુક્તિને પામો!

તમને ગમે તે નથી કરવું. પ્રભુને ગમે તે કરવું છે. કવિ ઉશનસની મજાની પ્રાર્થના છે :

‘પ્રભુ ! તમને અણગમતું ના કરીએ, એ જ અમારી પ્રીતિ.’

વેણીશંકર પુરોહિત તો પ્રભુમયતાને જ જીવનરૂપ માને છે. ‘તમારા વિનાના અમે અમારા વિનાના.’ પ્રભુ વિહોણા હોવાનો મતલબ છે પોતાના વિનાના હોવું.

પ્રભુ સાથે હોવું એટલે પ્રભુની આજ્ઞાની સાથે હોવું. અને આપણી ઈચ્છા કેન્દ્રમાં આવી તો...? તો પ્રભુ અદ્રશ્ય ! બેઉ તો સાથે કેમ રહેશે?

સમી સાંજનો સમય. મીરાં સદ્ગુરુના આશ્રમે ગઈ છે. દરવાજા બંધ છે. મીરાંએ દરવાજે ટકોરા માર્યા. અંદરથી ગુરુનો અવાજ આવ્યો : કોણ ?

મીરાંએ કહ્યું : હું મીરાં. પ્રભુનાં ચરણોની દાસી.

દરવાજા ખૂલ્યા. મીરાં અંદર ગઈ. ગુરુનાં ચરણોમાં પ્રણિપાત કર્યો. અને ત્યારે ગુરુએ પૂછ્યું : મીરાં, તું મીરાં પણ હોય અને પ્રભુનાં ચરણોની દાસી પણ હોય, એવું બેઉ શી રીતે સાથે બની શકે ?

ગુરુ સમજાવે છે : પ્રભુના ચરણોની દાસી બનવાનો અર્થ છે પ્રભુના સમંદરનું બિન્દુ બની જવું. બિન્દુની-સમુદ્રમાં ભળ્યા પછી - કોઈ અલગ ઓળખ - આઈડેન્ટિટી-હોઈ શકે ? બિન્દુને નામ શું ? સરનામું શું ? તો પછી ‘મીરાં’ નામ ક્યાંથી ?

મીરાંને આ વાત એટલી તો અસર કરી ગઈ કે એણીએ નક્કી કર્યું કે મીરાં કેન્દ્રમાંથી હટી રહી છે.

અને, કેવો ચમત્કાર સર્જાય છે ? જે ક્ષણે તમે કેન્દ્રને છોડી દો છો, પ્રભુ તમારી અંદર અવતરે છે. તમારું હટવું. પ્રભુનું અવતરવું.

ઉપરની ઘટના બન્યા પહેલાં જે ભજનો રચાયા તેમાં છેડે લખાતું : ‘મીરાં કે પ્રભુ...’ ઉપરોક્ત ઘટના બન્યા પછીનાં ભજનોમાં છેલ્લે આવે છે : ‘મैं तो राव री दासी...’ મીરાં ગઈ છે અને પ્રભુ પ્રગટ્યા છે.

તમારી ઈચ્છાનું, તમારા અહમ્મનું હોવું એટલે જ તમારું (સ્વાભાવિક રૂપે) ન હોવું.

તમારી ઈચ્છાઓનું ન હોવું - છંદં નિરોહેણ.’ - એટલે જ તમારું હોવું. એ જ તો મુક્તિ.

Being- હોવું એ જ મોક્ષ. Doing- કર્તૃત્વ એ જ સંસાર.

અપ્રમાદ.....

ક્ષણ-ક્ષણ અપ્રમાદમાં હોય સાધક.

પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનો એક નાનકડો સૂત્રખંડ યાદ આવે : ‘खणं जाणाहि पंडिए.’ હું એનો મુક્ત અનુવાદ આ રીતે કરું છું. પ્રભુ પૂછે છે કે, બેટા ! તારી એક ક્ષણ તું મને આપીશ ?

આપણે તો ઓવારી જઈએ પ્રભુના આ શબ્દો પર. પ્રભુ મારી પાસે માગે છે ! હું પ્રભુની પાસે સતત યાયતો રહ્યો છું, પ્રાર્થતો રહ્યો છું... આજ પ્રભુ મને કહી રહ્યા છે. આપણે કહીશું : પ્રભુ ! એક ક્ષણ શું, આપ કહો તેટલી ક્ષણો આપું.

પ્રભુ કહે છે : ના, એક જ ક્ષણ. પરંતુ એ જોઈશે. શુદ્ધ-શુદ્ધ ક્ષણ. વિકલ્પોથી ઘેરાયેલી એ ક્ષણ ન જોઈએ.

પ્રાયોગિક ધોરણે આજથી આની શરૂઆત કરીએ : દિવસમાં એક ક્ષણ શુદ્ધ મળે. એક મિનીટ. પછી દર કલાકે (જાગવાના સમયગાળામાં) એક મિનીટ મળે.

એ મિનીટમાં શુદ્ધ વર્તમાન હોય. ઉદાસીન ભાવે રહેવાનું. ન રતિ, ન અરતિ... ઉદાસીન ભાવ...

‘અપૂર્વ અવસર’ યાદ આવે : ‘સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્યવૃત્તિ કરી, માત્ર દેહ તે સંયમ હેતુ હોય જો; અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહિ, દેહે પણ કિંચિત મૂર્ચ્છા નવિ જોય જો...(૨)

પ્રમાદ અને અપ્રમાદને પેલે પાર છીએ આપણે. ‘સમયસાર’ ગ્રન્થ યાદ આવે :

णवि होवि अप्पमत्तो, ण पमत्तो जाणओ दु जो भावो ।

एवं भवति सुद्धं, णाओ जो सोउ सो चेव ॥ ६ ॥

શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયે આત્મામાં શુભ કે અશુભ ભાવોનું પરિણમન નથી અને એટલે આત્મા પ્રમત્ત પણ નથી, અપ્રમત્ત પણ નથી. જાયકરૂપે આત્મા છે.

શ્રીપાળરાસમાં મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ઉપરોક્ત ગાથાનો જ ભાવ લઈ આવ્યા છે : ‘પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ન કહીએ દ્વિવિધે વારુજી, જાણંગ ગુણઠાણંગ તે વર્યો...’

આધારસૂત્ર

પક્ષી પત્તં સમાદાય, નિરવેક્ષો પરિવ્વણ । ૬/૧૫

પક્ષી જેમ પાંખને ફફડાવીને આકાશમાં ઊડે છે તેમ નિરપેક્ષ મુનિ પાત્ર વગેરેને લઈને વિહરે છે.

એસણાસમિઓ લજ્જૂ, ગામે અણિયઓ ચરે ।

અપ્પમત્તો પમત્તેહિં, પિણ્ડવાયં ગવેસણ ॥ ૬/૧૬

એષણાસમિતિથી યુક્ત, લજ્જાવાન, મુનિ ગામમાં અનિયત રીતે વિહરે. અપ્રમત્ત એવા મુનિ પ્રમત્તો (શ્રાવકો આદિ) પાસેથી ભિક્ષા લે.

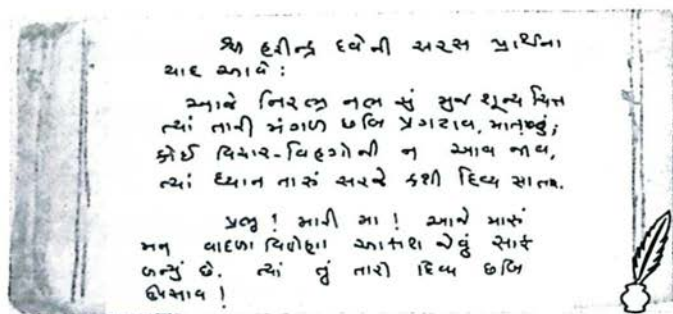
સાધના સૂત્ર

નિરપેક્ષતા

ઉત્સુકતાનો અભાવ

સ્વસ્થતા

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ નિરભ્ર નભ સું ચિત્ત

નિરભ્ર નભ સું ચિત્ત

શ્રી હરીન્દ્ર દલેની સરસ પ્રાર્થના
યાદ આવે :

આજે નિરભ્ર નભ સું મુજ શૂન્ય ચિત્ત,
ત્યાં તારી મંગળ છબી પ્રગટાવ, માત,
કોઈ વિચાર-વિહંગોની ન આવ જાવ,
ત્યાં ધ્યાન તારું સરજે કશી દિવ્ય સાત.

પ્રભુ ! મારી મા! આજે મારું મન
વાદળા વિહોણા આકાશ જેવું સાફ બન્યું
છે. ત્યાં તું તારી દિવ્ય છબી
ઉપસાવ !

કેવું મન બન્યું છે સાધકનું ? વિકલ્પરૂપી પક્ષીઓની આવ-જાવ ત્યાં બિલકુલ નથી... છે પ્રભુનું ધ્યાન.

સદ્ગુરુ માટે કે પહોંચેલ સાધક માટે આ સરસ વિશેષણ : નિરભ્ર આકાશ જેવી શૂન્યતા.

એક વિરાટ ખાલીપો : વિભાવનો. જેમાં પરમચેતના ઊતરે છે. પરમચેતના આપણી ભીતર ઊતરવા તૈયાર જ છે. આપણી પાસે જોઈએ રીતાપન. ખાલીપણું.

ભિક્ષુ બોધિધર્મને ચીનના સમ્રાટ વૂએ પૂછેલું : આપનું નામ.... પરિચય... ? બોધિધર્મે કહેલું : No knowing...

I Don't know (હું જાણતો નથી) એમ બોધિધર્મ કહેતા નથી. I/હું ખરી પડ્યું છે ને !

વિકલ્પોની આધારશિલા હું છે. એ હું ખરી જવું જોઈએ.

ગંગા સતી પાનબાઈને કહે છે :

‘એમ તમે તમારું શિશ ઉતારો પાનબાઈ, તો તો રમાડું બાવનની બહાર.’

બાવન અક્ષર...શબ્દ... એને પેલે પાર, અશબ્દ અનુભૂતિમાં જવાય શિશ ઉતારવાથી. અહમ્ને બાજુમાં મૂકવાથી.

બીજા એક પદમાં ગંગા સતી કહે છે :

‘ભાઈ રે ! હું અને મારું ઈ તો મનનું છે કારણ, પાનબાઈ !

ઈ મન જ્યારે મરી જો ને જાય...’

મન જાય... અને ભીતર ઝળાંહળાં થઈ જાય.

પદ આગળ વધે છે :

ગંગા રે સતી એમ બોલિયાં રે,

ત્યારે હતું એમ દરસાય રે...'

વાસ્તવ દર્શન મનને પેલે પાર થશે.

એ વાસ્તવદર્શન માટે મનના આંશિક વિલય પછી નિરતિ અને સુરતિની ભૂમિકા આવે છે.

શ્રી ભાણદેવ 'ગંગાસતીનું અધ્યાત્મ દર્શનમાં' નિરતિ અને સુરતિને સરસ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. નિરતિ (નુરત) અને સુરતિ (સુરત)ના પાંચ અર્થો ત્યાં બતાવ્યા છે :

(૧) નિરતિ = શ્વાસ, સુરતિ = ઉચ્છ્વાસ.

(૨) નિરતિ = જગતમાંથી ધ્યાન હટાવી લેવું.

સુરતિ = પ્રભુનાં વચનોમાં સુરતા - તન્મયતા લગાવવી, અને એમ કરીને આત્મતત્ત્વમાં તન્મય બનવું.

(૩) નિરતિ = તેજ, સુરતિ = ધ્યાન. બેઉનો સંયુક્ત અર્થ થશે : તેજોમય એવા સ્વરૂપનું ધ્યાન.

(૪) સુરતિ = સાલંબન ધ્યાન

નિરતિ = નિરાલંબન ધ્યાન

(૫) સુરતિ = સવિકલ્પ સમાધિ

નિરતિ = નિર્વિકલ્પ સમાધિ

પાંચે વ્યાખ્યાઓનો સાર એ થશે કે સાધક બહિર્ભાવને છોડીને અન્તર્ભાવમાં જાય.

ગંગા સતીનું એક પદ છે : ‘સુરતા લગાડી ત્રિકુટી મા’ય રે...’

ભાણદેવ લખે છે : ત્રિકુટી એટલે ભ્રૂમધ્યમાં રહેલું આજ્ઞાયક. સાધનાના પથમાં આ ત્રિકુટી છેલ્લું કમાડ છે, તેનું ભેદન થાય એટલે સાધકની ચેતના બ્રહ્મરંધ્રસ્થ સહસ્રારમાં પહોંચે છે અને સાધકનો સમાધિમાં પ્રવેશ થાય છે. ત્રિકુટી ભેદ થતાં ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયનો ભેદ વિલીન થાય છે.

આજ્ઞાયકની નીચે ભેદસૃષ્ટિ છે. આજ્ઞાયકની ઉપર અભેદ તત્ત્વ છે. પરાત્પર ચૈતન્ય ત્યાં વિલસે છે.

સંત ગોરખનાથનું પદ યાદ આવે : મરો હે જોગી મરો... મરણ હે મીઠો... જિસ મરણિ ગોરખ મરે...

આ મનના મૃત્યુની વાત છે. નિરભ્ર આકાશ સું મન થઈ રહે છે.

વિચારોના પંખીઓની ત્યાં આવન-જાવન નથી.

‘ધ ઝીરો એક્સપીરિયન્સ’માં આવેલી ઝેનકથા છે :

સોહેઈએ ગુરુ સુબીને પૂછ્યું : બોધિધર્મ પશ્ચિમથી પાછા ભારત કેમ આવ્યા ?

ગુરુ સુબી કહે છે : કોઈ નહિ હોય ત્યારે તને કહીશ.

જંગલમાં પદયાત્રા માટે જવાનું થયું, જ્યારે કોઈ ન હતું. સોહેઈએ પૂછ્યું : બોધિધર્મ પશ્ચિમથી પાછા કેમ આવ્યા ? ત્યાં ધર્મપ્રચારની વધુ તકો હતી.

ગુરુ કહે છે : આ વાંસના વૃક્ષોને તું જો ! (ગુરુ એ કહેવા માગતા હતા કે વાંસની પેઠે તું ય મૌનમાં જતો રહે. એક સાધક તરીકે બિનજરૂરી પ્રશ્નોનો શો અર્થ ? અને સાધક માટે જરૂરી - બિનજરૂરીની વ્યાખ્યા

સ્પષ્ટ છે : જે દ્વારા સાધનામાર્ગમાં આગળ વધાય તે જરૂરી. બાકીનું બધું જ બિનજરૂરી.)

મનમાંથી અપેક્ષાઓ હટી જાય તો મન નિરભ્ર આકાશ જેવું બની જાય.

‘યોગસાર’નો પ્યારો શ્લોક યાદ આવે. જેમાં નિરપેક્ષ દશાથી અનુત્સુકતા અને તેનાથી સ્વસ્થતાના પડાવે પહોંચવાની વાત કરાઈ છે. અને એ સ્વસ્થતા તે જ પરમ આનંદ છે.^૧

નિરપેક્ષદશા-ઉત્સુકતાનો અભાવ-સ્વસ્થતા આ ક્રમ થયો, તેથી વિરુદ્ધનો ક્રમ આ છે, જે આપણા અનુભવનો છે : અપેક્ષા-ઉત્સુકતા-અસ્વસ્થતા.

અપેક્ષા જાગી કે લોકો મને સારો માને. લોકો મારા પ્રવચનથી પ્રભાવિત બને. એક નાનકડો એષણાનો આ પરપોટો, પણ સાધકની સ્વસ્થતાને એ સાફ કરી નાખે!

પ્રભુએ આચારાંગ સૂત્રમાં સાધકને, આથી જ, કહ્યું છે : ણો લોગસ્સેસણં વણ્. મારા લાલ ! તું લોકેષણાના પથ પર ન જતો !

એષણા... લોકો મને સારો કહે.... એક ફિલોસોફરે સરસ વાત કહી છે : આજનો માણસ સારો કહેવડાવવા માટે જેટલી મહેનત કરે છે એટલી જો ખરેખર સારો બનવા માટે કરે તો એ સારો થઈ જ જાય !

સારપનું વિતરણ....

બીજામાં રહેલ ગુણને જોવાની વૃત્તિ...

‘શ્યામ, એક વાર આવો ને આંગણે’માં દિનકર જોષી કૃષ્ણજીવનના એક સરસ પ્રસંગનું આલેખન કરે છે :

(૧) નૈરપેક્ષ્યાદનૌત્સુક્ય - મનૌત્સુક્યાચ્ચ સુસ્થતા ।

સુસ્થતા ચ પરાનન્દ-સ્તદપેક્ષાં ક્ષયેન્મુનિઃ ॥ -યોગસાર

‘કૃષ્ણ ગોકુળ છોડી મથુરા આવવા નીકળ્યા ત્યારે એમણે મા યશોદાને વચન આપેલું : મા, ફરી ગોકુળમાં તારી પાસે આવીશ. અને ન આવું ત્યાં સુધી માખણ-મિસરીને હાથ નહિ લગાડું.’

દ્વારકા આવ્યા પછી મા દેવકીએ માખણ-મિસરી (માખણ-ખાંડ) પીરસ્યા. કૃષ્ણની આંખમાં આંસૂ : મા ! મેં મા યશોદાને આ રીતે વચન આપ્યું છે... ને અહીં તેં એ જ પીરસ્યું છે. હું શું કરું, મા ?

મા દેવકીએ કહ્યું : તું ન ખા, બેટા ! મારો આ પ્રેમ સ્વાર્થમાંથી પ્રગટ્યો છે... (તું મારું સંતાન છે એ ભાવ ત્યાં મુખ્ય છે.) મા યશોદાને તેં આપેલ વચન એ ત્યાગમાંથી નીપજેલ પ્રેમ છે, તારે એને સન્માનવો જોઈએ...’

મા દેવકીની આ કેવી મહાનતા હતી ! આ જ છે સારપનું વિતરણ.

અપેક્ષાનો નાનકડો તિખારો સુખ નામના રૂની ગંજીમાં ચંપાય અને ભડભડ ભડકો !

અપેક્ષાની ઉત્સુકતા. પેલા અગ્રણી મારે માટે શું માને છે... એમાં એમ લાગે કે એમનો ભાવ પોતાના માટે સારો છે, તો રતિભાવ જન્મશે. પોતાના માટે ભાવ બરોબર નથી એવું લાગશે તો અરતિભાવ જન્મશે.

રતિ અને અરતિના ઝૂલે આમ ઝૂલવાનું થશે, અને આમાં સ્વસ્થતાનું શું થશે ? સ્વસ્થતા નંદવાશે.

બહુ પ્યારો શબ્દ છે આ સ્વસ્થતા. લોકો ઘણીવાર એકબીજાને પૂછતા હોય છે. તમે સ્વસ્થ છો ને ?

સ્વસ્થ શબ્દનો અર્થ ન તો પૂછનાર જાણે કે ન જવાબ આપનાર જાણે.

સ્વ-સ્થ હોવું એટલે પોતાનામાં હોવું. આપણે આપણા ગુણો-જ્ઞાનાદિમાં હોઈએ તો આપણે સ્વસ્થ.

અને સ્વસ્થતા તે જ આનન્દ.

વિકલ્પોમાં હોઈએ તો પીડા જ પીડા. મઝાની વાત એ છે કે ઘટનાનો આપણી ભીતરી પ્રવેશ કરી રીતે થાય છે ? વિકલ્પો દ્વારા એ થાય છે.

ઘટનાથી પ્રભાવિત તમે ક્યારે બનો છો ? જ્યારે વિકલ્પો એ ઘટના તરફ કેન્દ્રિત થાય છે.

એટલે જ, પ્રતિકૂળ, મોટી ઘટના પણ યોગીપુરુષને અસ્વસ્થ નથી કરી શકતી. વિકલ્પો નથી ને !

વિકલ્પો બહુ ઓછા હોય તો ઘટના એક બાજુ પડી રહે છે. તમે બીજી બાજુ હો છો. તમને ઘટનાની અસર નથી થતી.

આયરિસ કવિ મૂર એક જગ્યાએ કવિતા પાઠ કરી રહ્યા હતા. સંભ્રાન્ત લોકોથી ભરેલું સભાગૃહ હતું. એક વિરોધી માણસ ઊભો થયો. એણે કહ્યું : તમારા પિતાજી તો મર્યા-મીઠાની ફેરી કરતા'તા. તમે આ ધખારે ક્યાંથી ચડ્યા ?

કવિ મૂર પેલા ભાઈને ઓળખતા હતા. એ સહેજે વિક્ષિપ્ત ન થયા. અને એમણે કહ્યું : અચ્છા, તમારા પિતાજી તો સજ્જન માણસ હતા. તમારી પાસે પણ આવી જ અપેક્ષા હતી....

બહુ મઝાનું સૂત્ર : 'સ્વસ્થતા પરમાનન્દ'. સ્વસ્થતા એ જ પરમ આનન્દ.

સદ્ગુરુની સ્વસ્થ જીવનશૈલી કેવી હોય છે તે શ્રીયોગાનન્દજીના જીવનની એક ઘટના પરથી જોવા મળે છે.

શ્રીયોગાનન્દજીને ગુરુ યુક્તેશ્વરજી પાસે આવ્યા પછી ઝટપટ આધ્યાત્મિકતા શિખરો સર કરવાની તાલાવેલી લાગેલી. ગુરુ તો તેમની - યોગાનન્દની કક્ષા પ્રમાણે સાધના આપતા હતા. પણ યોગાનન્દજીને લાગ્યું કે આ સાધનાની ઝડપ તો બહુ ધીમી છે.

એક વાર ગુરુને કહ્યા વગર તેઓ ત્યાંથી જતા રહ્યા. ઘણા યોગીઓ પાસે ગયા. રહ્યા. પણ અનુભવે ખ્યાલ આવ્યો કે સદ્ગુરુનાં શ્રી ચરણો વિના મારો ઉદ્ધાર નથી. ફરી ગુરુજીના આશ્રમે આવી ગયા....

એક દિવસ... બે દિવસ...ગુરુએ યોગાનન્દનો અભ્યાસક્રમ શરૂ કરી દીધો. સાધના શરૂ કરાવી. દિવસો વીત્યા. સદ્ગુરુ પૂછતા નથી કે તું ક્યાં ગયો હતો ?

સદ્ગુરુની આ વર્તણુક - સ્વસ્થ જીવનશૈલીથી પ્રભાવિત બનેલા યોગાનન્દજી એક વાર ગુરુને પૂછે છે : તમે કેમ મને લડતા નથી ? હું ક્યાં ગયો હતો, કેમ ગયો હતો... આવું કશું કેમ પૂછતા નથી.

યુક્તેશ્વરજીએ કહ્યું : મારું વાત્સલ્ય શરતો કે બન્ધનો વિનાનું છે. એ વહ્યા જ કરશે...

અહીં સાચી નિરપેક્ષતા ખૂલી. શિષ્યે શું કરવું તે એ જાણે. પોતે શિષ્ય પર વાત્સલ્ય વરસાવ્યા કરશે. આ નિરપેક્ષતાએ આપી હતી સ્વસ્થ જીવન શૈલી.

નિરપેક્ષ દશાની મઝાની ભૂમિકા ચર્ચતું આ સૂત્ર : પક્ષી પત્તં સમાદાય, નિરવેક્ષો પરિવ્વણ. પક્ષી જેમ પાંખોને ફફડાવીને અસીમ અવકાશમાં ઊડે છે તેમ નિરપેક્ષ મુનિ પણ પાત્ર આદિ ઉપધિને ઉંચકીને નિર્બંધ રીતે વિહરે છે.

નિરપેક્ષતા નિર્બંધ વિહારમાં પલટાઈ.

નિર્બન્ધવિહાર... અનિયતવિહાર. ગામે અણિયઓ ચરે.²

નિર્બન્ધવિહારની મઝા માણી છે. કોઈ બન્ધન નહિ. સંબંધોની માયાજાળ નહિ. પ્રભુની આજ્ઞાને સામે રાખીને ફરવાનું. એટલે જ સાધકને વિશેષણ આપ્યું : 'લજ્જૂ'. લજ્જાવાન. સંયમને વિષે અનન્ય ઉપયોગવાળો.

નિરવેક્ષો પરિવ્વણ.... નિરપેક્ષ એવો સાધક વિહરે. પરિવ્વણ. પરિવ્રજ્યા. સંપૂર્ણતયા ચલન. એક એક આત્મપ્રદેશ, સાડા ત્રણ કરોડ રૂંવાડાં એ ચાલવામાં સહભાગી હોય.

(૨) એસનાસમિઓ લજ્જૂ ગામે અણિયઓ ચરે ।

અપ્પમત્તો પમત્તેહિં, પિણ્ડવાયં ગવેસણ ॥ ૬/૧૬

આધારસૂત્ર

અધુવે અસાસયંમિ, સંસારમ્મિ દુક્ખપડરાણે ।

કિં નામ હોજ્જ તં કમ્મયં, જેણાહં દુગ્ગહં ન ગચ્છેજ્જા ॥ ૮/૧ ॥

અધુવ, અશાશ્વત અને દુઃખપ્રચુર આ સંસારમાં તે કયું અનુષ્ઠાન છે, જે વડે હું દુર્ગતિને ન પામું.

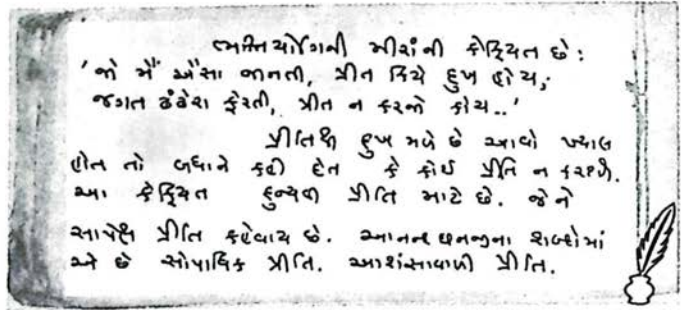
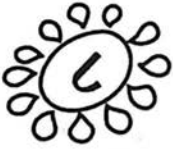
વિજહિત્તુ પુવ્વસંજોગં, ન સિણેહં કહિંચિ કુલ્લિજ્જા ।

અસિણેહ સિણેહકરેહિં, દોસપપોસેહિં મુચ્ચણે ભિક્ખુ ॥ ૮/૨ ॥

પૂર્વ સમ્બંધોનો ત્યાગ કરીને સાધક કોઈની સાથે સ્નેહ ન કરે. સ્નેહ કરવાવાળાઓથી અસ્નેહ કરનાર ભિક્ષુ દોષો (માનસિક સંતાપો) અને પ્રદોષો (નરક ગતિ આદિ)થી મુક્ત થાય છે.

સાધનાસૂત્ર

- ક્યાંય સ્નેહ ન કરવો.
- સ્નેહકર તત્ત્વો સાથે પણ અસ્નેહ.

પ્રીત કિયે દુઃખ હોય...

ભક્તિયોગિની મીરાંની કેફિયત છે :
'જો મેં એસા જાનતી, પ્રીત કિયે દુઃખ
હોય; જગત ઢંઢેરા ફેરતી, પ્રીત ન કરજો
કોય...'

પ્રીતિથી દુઃખ મળે છે આવો ખ્યાલ
હોત તો બધાને કહી દેત કે કોઈ પ્રીતિ
ન કરશો. આ કેફિયત દુન્યવી પ્રીતિ
માટે છે. જેને સાપેક્ષ પ્રીતિ કહેવાય છે.
આનન્દધનજીના શબ્દોમાં એ છે
સોપાધિક પ્રીતિ. આશંસાવાળી પ્રીતિ.

ધ્યાન વચન છે એમનું :

‘પ્રીત સગાઈ રે જગતમાં સહુ કરે રે, પ્રીત સગાઈ ન કોય;
પ્રીત સગાઈ રે, નિરુપાધિક કહી રે, સોપાધિક ધન ખોય.’

જ્યાં કશું જ મેળવવાની ઈચ્છા નથી તે જ સાચો પ્રેમ. નિરુપાધિક પ્રીતિ. ‘હું તને આ આપું, ને તું મને આ આપ!’ એને પ્રેમ કેમ કહેવાય? એ તો છે સોદાબાજી.

સોપાધિક પ્રીતિ.....

એક ભાઈ માતાજીના ભક્ત હતા. વારે તહેવારે માતાજીને નાળિયેર માને. વધેરે. અને શેષ પ્રસાદીરૂપે ખાય. વર્ષો પછી એક ભાઈ એમને ત્યાં ગયેલા. બે-ચાર દિવસ રહ્યા પણ માતાજીનું નાળિયેર ક્યારેય વધેરાયું નહિ. પૂછ્યું: કેમ, માતાજીની માનતા હવે..... પેલા ભાઈ કહે: હવે એકે દાંત નથી રહ્યો !

તો પેલી માતાજીની ભક્તિ હતી કે પોતાની !

નિરુપાધિક પ્રીતિ માટે સુરદાસજી કહે છે : ‘પ્રેમ પ્રેમ સહુ કોઈ કહે, પ્રેમ ન ચીન્હે કોઈ, આઠ પહર ભીના રહે, પ્રેમ કહાવે સોઈ...

ચોવીસે કલાક હૃદય અને આંખો જેની ભીની રહે તે પ્રભુના પ્રેમમાં છે તેમ કહેવાય.

મરાઠી કવિ બોરકર કહે છે : ‘પારિજાત રોજ ઝરે છે ફૂલ, પણ ગણે નહિ.’ પ્રેમને ગણિત સાથે નહિ, અગણિત સાથે સંબંધ છે.

ગણિતમાં જ છે સાપેક્ષતા, સોદાબાજી. સુરેશ દલાલ કહે છે : ‘મનના મેવાડમાં એક રાણો વસે છે, એ રાણાને અહીંથી ઉથાપો કોઈ, મને મીરાંનું પાગલપન આપો કોઈ...’

નિરુપાધિક પ્રીતિની દુનિયામાં થોડા ડગ ભરાયા કે આનન્દ જ આનન્દ. પછી દુન્યવી પ્રીતિ લોભામણી ન બની શકે.

પણ, સાચુકલી પ્રીતિનો અનુભવ ન થયો તો -

પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના આઠમા અધ્યયનનો પ્રારંભ આ બિન્દુથી થાય છે; જ્યારે દુન્યવી પ્રીતિની ગડમથલમાં મનનાં તાણાં ને વાણાં ફસાયેલાં છે અને સુખ નામની સંઘટના અદૃશ્ય બનેલ છે.

કેવળજ્ઞાની મહર્ષિ કપિલ મુનિની વિહારયાત્રામાં આવે છે એક દુર્ગમ વન. જેમાં રહેતા'તા પાંચસો ચોરો. ચોરોના જાસૂસે મુનિને જોયા. પોતાના નાયક પાસે તે એમને લઈ ગયો. ચોરોના આગેવાને કહ્યું : અરે, આ તો શ્રમણ છે. મહારાજ કંઈક ગાઓ ! મઝા આવશે. ત્યારે કેવળજ્ઞાની મહર્ષિ એમના પ્રતિબોધ માટે ગાય છે :

અધુવે અસાસયંમિ, સંસારમ્મિ દુક્ખપડરાણ્ ।

કિં નામ હોજ્જ તં કમ્મયં, જેણાહં દોગ્ગઈં ન ગચ્છેજ્જા ॥

આ ગાથાસૂત્રમાં મૂકેલ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં આગળના ગાથાસૂત્રોમાં દુન્યવી પ્રીતિની પીડાકરતાની વાત એમણે કરી છે અને બધા ચોરોને એમણે મુનિ બનાવ્યા છે : ચોરો પ્રભુપ્રેમમાં પાગલ વ્યક્તિત્વો બની ગયા.

ઉપરના ગાથાસૂત્રમાં મૂકેલ પ્રશ્ન પણ ચિન્તકને એ ચિન્તન બિન્દુ પર મૂકી શકે કે આર્યદેશના ચોરોની પણ પૃષ્ઠભૂ કેવી સુંદર હતી ! એ પણ પરલોકને માનનાર હતા, અને પરલોકમાં અમારી દુર્ગતિ ન થાય એવો એમનો વિચાર હતો.

ગાથાસૂત્રનો અર્થ આવો છે : અધુવ, અશાશ્વત અને દુઃખપ્રચુર આ સંસારમાં એવું કયું અનુષ્ઠાન છે કે જેનાથી હું દુર્ગતિમાં ન જાઉં.

સંસાર : અધ્રુવ, અશાશ્વત, દુઃખપ્રચુર.

સ્થળના સન્દર્ભે અધ્રુવતા. આજે અહીં તો કાલે ક્યાંય, ડેરા ફેરવ્યા જ કરવાના : વણઝારાની પેઠે. આજે આ ગતિ (મનુષ્યાદિની), પછી વળી બીજી ગતિ..... ફર્યા જ કરવાનું.

અશાશ્વતતા સમયના સન્દર્ભમાં. કેટલો સમય રહેવાનું : કોને ખબર? ક્ષણ પછી પણ હૃદય ધબકતું બંધ પડી શકે.

અને દુઃખપ્રચુરતા તો દેખાય જ છે. અનુભવાય જ છે.

જીવનની અશાશ્વતીને શબ્દોમાં વણતા બરકતઅલી (બેફામ) એક જગ્યાએ કહે છે : ‘ ‘બેફામ’ તોય કેટલું થાકી જવું પડ્યું, નહિ તો જીવનનો માર્ગ છે ઘરથી કબર સુધી.’

મૂળ વાત જોડેનો તન્તુ હવે સંધાય છે : સાપેક્ષ પ્રીતિની પીડા-કરતાનો.

અદ્ભુત સૂત્રો છે : ણ સિણેહં કહિંચિ કુવ્વિજ્ઞા । અસિણેહ સિણેહકરેહિં । સાધક ક્યાંય સ્નેહ ન કરે. સ્નેહકર તત્ત્વોની સાથે અસ્નેહ.

પહેલું સૂત્ર : ક્યાંય સ્નેહ નહિ કરવાનો. એવું નથી કે મહેલ સાથે જ સ્નેહ બંધાઈ શકાય. ઝૂંપડી સાથે પણ પ્રીતિ બંધાઈ શકાય છે. એટલે કોઈ પણ વ્યક્તિ હોય કે કોઈ પણ પદાર્થ હોય કે પોતાનું શરીર હોય; સાધક ક્યાંય સ્નેહ ન કરે.

જનક રાજા વિદેહી કહેવાતા. એક સાધકને એના ગુરુએ આગળનું જ્ઞાન લેવા જનક રાજા પાસે મોકલ્યો. સાધકે જ્યારે સિંહાસન પર બેઠેલ

અને વસ્ત્રો, આભૂષણોથી શણગારાયેલ દેહવાળા રાજાને જોયા ત્યારે તે ચમક્યો : આ ભોગી મને શું જ્ઞાન આપશે ?

જનક રાજા તેના મનની શંકા જાણી ગયા. તેમણે કહ્યું : તમે અતિથિગૃહમાં આરામ કરો. કાલે તમને મળવાનો સમય આપીશ.

બીજી સવારે મહેલની પાછળ રહેલ નદીમાં રાજા જનક સ્નાન કરતા'તા. પેલો સાધક પણ ત્યાં નહાવા આવ્યો છે. અચાનક એણે જોયું : રાજમહેલમાંથી આગની લપેટો નીકળી રહી છે.

જનક રાજા એ જોવા છતાં સ્નાનની ક્રિયા પહેલાંની જેમ કરવા લાગ્યા. પેલા સાધકે એ જોયું અને ત્યારે એને સમજાયું કે જનક વિદેહી કેમ કહેવાય છે. અને પોતાને ગુરુએ એમની પાસે જ્ઞાન લેવા કેમ મોકલેલ છે.

એ વખતે સાધકને પોતાનાં વસ્ત્રોની યાદ આવે છે. એક કે બે જોડી વસ્ત્રો છે. અને એ એને બચાવવા દોડે છે.

રાગ મનમાં હોય છે ત્યારે કૌપીન પણ મહત્ત્વનું બની ઊઠે છે. અંદર વિરાગ છે ત્યારે મહેલ બળે અને કંઈ ન થાય.

ઘટના તો સામાન્ય જ હોય છે; વ્યક્તિની મૂર્ચ્છા એને અસામાન્ય બનાવી દે છે.

ઘટનાનો પ્રવેશ પણ મનમાં શી રીતે થાય છે ?

માધ્યમોના આ યુગમાં અસંખ્ય ઘટનાઓ વ્યક્તિની આંખો પર છવાતી હોય છે અને છતાં એમાંથી કેટલીક જ - જેની જોડે એણે પોતે સંબંધ બનાવ્યો છે - મનમાં પ્રવેશે છે.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ પ્રીત કિયે દુઃખ હોય...

પતંજલિ ઋષિનું યોગસૂત્રનું આ પ્યારું સૂત્ર : તદર્થમેવ દૃશ્યમ્યાત્મા । દૃશ્યનું અસ્તિત્વ માત્ર દ્રષ્ટા માટે હોય છે. એટલે કે જ્યારે દ્રષ્ટા ખોવાઈ જાય છે, બહિર્ભાવરૂપે એ વિલીન થાય છે ત્યારે દૃશ્ય પણ ખોવાઈ જાય છે.

આ એક ઊંડો કન્સેપ્ટ છે. આ દુઃખ, આ વિષમતા આ બધું શા માટે ? તમે જાગી શકો તે માટે.

પતિ મિત્રને ભોજન સમયે લઈ આવ્યો. પત્ની ઝૂંઝલાઈ. નોકરાણી છે નહિ, સવારનાં વાસણ એમ ને એમ પડ્યાં છે. રસોઈનું ઠેકાણું નથી ને તમે કો'કને જમવા લઈ આવ્યા.

પતિ કહે : શાન્તિ રાખ. એને લગ્નની બહુ ઉતાવળ હતી. એટલે ગૃહસ્થાશ્રમ કેવો દુષ્કર છે એ એને બતાવવા જ અત્યારે લાવ્યો છું.

ઝેન ગુરુ ટોકાઈ બપોરના ભોજન પછી આરામ કરતા હતા. રસોડામાં એ વખતે આગ લાગી. બધા જ સાધકો બહાર નીકળી ગયા. એક સાધક ગુરુ ટોકાઈના રૂમની બહાર આવ્યો. એમણે બારણે ટકોરા માર્યા.

ગુરુએ બારણું ખોલ્યું. પૂછ્યું : કેમ ? સાધક કહે : રસોડામાં આગ લાગી છે. ગુરુ કહે : જો, મારા ખંડના બારણા પાસે આગ આવે ત્યારે મને કહેજે હો ! કહી બારણું બંધ કરી સૂઈ ગયા.

મહત્ત્વ ઘટનાનું નથી. ઘટના તો સાદું તત્ત્વ છે. તમારો રાગ, દ્વેષ કે અહંકાર જ ઘટનાને મહત્ત્વ આપે છે.

અદ્ભુત સૂત્ર આપણી સામે છે : 'ન સિળેહં કહિંન્તિ કૃત્તિજ્ઞા.' સાધક ક્યાંય સ્નેહ ન કરે. સાધક કશાની પ્રતિબદ્ધ ન હોય.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ પ્રીત કિયે દુઃખ હોય...

આવું સ્થાન કે આવો સમય હોય તો મારી સાધના સારી ચાલે
આવી પ્રતિબદ્ધતાને ક્ષેત્ર પ્રતિબદ્ધતા અને કાળ પ્રતિબદ્ધતા કહેવાઈ છે.

સાધક હોય સંપૂર્ણતયા અપ્રતિબદ્ધ. કશાથી બંધાયેલો નહિ.

નદીના પ્રવાહને જુઓ. ક્યાંય જો ખૂણો બન્યો અને ત્યાંનું પાણી
સ્થિર થઈ ગયું તો લીલ-ફૂલ જામી જ જવાની. પ્રવાહ ચાલુ હશે ત્યાં
હશે નિર્મળતા. માટે જ કહ્યું : ‘સાધુ તો ચલતા ભલા.’ ક્યાંક બેઠા,
ગમ્યું સ્થાન કે ત્યાંનો પરિવેષ; બંધાયા.

શાસ્ત્રોએ મુનિજીવનની આંકેલી મર્યાદાઓ પર, આથી જ, અહોભાવ
જન્મે. ચોમાસામાં ચાર મહિના એક જગ્યાએ રહ્યા. કાર્તિકી પૂનમ આવી.
હવે ચાલો !

બીજું સૂત્ર : ‘અસિણેહ સિણેહકરેહિ.’ સ્નેહ કરનારા કોઈ પણ તત્ત્વો
જોડે સ્નેહ નહિ.

સ્નેહ ક્યાંય નહિ કરવો... એ સામાન્ય સૂત્ર ગણીએ તો આ વિશેષ
સૂત્ર થશે. નીચે લાલ લીટી દોરેલું. ‘સ્નેહકર તત્ત્વો સાથે અસ્નેહ.
સતત જોયા કરવું પડે કે આ પદાર્થ કે આ વ્યક્તિ પર મને સહેજ પણ
કૂણી લાગણી થઈ તો નથી ગઈ ને ?

નોટ અને પેન લખવા માટે જરૂરી છે. પણ એના પર પણ રાગ
થઈ ગયો તો...? તો તરત સાવધાન બની જવાનું. નવાં વસ્ત્રો-જૂનાં ફાટી
ગયાં હોય ત્યારે - પણ રાગ ન થઈ જાય માટે આપણી પરંપરામાં
સરસ વ્યવસ્થા છે. સાધક ઉપરનું અને અધોવસ્ત્ર બેઉ નવાં સાથે ન
કાઢે. એક જૂનું હોય, બીજું નવું. નવાને પણ જૂનું કરવા માટે ઈંટ આદિ
પર ઘસવાની પ્રથા હતી.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ પ્રીત ક્રિયે દુઃખ હોય...

‘અસિણેહ સિણેહકરેહિં.’ જાગૃત સાધક સતત આત્મનિરીક્ષણ કર્યા કરે : મને સહેજ પણ રાગ ક્યાંય થયો નથી ને ? અને જો સહેજ પણ પ્રીતિકર એ પદાર્થ આદિ બની ગયા તો... : અસ્નેહ.

પદાર્થ આદિની પ્રીતિની ધારાથી બહુ જ ઉપર ઊંચકાયેલો સાધક નિરપેક્ષ પ્રીતિની ધારામાં જશે.

નિરપેક્ષ પ્રીતિ. પ્રીતિ છે, પણ એનું દૂષણ નથી. પ્રીતિમાં અપેક્ષા, આશંસા ભળે છે ત્યારે એ સવિષ-ઝેરવાળી પ્રીતિ બની જાય છે.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ પરમતારક શ્રી, ઋષભદેવ પ્રભુની સ્તવનામાં કહે છે :

પ્રીતિ અનાદિની વિષભરી, તે રીતે હો કરવા મુજ ભાવ;
કરવી નિર્વિષ પ્રીતડી, કિણ ભાંતે હો કહો બને બનાવ...

સંસારી જીવોને પ્રીતિનો અભ્યાસ અનાદિકાળથી છે, પણ તે પ્રીતિ અપ્રશસ્ત છે. પુદ્ગલની આશંસાથી ભરેલ હોવાથી વિષભરેલી છે. તે રીતે પ્રભુ ! તમારી સાથે પણ એવી જ વિષમય પ્રીતિ કરવાનો મને ભાવ થાય છે, પણ પ્રભુ સાથે તો નિર્વિષ પ્રીતિ કરવાની હોય છે. તો તે કઈ રીતે કરવી ? મને બતાવો !

સ્તવનાની આગળની કડી નિર્વિષ પ્રીતિનો માર્ગ બતાવે છે :

પ્રીતિ અનંતી પર થકી, જે તોડે હો તે જોડે એહ;
પરમ પુરુષથી રાગતા, એકત્વતા હો દાખી ગુણગેહ...

પુદ્ગલો આદિ પર સાથેની પ્રીતિ જે સાધક તોડી શકે છે, તે નિર્વિષ પ્રીતિ પ્રભુ સાથે બાંધી શકે છે.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ પ્રીત કિયે દુઃખ હોય...

પરમાત્મા સાથેનો રાગ એમના ગુણોમાં તન્મયતા પ્રગટવાને કારણે ગુણરૂપ છે.

આશંસા - અપેક્ષા સાથેની પ્રીતિ તોડવી છે. નિરાશંસ - નિરુપાધિક પ્રીતિના માર્ગે જવું છે.

નિરાશંસ ભક્ત માટે હિન્દુપરંપરા એક શબ્દ આપે છે : આકાશવૃત્તિ. એ ભક્ત હોય છે આકાશ જેવો નિર્લેપ. કોઈ ઈચ્છા એની પોતાની નથી. 'પ્રભુ જે કરશે તેનો સ્વીકાર...' આ એનો ધ્રુવ મન્ત્ર છે.

સાધકના સ્તર પર બૌદ્ધપરંપરાનો તથાતા શબ્દ સ્મરી આવે. તથાતા..... જેમ બની રહ્યું છે તેનો સ્વીકાર...

જૈનપરંપરા પ્રમાણે ક્રમબદ્ધ પર્યાયતા. જે ક્ષણે જે, જેવો પર્યાય ખૂલે તેને સ્વીકારવો. એ સિદ્ધાન્તને સર્વસ્વીકારની વિભાવના તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

આધારસૂત્ર

સુહં વસામો જીવામો, જેસિં મો ણત્થિ કિંચણ ।

મિહિલાએ ડજ્ઝમાણીએ, ન મે ડજ્ઝઇ કિંચણ ॥ ૧/૧૪ ॥

અમે સુખપૂર્વક રહીએ છીએ અને તે જ રીતે જીવીએ છીએ :
જેમને પોતાનું કશું જ નથી.

મિથિલા નગરી બળતાં મારું કંઈ જ બળતું નથી.

ચત્તપુત્તકલત્તસ્સ, નિવ્વાવારસ્સ ભિક્ખુણો ।

પિયં ન વિજ્ઞાએ કિંચિ, અપ્પિયં પિ ન વિજ્ઞાએ ॥ ૧/૧૫ ॥

પુત્ર, સ્ત્રી આદિ જેણે ત્યજી દીધેલા છે તેવા અને વ્યાપાર રહિત
એવા ભિક્ષુને કંઈ જ પ્રિય નથી કે કંઈ અપ્રિય નથી.

બહું યુ મુણિણો ભદ્દં, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।

સવ્વઓ વિપ્પમુક્કસ્સ, એગન્તમણુપસ્સઓ ॥ ૧/૧૬ ॥

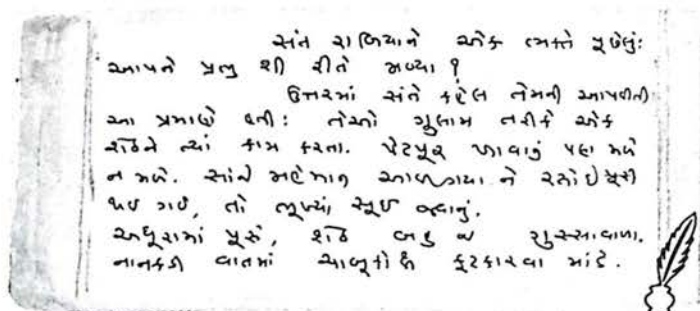
બાહ્ય અને અભ્યન્તર પરિગ્રહથી મુક્ત, ઘર વગરના અને હું
એકલો છું, મારું કોઈ નથી એવા એકત્વને જોનારા મુનિને ખૂબ જ
સુખ હોય છે.

સાધનાસૂત્ર

અર્કિચનતા

પ્રિયાપ્રિયતાથી રહિતતા

એકાન્ત-દર્શિતા

વિકલ્પોને પેલે પાર : આત્માનુભૂતિ

સંત રાબિયાને એક ભક્તે પૂછેલું:
આપને પ્રભુ શી રીતે મળ્યા ?

ઉત્તરમાં સંતે કહેલ તેમની
આપવીતી આ પ્રમાણે હતી : તેઓ
ગુલામ તરીકે એક શેઠને ત્યાં કામ
કરતાં. પેટપૂર ખાવાનું પણ, મળે ન
મળે. સાંજે મહેમાન આવી ગયા ને
રસોઈ પૂરી થઈ ગઈ, તો ભૂખ્યાં સૂઈ
જવાનું.

અધૂરામાં પૂરું, શેઠ બહુ જ
ગુસ્સાવાળા. નાનકડી વાતમાં ચાબૂકોથી
ફટકારવા માંડે.

એકવાર કીમતી ફૂલદાની - જે શેઠને બહુ જ ગમતી'તી - ટેબલને સાફ કરતાં નીચે પડી ગઈ, ફૂટી ગઈ. રાબિયા ગભરાઈ ગયાં. હવે શું થશે ? નાની-નાની બાબતોમાં ચાબૂક ફટકારનાર શેઠ આજે તો જાનથી મારી નાખશે એવો ડર લાગ્યો.

પ્રાણ બચાવવા પાછળના રસ્તેથી તેઓ જંગલમાં ભાગી છૂટે છે. પણ જંગલમાંય કેડી પર જવામાં - દોડવામાં ભય હતો. પાછળથી શેઠના બીજા ગુલામો આવીને પોતાને પકડી જાય તો ?

અડાબીડ રસ્તે રાબિયા ચાલે છે. એવું સઘન જંગલ. જ્યાં ધોળે દિવસે અંધારું હતું. અંધારામાં દેખાયું નહિ અને એક ખાડામાં પડી જવાયું. તમ્મર આવી ગયા. લાગ્યું કે હાથ-પગ ભાંગી ગયા હશે. એ વખતે રાબિયા પ્રભુને કહે છે : પ્રભુ ! હવે મને નોકરીએ પણ કોણ રાખશે ? હાથ-પગ પણ મારા ન રહ્યા. કોઈ મારું ન રહ્યું.....

અને એ ખાડામાં એમને પરમ ચેતનાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

રાબિયા આ આપવીતી ટાંકીને ભક્તોને કહેતાં : જેની પાસે કશું નથી, જેની પાસે કોઈ નથી; જે અર્કિયન છે, તેને પ્રભુ મળે છે.

ગીતા કહે છે : અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો મામ્, ये जनाः पर्युपासते; तेषां नित्याभियुक्तानां, योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ પ્રભુની અનન્ય ચિત્તે ઉપાસના કરવાથી પ્રભુ તરફથી ગુણોની પ્રાપ્તિરૂપ યોગ અને ગુણોના સંરક્ષણ, સંવર્ધનરૂપ ક્ષેમ મળે છે.

ભક્તિસૂત્રમાં નારદ ઋષિ કહે છે : 'तस्मिन् अनन्यता, तद्विरोधि-षूदासीनता च...' તેને વિષે - પરમાત્માને વિષે અનન્યચિત્તતા અને પરમાત્મા સિવાયના બીજા પદાર્થો અને વ્યક્તિઓ પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ હોવો જોઈએ.

અર્કિયનતા. અનન્યતા. બીજા બધાને છોડ્યા, એકને-પ્રભુને મેળવ્યા.

એથી વિરુદ્ધ કરનારને ઉદ્દેશીને સંત કહે છે : કોડી કો તો બહુત સમ્બાલા, લાલ રતન ક્યું છોડ દિયા ? નામ-જપન ક્યું છોડ દિયા ?

અર્કિયનતાથી એકત્વતાની મઝાની યાત્રાનું વર્ણન પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના નવમા અધ્યયનમાં છે.

અધ્યયનની પૃષ્ઠભૂ પણ પ્યારી, પ્યારી છે. નમિ રાજાને દાહ-જ્વર થયો. પૂરા શરીરમાં બળતરા. કોઈ રીતે શાન્તિ ન થાય. રાજવૈદ્યોએ ઘણી દવા કરી; પણ બધી જ નિષ્ફળ. છેવટે ચન્દન શરીરે ઘસવાનું નક્કી કરાયું. રાણીઓ ચન્દન ઘસે છે. પણ ઘસતી વખતે કંકણો અથડાવાથી અવાજ થાય છે. રાજાથી એ સહન થતો નથી અવાજ. મન્ત્રીઓ રાણીઓને એક એક કંકણ રાખવાનું સૂચવે છે. હવે અવાજ બંધ. રાજાએ પૂછ્યું: ચન્દન ઘસવાનું બંધ થયું ? મન્ત્રી કહે છે : ઘસવાની ક્રિયા ચાલુ છે, પણ કંકણ ઘણા હોવાથી અથડાતા હતા, એક હોવાથી હવે અથડામણ નથી થતી.

રાજાના ચિત્તમાં આ એકત્વની વાત ઊતરી ગઈ. દીક્ષા લેવાનું નક્કી કર્યું.

દીક્ષિત થયેલ નમિ રાજર્ષિના વૈરાગ્યની પરીક્ષા કરવા ઈન્દ્ર આવે છે અને કહે છે કે અગ્નિ અને વાયુ આપના મહેલને બાળી રહ્યા છે, આપ કેમ તે તરફ જોતા નથી ?

નમિ રાજર્ષિએ કહ્યું : જે અર્કિયન છે, તે સુખપૂર્વક રહે છે અને જીવે છે. મિથિલા નગરી બળે તેમાં મારું કંઈ બળતું નથી.^૧

(૧) સુહં વસામો જીવામો, જેસિમો ણત્થિ કિંચણ ।

મિહિલાએ ડજ્ઝમાણીએ, ન મે ડજ્ઝઇ કિંચણ ॥

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ વિકલ્પોને પેલે પાર : આત્માનુભૂતિ

અર્કિયનતા જ્યાં, ત્યાં સુખ. એવું મઝાનું સૂત્ર અહીં મળ્યું.

અવધૂત ગીતાનો પ્યારો શ્લોક યાદ આવે :

રથ્યાકર્પટવિરચિતકન્થઃ, પુણ્યાપુણ્યવિવર્જિતપન્થઃ ।

શૂન્યાગારે તિષ્ઠતિ નગ્નઃ, શુદ્ધ-નિરઙ્ગન-સમરસમગ્નઃ ॥

લક્ષ્યાલક્ષ્યવિવર્જિતલક્ષ્યઃ, યુક્તાયુક્તવિવર્જિતદક્ષઃ ।

કેવલતત્ત્વનિરઙ્ગનપૂતઃ, વાદવિવાદે કથમવધૂતઃ ॥

શેરીના ચીંથરાથી બનેલ કંથાવાળો, પુણ્ય- પાપને પેલે પાર પહોંચેલ,
મહાશૂન્યમાં હું-તું-તેના બધા આવરણોને ઉતારી નાખનાર તે મુક્ત પુરુષ
શુદ્ધ, નિષ્કલંક સમરસ સ્વરૂપમાં ડૂબેલ હોય છે.

એને કંઈ લક્ષ્ય નથી કે અલક્ષ્ય નથી; છતાં એના લક્ષ્ય બહાર કશું
નથી. યુક્ત-અયુક્ત (યોગ્ય-અયોગ્ય)ને સામે પાર હોવા છતાં એના
જેવો નિપુણ અન્ય કોઈ મળે નહિ. એકમાત્ર નિરંજન તત્ત્વમાં ભળીને જે
પવિત્ર બન્યો છે તે અવધૂતને વાદ શું ને વિવાદ શું ?

અવધૂત... જેણે કર્મ-રજને ખંખેરી નાખી છે. અવધૂત... અર્કિયનતાથી
એકત્વતાની યાત્રા કરનાર વિરલ વ્યક્તિત્વ.

અહીં સુખ જ સુખ છે.

■ ● ■

આવા વ્યક્તિત્વ માટે જ આ પંક્તિઓ લખાઈ છે :

અમીરી કી તો ઐસી કી,

કિ અપના ઘર લુટા બૈઠે;

ફકીરી કી તો ઐસી કી,

કિ ખુદા કે ઘર મેં જા બૈઠે.

■ ● ■

આ ભૂમિકાએ છે સમ-રસની વર્ષા. એકત્વાનુભૂતિની પાછળ છે આ સમત્વ. ક્યાંય અનેકતા લાગતી જ નથી. બધું એક જ રસથી રસાયેલું લાગે.

અનેકતા, વિભિન્નતા-પદાર્થોમાં કે વ્યક્તિઓમાં - લાગે છે, તે ભ્રમણાને કારણે છે. વાસ્તવ-દર્શન થાય ત્યારે બધું એકરૂપ લાગે છે.

સામાન્ય વ્યક્તિ પદાર્થોને અને વ્યક્તિઓને બે ખાનામાં વહેંચે છે : સારા, નરસા. આ ગણિતની મોટી ચૂક એ છે કે અહીં કેન્દ્રબિન્દુ જ ખોટું છે.

મને અનુકૂળ છે માટે અમુક વ્યક્તિઓ સારી; મને પ્રતિકૂળ છે માટે અમુક વ્યક્તિઓ ખરાબ... એ જ રીતે, મને ગમે છે માટે અમુક પદાર્થો સારા; મને નથી ગમતા માટે અમુક પદાર્થો ખરાબ.

અહીં કેન્દ્રમાં હું આવ્યું. પણ આ બિન્દુ સમ્યક્ છે ખરું ?

આજે અમુક વ્યક્તિ ખૂબ પ્રિય લાગે છે; કાલે એ અપ્રિય બની જાય છે. અહીં ખરેખર શું બદલાયું ? વ્યક્તિ કે હું ?

હું બહુરૂપી જેવું છે. જે પોતે જ વ્યાવર્તનશીલ - અનિશ્ચિત છે, તેના આધારે કરેલી ગણતરી ખોટી જ પડવાની ને ?

રાતના એક માણસ અજાણ્યા ગામમાં અફીણ લેવા નીકળ્યો. અફીણ લીધું. દુકાનદાર પાસે ધૂટ્ટા ન હતા. એક રૂપિયો બાકી રાખેલો. સવારે આવીને લઈ જવાનું વિચાર્યું.

મહેમાન બનીને પોતે આ ગામમાં આજે જ આવેલ છે. અને ગામડા ગામની દુકાનો. કોઈ સાઈન બોર્ડ છે નહિ. નિશાની તરીકે કંઈક તો રાખવું જોઈએ ને ! એક આખલો દુકાનની સામે બેઠેલો. એની નિશાની નક્કી કરી ગયો.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ વિકલ્પોને પેલે પાર : આત્માનુભૂતિ

સવારે ઊઠ્યો. તૈયાર થઈ બજારમાં આવ્યો. આખલો તો ઊઠીને એક દરજીની દુકાન સામે બેઠેલો. આ તો નવાઈમાં પડી ગયો. રાતોરાત આણે તો ધંધોય બદલી નાખ્યો ! મારા રૂપિયા માટે !!

કેન્દ્રબિન્દુ પરિવર્તનશીલ ન ચાલે. કેન્દ્રબિન્દુ જ આવું હોય તો એના આધારે કરેલ ગણતરીઓ ખોટી જ પડવાની ને !

મને અનુકૂળ પેલી વ્યક્તિ છે માટે તે સારી છે; પેલી વ્યક્તિ મને પ્રતિકૂળ છે માટે ખરાબ છે આ ગણિત ખોટું એટલા માટે છે કે અહીં કેન્દ્ર જ ખોટું છે.

તો શું થવું જોઈએ ?

પ્યારું સૂત્ર આવ્યું :

‘ચત્તપુત્તકલત્તસ્સ, નિવ્વાવારસ્સ ભિક્ખુણો ।

પિયં ન વિજ્ઞાં કિંચિ, અપ્પિયં પિ ન વિજ્ઞાં ॥

ભિક્ષુને નથી કંઈ પ્રિય નથી કંઈ અપ્રિય.

પ્રિય કે અપ્રિયનું લેબલ સાધક કોઈના પર લગાડતો નથી. પદાર્થ પદાર્થ છે, વ્યક્તિ વ્યક્તિ છે; પ્રિય-અપ્રિય એ મનના કમ્પ્યુટરની ચાલી આવેલી ભૂલ છે, જેને સાધક સુધારી લે છે.

કમ્પ્યુટરમાં પ્રોગ્રામ ખોટો ફીડ કર્યો હોય તો રીઝલ્ટ ખોટું જ આવવાનું છે ને !

મનના કમ્પ્યુટરમાં પ્રિય અને અપ્રિયનો પ્રોગ્રામ ખોટી રીતે ફીડ કરાયો છે; સાધક એ ભૂલને સુધારી લે છે.

ભૂલ-સુધાર માટે ગાથાસૂત્રમાં આવેલ ‘નિવ્વાવારસ્સ’ પદ મહત્ત્વનું છે. પર તરફ ખૂલતી ક્રિયાઓ પર સાધકની નજર નથી. પ્રશમરતિ

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ વિકલ્પોને પેલે પાર : આત્માનુભૂતિ

પ્રકરણમાં મુકાયેલ ‘લોકવ્યાપારરહિતસ્ય’ પદ યાદ આવે. મુનિ લોકવ્યાપારથી દૂર હોય.

લોકો શું કરે છે કે નથી કરતા એની જોડે મુનિને કશી જ નિસ્ખત નથી.

■ ● ■

મુનિને કંઈ જ પ્રિય નથી. કંઈ જ અપ્રિય નથી.

અહીં જ આનન્દની તીવ્ર અનુભૂતિ થાય છે.

■ ● ■

ત્રણ સૂત્રો આપણી સામે છે. પહેલું સૂત્ર અર્કિયનતા-પરક છે. બીજું સૂત્ર પ્રિયતા અને અપ્રિયતામાંથી - એટલે કે અનેકવિધતામાંથી સાધકને બહાર કાઢે છે. ત્રીજું સૂત્ર એકત્વાનુભૂતિ-પરક છે.

પ્રિયતા અને અપ્રિયતાની વિભાવનાના મૂળમાં ‘હું અને મારું’ આ બે વિભાવનાઓ પડેલી છે. અર્કિયનતા એનો છેદ ઉડાડે છે, અને પછી એકત્વાનુભૂતિ આવશે.

■ ● ■

પ્યારું સૂત્ર એકત્વાનુભૂતિનું :

बहुं खु मुणिणो भद्दं, अणगारस्स भिक्खुणो ।

सव्वओ विप्पमुक्कस्स, एगन्तमणुपस्सओ ॥

સર્વથી વિપ્રમુક્ત સાધક એકત્વનો દર્શી હોય છે.

જગતમાં પણ એકતાનું દર્શન થાય; પોતાની ભીતર પણ એકતાનું દર્શન.

ઉપનિષદના ઋષિ જગતને જોવા માટેની દ્રષ્ટિ આપતાં કહે છે :
‘મિત્રસ્ય ચક્ષુષા પश्य’. મિત્રની આંખથી દુનિયાને જો ! બધા જ મિત્ર

છે અહીં. પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનું પ્યારું સૂત્ર છે. ‘એગે આયા.’ આત્મા એક છે. વ્યવહાર જગતમાં આ સૂત્રનો અનુવાદ કરીએ ત્યારે બધા જ આત્માને એક સરખા - સત્, ચિત્, આનન્દથી પૂર્ણ - માનવાના.

નિશ્ચય જગતમાં આત્માની એકતાને અનુભવવા માટેનું સૂત્ર સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજય મહારાજે આપ્યું છે :

એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા,
સુગુરુ તેહને ભાખે;
જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં,
નિજ પ્રાણને રાખે.

એકત્વાનુભૂતિની કેવી સરળ વિધિ ! ‘જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં નિજ પ્રાણને રાખે.’ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં રહેવાથી એકત્વનો અનુભવ થાય.

અત્યારે, વિકલ્પોમાં રહેવાને કારણે આપણી ચેતનાની ખંડિત દશાનો આપણને અનુભવ થાય છે. ક્યારેક રતિ, ક્યારેક અરતિ...ચિત્તના સમંદરમાં ભરતી ને ઓટ ચાલ્યા જ કરે.

એની સામે, નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ હોય તો એક જ દશા ભીતરની ચાલ્યા કરે.

વાત તો મઝાની થઈ. પણ વિકલ્પોને પેલે પાર જવું કેમ ?

‘કયો કોયડો કોડીનો’ની જેમ એકવાર વિકલ્પોને સ્વિચ-ઑફ કરતાં આવડી ગયા તો એકદમ સરળ એ લાગે તેવું છે.

વિકલ્પો પ્રત્યેની ભાવકની આસ્થા એ સ્વિચ-ઑન થવાની પ્રક્રિયા છે, અને એની સામે, એ આસ્થાનું દૂર થવું તે સ્વિચ-ઑફ થવાની પ્રક્રિયા છે.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ વિકલ્પોને પેલે પાર : આત્માનુભૂતિ

અમૃતવેલની સજ્જાય યાદ આવે : ‘દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે...’ જ્યારે મન, વિચારવાની પ્રક્રિયા એ મારું સ્વરૂપ જ નથી, ત્યારે મને એમાં આસ્થા કેમ હોય ?

વિકલ્પોને કારણે જે પીડાઓ સહન કરી છે એ જોતાં વિકલ્પોને પેલે પાર મારું સ્વરૂપ છે એ ખ્યાલ આવતાં કેટલો તો આનંદ આવે !

■ ● ■

અર્કિયનતા... પહેલું ચરણ.

પ્રિયાપ્રિયતાના ખ્યાલોને પેલે પાર જવું તે બીજું ચરણ.

એકત્વનો અનુભવ (આત્માનો અનુભવ) તે ત્રીજું ચરણ...

■ ● ■

આત્માનુભૂતિ જ તો સાધનાનો સાર છે ને !

સુઈગાન વિદ્વાન હતો. વિદેશયાત્રા પછી તે ગુરુ જિમ્મો પાસે ગયો. ગુરુ તેને પૂછે છે : સાધનાનો સાર શું ?

સુઈગાન કહે છે : આકાશમાં વાદળો ન હોય ત્યારે ચન્દ્રપ્રકાશ તળાવનાં મોજાંને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ વિકલ્પો વિનાના ચિત્તમાં આનન્દ રેલાયા કરે છે...

ગુરુએ તે વખતે શિષ્યની આંખોમાં જોયું. લાગ્યું કે માત્ર કાવ્યાત્મક પ્રસ્તુતિ હતી. ત્યાં અનુભવ નહોતો.

ગુરુએ કહ્યું : શું આ રીતે તું સાધનાનો સાર પામીશ ? તું જન્મ-મૃત્યુની પાર આ રીતે જઈ શકીશ ?

સુઈગાન ઝૂક્યો. તેની આંખમાં આંસૂ હતા. તેણે વિનંતિ કરી : આપ જ મને સાધનાનો સાર કહી બતાવો !

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ વિકલ્પોને પેલે પાર : આત્માનુભૂતિ

ગુરુએ કહ્યું : આકાશમાં વાદળો ન હોય ત્યારે ચન્દ્રપ્રકાશ તળાવનાં મોજાંને પ્રકાશિત કરે છે તેમ વિકલ્પો વિનાના ચિત્તમાં આનન્દ રેલાયા કરે છે.

સુઈગાનને ખ્યાલ આવી ગયો કે પ્રસ્તુતિ પોતાની બરોબર હતી. પરંતુ અનુભૂતિ પોતાની પાસે ન હતી. તે ગુરુનાં ચરણોમાં અનુભૂતિ મેળવવા બેસી ગયા.

આધારસૂત્ર

પણ્ણા સમિક્ખણે ધમ્મં, તત્તં તત્તવિણિચ્છયં । ૨૩/૨૫

પ્રજ્ઞા ધર્મ તત્ત્વને અને તત્ત્વના વિનિશ્ચયને સમ્યક્ રીતે જુએ છે.

એગે જિણે જિઆ પંચ, પંચ જિણે જિઆ દસ ।

દસહા ડ જિણિત્તાણં, સવ્વસત્તૂ જિણામહં ॥ ૨૩/૨૬

એક (આત્મા) જિતાયે છે તે પાંચ (ચાર કષાયો સાથે) જિતાય છે, અને પાંચ જિતાયે છે તે દશ જિતાય છે. (પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિજય સાથે) અને આ દશ જિતાયા એટલે સાધક સર્વશત્રુ વિજેતા બની ગયો.

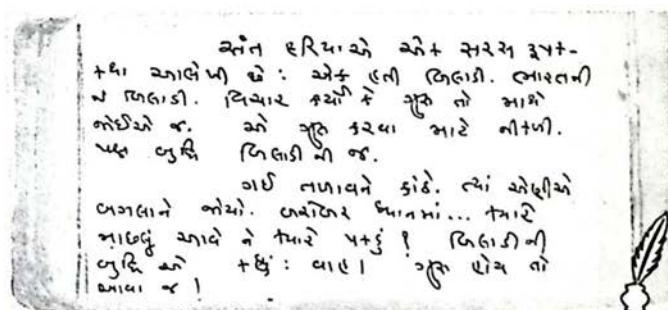
રાગદ્વેષાદઓ તિલ્લા, નેહપાસા ભયંકરા ।

તે છિંદિત્તુ જહાનાયં, વિહરામિ જહક્કમં ॥ ૨૩/૪૩

રાગ-દ્વેષ વગેરે તીવ્ર સ્નેહપાશ ભયંકર છે. તેને યથાજ્ઞાત ઉપાયો વડે છેદીને મુનિના આચાર પ્રમાણે હું વિચરું છું.

સાધનાસૂત્ર

- પ્રજ્ઞા વડે તત્ત્વવિનિશ્ચય
- આત્મજ્ઞાન વડે કષાયજય અને ઇન્દ્રિયવિજય
- રાગ, દ્વેષાદિનો છેદ ઉપાયો વડે શક્ય છે.

પ્રજ્ઞા વડે તત્ત્વનિશ્ચય

સંત દરિયાએ એક સરસ રૂપકકથા
આલેખી છે : એક હતી બિલાડી. ભારતની
જ રહી હશે. વિચાર કર્યો કે ગુરુ તો માથે
જોઈએ જ. એ ગુરુ કરવા માટે નીકળી.
પણ બુદ્ધિ બિલાડીની જ.

ગઈ તળાવને કાંઠે. ત્યાં એણીએ
બગલાને જોયો. બરોબર ધ્યાનમાં... તમારે
ક્યારે માછલું આવે ને ક્યારે પકડું ?
બિલાડીની બુદ્ધિએ કહ્યું : વાહ ! ગુરુ
હોય તો આવા જ !

બુદ્ધિથી શું થઈ શકે ?

ઝેન આશ્રમોમાં તકતી મારેલી હોય છે : No mind, please.
તમારી બુદ્ધિને લઈને અહીં ન આવો !

બુદ્ધિ તો છે વર્તુળ. તમને ગતિ લાગે, પણ ત્યાં ગતિ જેવું કંઈ હોતું નથી. એના એ જ ચકરાવામાં તમે ઘૂમ્યા કરતા હો છો.

બુદ્ધિના કમ્પ્યૂટરમાં કેવા ખોટા ગણિત ફીડ કરવામાં આવે છે તેની વાત જે. કૃષ્ણમૂર્તિ આ રીતે કહેતા : એક બાળકને આપણે કહીશું કે તારે વર્ગમાં પહેલા નંબરે આવવાનું છે. બાળકને ખ્યાલ છે કે પહેલો ક્રમાંક એક જ હોય. બીજાને ત્યાં ન આવવા દઉં, તો જ હું ત્યાં આવી શકું. આવી રીતે પ્રથમ ક્રમાંકે આવેલ બાળક મોટો થઈને વેપારી બનશે તોય એની બુદ્ધિમાં હવે આ જ ગણિત બેસી ગયું : નંબર વનવાળું ! બીજા બધાને નવડાવો, જહાનમમાં મોકલો; પણ આપણે નંબર વન પર આવો!

બુદ્ધિમાં સ્વાર્થ ભળી ગયો...

હવે થયું વર્તુળ... એ એમાં ફર્યા કરશે અને પોતે ‘પ્રગતિશીલ’ છે એમ માન્યા કરશે!

સદ્ગુરુની નજીક આપણે શી રીતે જઈશું ?

સદ્ગુરુની નજીક જવાની ચાર વિધિઓ છે : આત્મા, સુગન્ધ, આંખ, અભિવ્યક્તિ.

ક્રમશઃ ચારેને જોઈએ.

સદ્ગુરુની પાસે છે આત્મા. ઑંરા. ચારિત્ર દ્વારા પવિત્ર થયેલ આન્દોલનો. સાધક એ આત્મામંડલમાં - ઑંરાસર્કલમાં પ્રવેશે કે તરત એ ભરાઈ જાય.

શરત એટલી જ છે કે સાધકે ખાલી થઈને - વિભાવોથી પર બનીને- ગુરુ પાસે જવું જોઈએ.

આમ જુઓ તો, થોડીક ક્ષણો માટે વિભાવોથી ખાલી થઈ જવું અઘરું નથી. ગુરુદેવ પાસે અહોભાવભર્યા હૃદયે જવાનું હોય છે ને !

એક તત્ત્વજ્ઞે સરસ વાત કહી છે : પ્રભુ મેઘ જેવા છે. સાધકનું હૃદય ધરતી જેવું છે. સદ્ગુરુદેવ એ ધરતીમાંથી માટી (અહંકારની) કાઢીને ખાડો બનાવશે, જે તળાવમાં ફેરવાઈ જશે.

સવારનો પહોર. એક શિષ્ય ગુરુદેવ પાસે આવ્યો. અને વન્દના કરીને પોતાને યોગ્ય સેવા આપવા વિનંતિ કરી.

ગુરુએ કહ્યું : સામે જગ્યા પેલી દેખાય છે, ત્યાં એકે કુટિર બનાવવી છે. ગુરુની આજ્ઞા. શિષ્ય તો લાગી ગયો કામમાં. સાંજ સુધીમાં માથોડા જેટલી ભીંત ચણાઈ ગઈ. અને સાધક સાંજે ગુરુદેવ પાસે આવે છે : ગુરુદેવ ! આટલું કામ થયું છે.

ગુરુએ સ્મિત આપ્યું. થોડી વાર પછી બીજો એક શિષ્ય આવ્યો. ગુરુએ એને કહ્યું : પેલી ભીંતો આજે ચણાઈ છે, એ તોડી નાખ ! એ શિષ્ય ભીંત તોડવા માટે ચાલ્યો.

પેલો ચણનાર શિષ્ય ત્યાં જ હતો. એ સાંભળી રહ્યો છે. પરંતુ ગુરુદેવ પર એવી શ્રદ્ધા છે કે એ સમજે છે કે ગુરુદેવ જે કંઈ કરતા હશે તે ઠીક જ કરતા હશે.

બાય ધ વે : આપણી સદ્ગુરુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા કેવી ? ઉદાહરણમાં આવેલ શિષ્ય પ્રારંભિક સાધક છે, આપણા શબ્દોમાં કહીએ તો માર્ગાનુસારી

સાધક છે, અને એનામાં આવી દિવ્ય શ્રદ્ધા હોય તો આપણી પાસે કેવી હોવી જોઈએ ?

બીજી સવારે એ સદ્ગુરુએ પહેલા શિષ્યને ફરીથી કુટિર બનાવવા કહ્યું : અને એ શિષ્ય ગઈ કાલ જેવા જ ઉત્સાહ, થનગનાટ સાથે કામમાં લાગી ગયો : ‘ગુરુદેવે કહ્યું છે !’

સાંજે ફરી તે ગુરુદેવ પાસે આવ્યો. કામનું નિવેદન કર્યું. ગુરુએ ફરી બીજા શિષ્ય પાસે તે ચણેલી ભીંતો તોડાવી નાખી.

રાત્રે આ શિષ્યને ખ્યાલ આવ્યો કે સદ્ગુરુ ભીંતને નહોતા તોડાવતા, એ કર્તૃત્વના શિષ્યના અહંકારને તોડી રહ્યા હતા.

એ શિષ્યની ધરતી ખાડામાં ફેરવાઈ અને મજાનું તળાવ ત્યાં થઈ ગયું!

સદ્ગુરુ ખાલી પણ કરે.

સદ્ગુરુ અહોભાવથી ભરી પણ દે.

સદ્ગુરુની આભા...

પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ સાહેબે સામાયારીના કોઈ નિયમના ભંગ માટે એક સાધુને શિક્ષા કરી : એક મહિના સુધી પોતાના (ગુરુનાં) વસ્ત્રોનું પ્રતિલેખન તે ન કરી શકે. શિષ્ય ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડી પડ્યો : ગુરુદેવ ! બીજી કોઈ શિક્ષા કરો ને ! આ સજા તો બહુ જ અઘરી છે.

શિષ્યનું ગણિત સાફ હતું : રોજ બંને સમય ગુરુદેવનાં વસ્ત્રનો સ્પર્શ એટલે પરમ પાવન આત્માનો સ્પર્શ. ગુરુદેવે કલાકો સુધી જે વસ્ત્ર પહેરી રાખેલ હોય તેમાં ગુરુદેવના પવિત્ર આન્દોલનો / વિકિરણો આવેલ હોય. તેનો સ્પર્શ થતાં પોતાના અપવિત્ર આન્દોલનો ધૂ થઈ જાય !

તો, વિભાવોથી સહેજ પર ઊઠીને, સદ્ગુરુદેવના આભામંડલમાં જઈએ અને સદ્ગુરુ આપણને પવિત્રતા વડે ભરી દે.

બીજી વિધિ-સદ્ગુરુની નજીક જવાની છે સદ્ગુરુની સુગંધ. આભામંડળ સૂક્ષ્મ હોવાથી બધા જ સાધકો તેને ન પિછાણી શકે તો સુગંધ તો ખ્યાલમાં આવી જ જાય.

મારા દાદા ગુરુદેવ પૂ. આ. શ્રી ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ પહોંચેલા સાધકશ્રેષ્ઠ હતા. એઓશ્રીનું ઉપનિષદ્ મને ખૂબ માણવા મળેલું. પૂજ્યપાદશ્રીજીની જોડે વર્ષો સુધી બેસવાનું થયું અને એ ઉપનિષદે જ, એ આભામંડળે જ મને ભક્તિ અને સાધનાના ગુહ્યતમ સિદ્ધાન્તો શીખવાડ્યા.

જુનાડીસાના ઉપાશ્રયના જે ખંડમાં પૂજ્યપાદ શ્રી શિયાળામાં રહેતા. તે ખંડ રાત્રે લગભગ બંધ હોય. સવારે તે ખોલીને પૂજ્યશ્રીજીને વન્દનાર્થે જે લોકો આવે તેને એક દિવ્ય સુગંધનો અનુભવ થતો.

શુભ લેશ્યાની સુગંધ આપણે ત્યાં વર્ણવાયેલી છે. જ્યારે વિચારો, ભાવો અત્યંત પવિત્ર બની જાય છે ત્યારે આ સુગંધ સહજ રીતે આવ્યા કરે છે.

સદ્ગુરુની આંખો.

રહીમની પ્યારી પંક્તિ યાદ આવે :

‘પ્રીતમ છબિ નૈનન બસી, પર છબિ કહાં સમાય ?

ભરી સરાય રહીમ લખી, પથિક આય ફિર જાય....’

સદ્ગુરુની આંખોમાં હોય પ્રિયતમની, પરમાત્માની ઝલક. અને તેથી જ પરની છબિ એ આંખોમાં ઝલકતી નથી. ધર્મશાળા (સરાય) ભરાયેલી હોય તો મુસાફર પાછા જાય ત્યાંથી. એમ સદ્ગુરુની આંખોમાં પરમાત્માની ઝલક એવી તો હોય કે પર માટે ત્યાં જગ્યા જ ન હોય.

એક ભક્ત ગુરુદેવ પાસે ગયો. ચરણોમાં પડ્યો. વિનંતિ કરી : ગુરુદેવ ! પ્રભુનું દર્શન કરાવો !

અને ત્યારે સદ્ગુરુ કહે છે : ‘ઉપર જો !’ માત્ર બે જ શબ્દો. ભક્તે ઉપર પલકોને ઉઠાવી, સદ્ગુરુની આંખોમાં જોયું અને તેને પ્રભુનું દર્શન થઈ ગયું.

સીધું પ્રભુનું દર્શન એ તો અદ્ભુત છે જ. પણ ગુરુદેવની આંખોમાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલ પ્રભુરૂપનાં દર્શનની વાત કયા શબ્દોમાં કરીશું ? સદ્ગુરુની ભીની, ભીની આંખોમાં તરલિત થયેલા પરમાત્માને નીહાળવા તે ખરેખર જીવનનો લહાવો છે.

આત્મા, સુગંધ, આંખ અને હવે ચોથું પરિમાણ - સદ્ગુરુની નજીક સરવાનું- છે અભિવ્યક્તિ.

સદ્ગુરુની અભિવ્યક્તિમાં ‘હું’ શબ્દ કદાચ શોધ્યોય નહિ મળે. ત્યાં પ્રભુ જ પ્રભુ હશે. મારા પ્રભુની કૃપા કે આવો સાધનાપથ એણે આપ્યો.

વિનિયોગની - શિષ્યને સાધના આપવાની - ભૂમિકાએ પ્રતિષ્ઠિત થયેલા ગુરુદેવ ક્યારેય નહિ માને કે પોતે બીજાઓને કંઈક આપી રહ્યા છે. એમની મનોભૂમિકા એ હશે કે મારા પ્રભુએ જે આપેલું છે તેની વાતો હું બીજાને કરી રહ્યો છું. કારણ કે એ કથા તે પ્રભુભક્તિ છે. એમાં, સામી વ્યક્તિનું ઉપાદાન સક્ષમ હોય તો તેને મળી જાય.

ગંગા નદી ક્યારેય હિસાબ રાખે ખરી કે સેંકડો કિલોમીટરના પોતાના પ્રવાહમાં તેણે કેટલા લોકોને પાણી આપ્યું...! નહિ, નદી વહ્યા કરે છે. કાંઠે આવેલ લોકો પોતાની તરસ છિપાવે તો તે તેમના તરફ ખૂલતી વાત છે.

એમ સદ્ગુરુ ક્યારેય વિચારતા નથી કે પોતે કેટલાને ધર્મબોધ આપ્યો. જરૂર, વિનિયોગ એમની ફરજ છે, અને એ ફરજમાં તેઓ સહેજે ઊણા ઊતરતા નથી.

બૌદ્ધ ગુરુ ધર્મબોધિ ચીનમાં ગયેલા. તેઓ લગભગ ભીંતની સામે મોઢું કરીને બેસતા. લોકો પ્રવચન માટે બહુ જ વિનંતિ કરતા કે દર્શન માટે સન્મુખ બેસવાની વિનંતિ કરતા; ત્યારે ધર્મબોધિ તરત મોઢું લોકો તરફ ફેરવતા અને કહેતા : લો, મને ફરતાં કેટલી વાર લાગી ? હું તો તમારી સન્મુખ થઈ ગયો; તમે મારી સન્મુખ થવામાં કેટલો સમય લેશો? દેખીતી રીતે, ગુરુ શ્રોતા કે દર્શકોના ચિત્તને પોતાની સન્મુખ ફેરવવાની વાત કરી રહ્યા હતા.

કેટલી સરસ વાત !

સદ્ગુરુની આત્મા, સુગન્ધ, આંખ અને અભિવ્યક્તિ દ્વારા સદ્ગુરુની નજીક અને એ રીતે પ્રભુની નજીક જવાય છે.

ચર્ચાનો સાર એ થયો કે અતીન્દ્રિય તત્ત્વો - પરમાત્મા, સદ્ગુરુ, ધર્મ આદિ-ને પામવા બુદ્ધિ કોઈ કામની નથી. પ્રજ્ઞા વડે જ તે તત્ત્વોને પામી શકાય.

બુદ્ધિની સાથે અહંકારની જુગલબંધી છે. પ્રજ્ઞાની સાથે શ્રદ્ધાની જુગલબંધી છે.

બુદ્ધિ અને અહંકારના વર્તુળમાં ગતિ ભલે લાગે, એ ગતિ હોતી જ નથી.

તો સાધનામાર્ગે ગતિ શેનાથી મળે ? પ્રજ્ઞા વડે. અને પ્રજ્ઞામાં શ્રદ્ધા બરોબર ભરાયેલી છે, એટલે શ્રદ્ધાથી સાધના માર્ગે ગતિ મળે.

આ જ સન્દર્ભમાં સ્તવનાની કડી વહી છે : ‘તું ગતિ, તું મતિ, આસરો, તું આલંબન મુજ પ્યારો રે; વાયક જસ કહે માહરે, તું જીવજીવન આધારોરે...’

સાધનામાર્ગે ગતિ પ્રભુથી કહેવાનો સન્દર્ભ પ્રભુશ્રદ્ધામાં પર્યવસિત છે.

ચરણો આપણા, ગતિ પ્રભુની.

તો મતિ કોને આધીન ?

પ્રભુને જ તો !

ઉપનિષદો કહે છે : ‘यस्य भासा विभाति इदं सर्वम्.’ જેના તેજથી બધું પ્રકાશે છે.

પરમતારક સુવિધિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં પૂજ્ય મહોપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજય મહારાજ આ વાતને સરસ રીતે કહે છે : ‘લઘુ પણ હું તુમ મન નવિ માવું રે, જગ ગુરુ તુમને દિલમાં લાવું રે, કેહને દીજે એહ શાબાશી રે, કહો શ્રી સુવિધિ જિણંદ વિમાસી રે...’

પ્રભુ ! હું તો છું નાનકડો, અને છતાં તમારા હૃદયમાં મારું સ્થાન, કદાચ નથી. તમે આવા મોટા, અને છતાં હું તમને મારા નાનકડા મનમાં ધ્યાઈ શકું. પ્રભુ ! બોલો તો, આમાં શાબાશી કોને મળશે ?

જવાબ બહુ મજાનો અપાયો છે : ‘જેહને તેજે બુદ્ધિ પ્રકાશી રે, તેહને દીજે એહ શાબાશી રે...’ મને આ વિચાર કોના પ્રભાવથી - તેજથી આવ્યો? આપની કૃપાથી જ... એટલે આ યશ બધો આપનો જ છે.

પ્રભુને આધીન મતિ તે જ પ્રજ્ઞા.

પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના કેશી-ગૌતમીય અધ્યયનના પ્રારંભમાં જ આ પ્રજ્ઞાની વાત થઈ છે.

ભગવાન ગૌતમગણધર ગણધર કેશી સ્વામીજીને કહે છે : પળળા સમિલ્લલ ધમ્મં, તત્તં તત્તવિણિલ્લયં! ધર્મનું રહસ્ય અને તત્ત્વોનો વિશેષ નિશ્ચય પ્રજ્ઞા દ્વારા થાય છે.

અધ્યયનની પૃષ્ઠભૂ પણ મજાની છે.

શ્રાવસ્તી નગરીના તિન્દુક નામના ઉદ્યાનમાં ભગવાન કેશીગણધર (પાર્શ્વનાથ પ્રભુના) શિષ્યવૃન્દ સાથે આવેલા. ભગવાન ગૌતમગણધર પણ એ સમયે શ્રાવસ્તીના કોષ્ઠક ઉદ્યાનમાં આવ્યા. વહોરવા જતી વખતે બન્ને ગણધરોના શિષ્યો મળે અને ત્યારે જૈન શ્રમણો હોવા છતાં વેષ આદિમાં જ ફરક હતો, તેથી શિષ્યોને જિજ્ઞાસા થતી : આવું કેમ? (પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શિષ્યો રંગીન અને બહુમૂલ્ય વસ્ત્રો પણ પહેરી શકે, જ્યારે પ્રભુ મહાવીરના શિષ્યો સફેદ અલ્પમૂલ્યનાં વસ્ત્રો પહેરતા...)

શિષ્યવૃન્દની શંકા દૂર કરવા બન્ને ગણધરોએ ભેગા થવાનું વિચાર્યું અને કેશી ગણધર મોટા હોવાથી ગૌતમ સ્વામી તેમના સ્થાને જાય છે. કેશી ગણધર તેમનો સત્કાર કરે છે.

કેવા એ નિરભિમાની મહાત્માઓ ! કેશીગણધર પૂછે છે ગૌતમ સ્વામીને : એક જ મોક્ષ માટે ઉદ્યમ કરનાર આપણામાં પરસ્પર આ વસ્ત્ર અને મહાવ્રતો (એકમાં ચાર, એકમાં પાંચ) વગેરેમાં વિભેદ કેમ છે ?

ગૌતમગણધર બહુ જ માર્મિક વાત અહીં કરે છે : પ્રજ્ઞાથી જ ધર્મતત્ત્વને જોવાનું - સમજાવું જોઈએ. કોઈ પણ તત્ત્વનો નિશ્ચય પણ પ્રજ્ઞા વડે જ થઈ શકે.

પ્રજ્ઞા અભેદની ભૂમિકા છે.

બુદ્ધિ વિભેદની ભૂમિકા છે.

એટલે, આપણી દૃષ્ટિએ આપણને ભેદ દેખાય, તેનો મતલબ ત્યાં ભેદ છે એવો નહિ કરતાં મારી બુદ્ધિ ભેદ દેખાડે છે આ વાત વિચારવાની.

પ્રભુના અનેકાન્તવાદને આના વિના કેમ સમજી શકાય ?

પાર્શ્વપત્ય સાધુઓની વિરાગાવસ્થા તીવ્ર હોવાથી તેમને જે પણ વસ્ત્રો નિર્દોષ મળે તે લેવાનું સૂચવવામાં આવ્યું. પ્રભુવીરના શ્રમણોને બહુમૂલ્ય વસ્ત્રોમાં રાગની શક્યતા જોઈ તે નિવારવા માટે સફેદ, અલ્પમૂલ્ય વસ્ત્રોની વાત કરી.

આવા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનીઓ મળે ત્યારે અન્તરંગ સાધનાની જ વાતો થવાની. કેશીગણધર ગૌતમ સ્વામીજીને પૂછે છે : હજારો શત્રુઓની વચ્ચે તમે રહો છો અને તે શત્રુઓ તમને પરાજિત કરવા મથી પણ રહ્યા છે, તો તમે તે શત્રુઓને કઈ રીતે જીતો છો ?

ગૌતમસ્વામી કહે છે : એક શત્રુને જીતવાથી પાંચ શત્રુઓ જિતાય છે અને પાંચ પર વિજય મેળવવાથી દશ શત્રુઓ પર વિજય મળે છે. અને દશ દુશ્મનો જીતાતાં બધા જ દુશ્મનો જિતાઈ ગયા.

જ્ઞાનીઓની વાત જ્ઞાનીઓ તો ઈશારામાં સમજી જાય. પણ ત્યાં તો શ્રમણવર્ગની સાથે બીજા દાર્શનિકો, લોકો, દેવો, યક્ષો વગેરેની મોટી સભા હતી. એટલે બીજાઓ ગૌતમ સ્વામીના પ્રત્યુત્તરમાં કંઈ સમજે નહિ તે શક્ય હતું. આથી કેશી ગણધરે ગૌતમ સ્વામીને તેમનો જવાબ સ્પષ્ટ કરવા કહ્યું.

ગૌતમ સ્વામી કહે છે :

एगप्पा अजिए सत्तू, कसाया इंदियाणि च ।

ते जिणित्तु जहानायं, विहरामि अहं मुणी ॥ २३/३८ ॥

આત્મ-અજ્ઞાન એ પહેલો અવરોધ, એ પછી કષાયોથી પરાજિત હોવું અને વિષયોને અધીન હોવું આ જાતને શત્રુઓને હવાલે છોડવા જેવું છે. એની સામે, આત્મજ્ઞાન, કષાયજય અને ઈન્દ્રિયજય એ દાવને વિજયી બનાવવા માટેની વિધિ છે.

બહુ જ મઝાનો આ સાધનાક્રમ છે. સહુથી પ્રથમ જોઈએ આત્મજ્ઞાન. પણ એ જ્ઞાન એટલે માહિતીજ્ઞાન નહિ; અનુભૂતિ ભણી જનારું એ જ્ઞાન જોઈએ.

એક ગુરુએ પોતાના એક શિષ્યને પૂછ્યું : આત્મા વિષે તું શું જાણે છે ? કહી બતાવ તો !

‘વિદ્વાન’ શિષ્યે દોઢ કલાક સુધી લંબાણથી આત્મતત્ત્વ વિષે ચર્ચા રજૂ કરી. ઘણા બધા જ્ઞાનિપુરુષોના એ અંગેનાં ઉદ્વરણો પણ આપ્યા.

ગુરુએ બધું સાંભળ્યું. પણ તેમને લાગ્યું કે આ માણસ કોરો છે. તેને કશું સ્પર્શ્યું નથી. ગુરુની ટિપ્પણી ધારદાર હતી : ભાખરીના ચિત્રથી કોઈનું પેટ ભરી શકાતું નથી...

આત્માનુભૂતિ તે વાસ્તવિક ભાખરી.

આત્મા અંગેનું માહિતી જ્ઞાન એ ભાખરીનું ચિત્ર.

આત્માનુભૂતિ.

જ્ઞાનગુણ દ્વારા કે દર્શન ગુણ કે ચારિત્રગુણ દ્વારા આત્મતત્ત્વનો અનુભવ તે આત્માનુભૂતિ. અને આત્મદ્રવ્યનો અનુભવ તે પણ આત્માનુભૂતિ.

પૂજ્યપાદ આનન્દધનજી મહારાજ પરમતારક શ્રી અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં આ બેઉ અનુભૂતિઓને અલગ-અલગ રૂપે દર્શાવે છે :

‘દર્શનજ્ઞાન ચરણ થકી, અલખ સ્વરૂપ અનેક રે;
નિર્વિકલ્પ રસ પીજિયે, શુદ્ધ નિરંજન એક રે.’

દર્શનગુણની પૃષ્ઠભૂ પરનું આત્મસ્વરૂપ ભિન્ન અને જ્ઞાન કે ચારિત્ર ગુણની પૃષ્ઠભૂ પરનું આત્મસ્વરૂપ (અલખ-અલક્ષ્ય-આત્માનું રૂપ) પણ ભિન્ન હશે.

ભિન્નતા બે કારણોથી નિપજી છે. એક : ગુણાત્મક ચાદરો ભિન્ન-ભિન્ન હોવાને કારણે. બીજું : વિકલ્પોની ભૂમિકા ચાલુ હોવાને કારણે.

દ્રષ્ટાભાવ - સાક્ષીની ભૂમિકાએ એક સાધક છે. માત્ર જોવાનું બની રહ્યું છે, કર્તૃત્વની ભૂમિકા દૂર છૂટી ગઈ છે. આ ભૂમિકા પર આત્મગુણનો આસ્વાદ... પણ હવે જો ઉદાસીનભાવની તીવ્રતાની પૃષ્ઠભૂ હશે તો ? તો આસ્વાદ બદલાશે.

કર્તૃત્વમાં સજા હતી. સાક્ષીભાવમાં મજા છે.

લિપ્તતા-આસક્તિમાં સજા હતી. ઉદાસીન ભાવમાં - અનાસક્ત દશામાં મજા છે.

પણ, મોહનો વિલય નથી થતો ત્યાં સુધી સૂક્ષ્મ પણ વિકલ્પો ચાલ્યા કરતા હોય છે. એટલે સાધકની અત્યારની કક્ષાએ જ્ઞાતાભાવ, દ્રષ્ટાભાવ કે ઉદાસીનભાવ હોવા છતાં વિકલ્પોનું પૂર ચાલતું હોય છે અને એથી જ્ઞાતાભાવ આદિનો પૂરો આનંદ મળતો નથી.

મોહનો વિલય થયા પછી, નિર્વિકલ્પભાવની પૃષ્ઠભૂ પર આત્મદ્રવ્યની અનુભૂતિ થાય છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિની અભિન્નતામૂલક અનુભૂતિ. જેને અભેદ રત્નત્રયી કહેવામાં આવે છે. યથાખ્યાતચારિત્રની ભૂમિકાએ આ અનુભૂતિ મળે છે.

પરંતુ આપણા સ્તરે નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પરની અનુભૂતિ થઈ શકે ? યોગવિંશિકા ટીકામાં અનાલંબન દશાની જે સંયોગોમાં હા પાડી છે, તે દશામાં આ અનુભૂતિની નાનકડી ઝલક મેળવી શકાય. વિકલ્પો મોટા મોટા ખરી પડ્યા હોય, સાધક સ્વને અનુભવવા માટે ઉપયોગવાળો બનેલ હોય અને નૈશ્વાયિક આત્મસ્વરૂપનું વિભાવન ચાલી રહ્યું હોય તો આ અનુભૂતિની નાનકડી ઝલક મળી શકે.

આત્મજ્ઞાનની આ ભૂમિકા પછી કષાયવિજય સરળ થઈ પડે છે. સ્વમાં ઊંડો આનંદ આવવા માંડ્યો; હવે પરમાં જવાશે જ કેમ ?

ક્ષમાનો આનંદ નથી મેળવ્યો એ જ મનુષ્ય ક્રોધની ક્ષણોમાં વહી શકે. નવાઈની વાત એ છે કે આપણે ક્ષમા ગુણને તો તીવ્રતાથી આત્મસાત્ નથી કર્યો; પણ ક્રોધને પણ ક્યાં બારીકાઈથી જોયો છે ?

સમયસારનું ગાથાસૂત્ર યાદ આવે : જેમાં લખ્યું છે કે ક્રોધ ક્રોધમાં, મારે શું ?^૨ હું તો સ્વમાં જ હોઉં. પરમાં હું શી રીતે હોઉં ?

આત્મવિજય (આત્મજ્ઞાન) અને કષાયવિજય થયો, તો વિષયવિજય બહુ સરળ છે. અને આ દશ પર વિજય થયો તો સાધક બન્યો સર્વવિજેતા.

૨. સમયસાર : जह जीवस्स अणणुवओगो, कोहो वि तह जदि अणण्णो।

जीवस्सा जीवस्स य, एवमणणत्तमावण्णं ॥२-११३

જેવી રીતે જીવનો ઉપયોગ અનન્ય હોય છે, તત્ત્વનિષ્ઠતાને કારણે આત્મોપયોગ જ સતત હોય છે. તે રીતે ક્રોધ પણ અનન્ય છે.

મતલબ કે આત્મા સદાય આત્મોપયોગમાં રહેશે ક્રોધાદિ જડભાવમાં એ ક્યારેય જઈ શકે નહિ

વિષયવિજેતા (ઇન્દ્રિયવિજેતા) બનવા માટે ભક્તિયોગના સહારાની વાત પૂ. ઉપાધ્યાય માનવિજય મહારાજે પરમતારક શીતલનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કરી છે :

‘તુજ મુખ સન્મુખ નીરખંતાં, મુજ લોચન અમીય ઠરંતા..’ પ્રભુના મુખની સામે જોવાય અને આંખોમાંથી વહેતા વિરહાશ્રુ જામી જાય. પ્રભુ ન મળ્યાનો અપાર રંજ... અને ત્યાં જ પ્રભુનું દર્શન... આંખમાં આવેલ અશ્રૂબિન્દુ ફીજ થઈ જાય.

‘તુજ નામ સુણ્યું જબ કાને, હેયું હુઉં તબ સાને; મૂરછાણો માણસ વાટે, સજજ હુએ અમૃત છાંટે...’ ભગવાનનું નામ સંભળાયું, ને હૃદય સ્વસ્થ બન્યું. મઝાની ઉપમા આપી. બળબળતી બપોરે કોઈ માણસ રસ્તામાં બેભાન થઈને પડેલ હોય અને તેને ઠંડું પાણી કે અમૃત છાંટવામાં આવે તો કેવો તરત એ ભાનમાં આવી જાય ? એ જ રીતે પ્રભુનું નામ સાંભળતાં ભક્તહૃદયને ઓચ્છવ-ઓચ્છવ થઈ રહે.

આંખ અને કાનને તો મઝા આવી ગઈ. હવે નાસિકા કેમ બાકી રહે? ‘શુભ ગંધને તરતમ યોગે, આકુલતા હુઈ ભોગે; તુજ અદ્ભુત દેહસુવાસે, તેહ મિટી રહત ઉદાસે’..., બહારની સારી ગંધ- અત્તર આદિની- ભોગોમાં મનને વ્યાકુળ બનાવશે... જ્યારે પ્રભુના અદ્ભુત દેહની સુગંધ વ્યાકુળતાને મિટાવી, ઉદાસીન દશાને આપશે.

‘તુજ ગુણ સંસ્તવને રસના, છાંડે અન્ય લયની ત્રસના...’ જિહ્વાને પ્રભુ ગુણ ગાવાનો જ્યાં આનંદ આવ્યો, બીજું બધું છૂટી ગયું ! એ સિવાય બીજું કાંઈ ગમે જ નહિ તો....!

‘પૂજાએ તુજ તનુ ફરસે, ફરસન ઉલ્લસિત થઈ હરસે...’ પૂજા કરતી વખતે પ્રભુના અંગોનો સ્પર્શ આંગળીઓને થાય, અને કેવો તો આનંદ પૂરા અસ્તિત્વમાં વ્યાપી રહે !

એક ભક્તે મને પૂછેલું : પ્રભુની પૂજા વખતે પ્રભુનો સ્પર્શ થવા છતાં ભીતર ખલબલાટી કેમ મચતી નથી ?

મેં કહેલું : ઈલેક્ટ્રીક ટેકનીશીયન વાયર જોડે રોજ કામ પાડતો હોવા છતાં લાકડાનું કે બીજું કંઈક ઉપકરણ હાથમાં પહેરી રાખે તો લીક થયેલ વાયરને અડવા છતાં એને કંઈ નહિ થાય. એ જ રીતે પ્રભુની અને ભક્તની વચ્ચે કશોક અવરોધ આવી જાય તો ભક્તની પાસે ખલબલાટી નહિ હોય. અને એ અવરોધ છે વિચાર. મન જો અન્યાન્ય વિચારોમાં રોકાયેલું હોય તો અહોભાવ ન હોય, અને તો સ્પર્શનો આનન્દ કોણ લઈ શકે ?

ગભારામાં પ્રવેશતાં પહેલાં ભક્તે પોતાની જાતને એ રીતે તૈયાર કરવી જોઈએ કે સાક્ષાત્ પ્રભુનો સ્પર્શ મને મળવાનો છે. ઓહ ! આવી પ્રચંડ ઘટના... અને એના સાક્ષી બનવાનું સૌભાગ્ય મને !

અહોભાવની આ પૃષ્ઠભૂ પ્રભુના સ્પર્શની ખલબલાટી આપશે.

પ્રભુપૂજાના સન્દર્ભમાં એક યુરોપીયન પ્રોફેસરે પાલીતાણામાં પૂજ્યપાદ ગુરુદેવને પૂછેલું કે તમારી પૂજાપદ્ધતિમાં ચરણથી શરૂઆત શા માટે હોય છે ? આર્યપદ્ધતિમાં મસ્તિષ્કનો પણ મહિમા ન્યારો છે. તો પૂજાનો પ્રારંભ મસ્તકથી કેમ નહિ ?

આપણને પણ આ સવાલ આ રીતે થઈ શકે : તીર્થસ્થળોમાં જ્યારે પરમાત્માને નવ અંગની પૂજા - ભક્તો વધુ હોય ત્યારે - બંધ કરવામાં આવે અને એક અંગે પૂજા કરવા દેવામાં આવે, ત્યારે એ એક અંગ ચરણ જ (જમણા ચરણનો અંગૂઠો) કેમ ?

ગુરુદેવે જવાબ આપેલો : પ્રભુની મૂર્તિ પ્રાણપ્રતિષ્ઠિત હોય છે એમાંથી ઉર્જા નીકળતી હોય છે. પરંતુ ચરણમાંથી એ ઉર્જા વિશેષ પ્રમાણમાં નીકળે છે.

યુરોપિયન પ્રોફેસર સંતુષ્ટ થયા.

આવું જ સદ્ગુરુના ચરણ-સ્પર્શની બાબતે છે. સ્ખલન - અપરાધ સેવીને આવેલ શિષ્ય પોતાનું શિર ગુરુના ચરણે ટેકવે છે, અને ગુરુના ચરણમાંથી નીકળતી ઉર્જા એને પવિત્ર બનાવે છે.

ઇન્દ્રિય-વિજયના સન્દર્ભમાં ભક્તિયોગને આપણે જોયો.

મન્દિરોનું પૂરું તન્ત્ર પણ ઇન્દ્રિયોના અપર રસમાંથી મુક્ત કરાવી સાધકને ઇન્દ્રિયાતીત પર રસની દુનિયામાં ધકેલે છે.

દહેરાસરોમાં ઘંટનો જ અવાજ જોઈએ. આવું કહેનાર આપણા પૂર્વજોને અનાહત ધ્વનિનો ખ્યાલ હશે જ એવું માનવા મન લલચાય.

ઘંટની દિવાલ પર તેનું પેન્ડુલમ ભટકાય ત્યારે અવાજ થાય છે તે નહિ, પણ પેન્ડુલમના ધક્કા પછી જે રમ્ રમ્ રમ્ જેવો રણકાર થાય છે, તે અનાહત નાદની સમાન છે.

નાદ બે છે. એક આહત. (કોઈ પણ ચીજને બીજી ચીજ સાથે ટકરાવીને થતો ધ્વનિ.) બીજો છે અનાહત નાદ. જે કુદરતી રીતે ભીતર ચાલ્યા કરે છે.

તો ઘંટનાદ એ ભોંયરાનું પ્રવેશદ્વાર થયું; જેમાંથી અનાહતના ભૂગર્ભમાં ઊતરી શકાય.

મન્દિર એટલે જ પૂરું તન્ત્ર. અમદાવાદ, વાઘણપોળના એક દહેરાસરના ભોંયરામાં - મને ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી - ચાલીસ પગથિયા નીચે હું ઊતરેલો અને ત્યાં પ્રભુની સામે જે અનુભવ થયો. અદ્ભુત.

ત્યાં વેન્ટિલેસન - વાજાળિયાં મૂકાયેલાં, પણ એ સીધા નહિ, એક વાજાળિયું હોય, તેનો પ્રકાશ નીચો ઊતરે, હવા પણ... એને સમાન્તર નહિ, પણ ૪-૫ ફૂટ દૂર બીજું વાજાળિયું નીચે હવા-પ્રકાશ વહી જતું હોય.

બહુ જ વૈજ્ઞાનિક આ દૃષ્ટિકોણ હતો : પ્રભુની મૂર્તિમાંથી જે ચૈતન્ય કણો, દિવ્ય આન્દોલનો બહાર નીકળતા'તા, તે નીચેના એ ભોંયરાના મંડપમાં ધુમરાયા જ કરે. અને એ રીતે ભાવક એ આન્દોલનોનો, લિફ્ટની જેમ ઉપયોગ કરી, આધ્યાત્મિકતાના શિખરે પહોંચે.

પ્રાચીન દહેરાસરોને પોતાની આસપાસ બગીચાઓ હતા. એ બગીચામાં ઊગતા ફૂલોની સુગંધ અને ધૂપની મહેકથી દહેરાસર મહેકી ઊઠતું. સુગંધમાં પણ ધ્વનિની જેવો જ સિદ્ધાન્ત પકડાયેલો છે. એવી સુગંધ, જેના આધારે ભીતરી સુગંધમાં સરવાનું શક્ય બને.

દહેરાસરોમાં એવી રીતે ધૂપને ઉખેલવાની વાત આવે છે કે નિજમંડપમાં પણ ધૂમ્રસેરો આમથી તેમ દોડતી હોય.

ગર્ભગૃહમાં અંધારું રહે. ભોંયરાના નિજમંડપમાં પણ બહુ જ આછી રોશની હોય. અને એ વખતે ગર્ભગૃહમાં ટીમટીમતો ગાયના ધીનો દીવો પ્રભુના રૂપને ભિન્ન ભિન્ન આયામોથી દર્શાવ્યા કરે.

ત્રાટકાચાર્યો કહે છે કે ગાયના ધીના દીવા પર ત્રાટક (અપલક નજરે જોવાનું) કર્યું હોય તો આંખો રોશની-સભર બને છે.

નિજમંડપનું આછું અંધારું, અને ગર્ભગૃહમાં પ્રકાશતો દીપક. ભક્તનું અન્ધકારમાંથી પ્રકાશ ભણીનું જે ગમન છે, તેનું એ પ્રતીક બની જાય.

પ્રાચીનકાળથી દહેરાસરોમાં ફરસમાં સંગેમરમર બેસાડાતો. એનું કારણ હતી સંગેમરમરની ઠંડક. એ ઠંડા સ્પર્શના સહારે ભીતર ઊતરાતું.

અને, ભક્ત જે સ્તવનાઓ ઉચ્ચારતો તેનો ધ્વનિ ગુંબજ (ઘુમ્મટ)માંથી પડઘાઈ પાછો ફરતો ત્યારે પ્રભુ પોતાના સાદનો પ્રતિસાદ આપી રહ્યા હોય તેવી અનુભૂતિ થતી.

ઘુમ્મટ અવાજને પડઘાવા માટે હતો. બીજો ઉદ્દેશ ઘુમ્મટનો વિશાળતાની અનુભૂતિ માટેનો હતો. નીચી છતવાળા કમરામાં રહીએ ત્યારે થતી અનુભૂતિ કરતાં ઊંચે-બહુ ઊંચે આવેલી છત હોય ત્યારે થતી અનુભૂતિમાં ફરક પડે છે એ આપણા અનુભવની વાત છે. ઘુમ્મટની નીચે આ વિશાળતાનો અનુભવ થાય છે. હૃદયને ઉદાર બનાવવાનું છે ને ! ‘યદ્વૈ ભૂમા તત્ સુખમ્, અલ્પે સુખં નાસ્તિ, એ ઉપનિષદ્-સૂત્રનો જીવંત અર્થ અહીં ખ્યાલમાં આવે. (જે વિશાળ છે તે જ સુખાનુભૂતિ કરાવી શકે. અલ્પમાં સુખાનુભૂતિ ક્યાંથી ?)

ગુંબજ વિશાળતા-ઉદારતા (ભૂમા)ના અનુભવ માટે. શિખર બિનજરૂરી વિકિરણોને અટકાવવા માટે. ઊંચું-ઊંચું શિખર, ઉપરથી ખરતા બિનજરૂરી વિકિરણોને - આન્દોલનોને અટકાવે છે. જેથી ગર્ભગૃહમાં બિરાજેલ પ્રભુના દેહમાંથી છૂટતા વિકિરણો પૂરા મન્દિરમાં ઘુમરાયા કરે.

કેશી-ગૌતમીય સંવાદની ક્ષણોમાં આપણે સરી રહ્યા છીએ. કેશી ગણધર ગૌતમસ્વામીને પૂછે છે : લોકો બન્ધનગ્રસ્ત રીતે રહે છે. અને તમે મુક્ત હો તે રીતે વિચરો છો એનું શું કારણ ?

પ્રશ્નનું ઊંડાણ ગજબનું છે. એક સાધકના ચહેરા પર, એના પૂરા અસ્તિત્વ પર મુક્તિની આભા પથરાયેલી હોય છે. પરંપરા આ મુક્તિ માટે જીવન્મુક્તિ શબ્દ વાપરે છે.

જીવન્મુક્તિનું વર્ણન વર્તમાન ક્ષણે અનાસક્ત ભાવે રહેવારૂપે થયેલ છે. એવા સાધકને નથી તો ભૂતકાળની કોઈ ચિન્તા. નથી આવતી ક્ષણો માટે કોઈ વિચાર. જે ક્ષણ એની સામે છે એ ક્ષણને ઉદાસીનતાથી - અનાસક્તિથી ભરી દેવી એટલું જ એનું કર્તવ્ય હોય છે.^૩

પરંપરામાં આ ભાવ માટેનો શબ્દ છે વર્તમાનયોગ. એક સાધુ ગોચરી વહોરીને આવ્યા પછી ગોચરી વહેંચી રહ્યા હોય, અને બહારથી કોઈ ભક્ત વિનંતિ કરે : સાહેબજી, મારે ત્યાં લાભ નથી મળ્યો... પધારો! એ વખતે મુનિને એમ પણ લાગતું હોય કે કદાચ ગોચરી ખૂટશે. તો પણ તેઓ એમ નથી કહેતા કે એક મિનિટ ઊભા રહો! જોઉં... નહિ, તેમના મુખમાંથી આ જ પ્રત્યુત્તર નીકળશે : વર્તમાનયોગ. મને આ ક્ષણ જોડે સંબંધ છે. આ ક્ષણે ખપ નથી. આવતી ક્ષણનું કોઈ કમિટમેન્ટ - આશ્વાસન, વચન તેઓ નહિ આપે.

જીવન કેવું મઝાનું હોય આ !

કેશીસ્વામીએ ગૌતમગણધરના ચહેરા પર રહેલી મુક્તિની આભા તેમણે જોઈ છે. અને લોકોને જાણવા મળે એ માટે આ પ્રશ્ન તેઓ પૂછી રહ્યા છે કે બન્ધનગ્રસ્ત લોકમાં તમે મુક્ત હો તે રીતે શી રીતે વિચરો છો?*

(૩) અતીતાનનુસન્ધાનં, ભવિષ્યદવિચારણમ્ ।

ઔદાસીન્યમપિ પ્રાપ્તે, જીવન્મુક્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

(૪) દીસંતિ બહવે લોણે, પાસબદ્ધા, સરીરિણો ।

મુક્કપાસો લહુબ્હૂઓ, કહં તં વિહરસિ મુણી ॥ ૨૩/૪૦

સાધકના ચહેરા પર રમી રહેલી આ મુક્તિની મઝાની કાન્તિની પાછળનું રહસ્ય ગૌતમસ્વામીએ આ રીતે સમજાવ્યું : રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિ પાશોને - સ્નેહાદિના બન્ધનોને યથાજ્ઞાત ઉપાયો વડે છેદીને મુક્ત રીતે હું વિચરું છું.

સાધક શબ્દોની દુનિયામાં ગમે એટલો ઊતરે, અશબ્દનો વિશાળ પ્રદેશ છૂટી જ જવાનો છે. શબ્દમાં સાધનાને મૂકી પણ કેમ શકાય ? જરૂર, આંગળી ચીંધી શકાય છે.

ગૌતમગણધરના પ્રત્યુત્તરમાં અશબ્દનો વિશાળ પ્રદેશ છે. રાગ, દ્વેષ, અહંકાર, આદિનો છેદ મેં જાણેલા ઉપાયો વડે કરું છું.

કયા ઉપાયો ?

સહુથી મોટી વાત તો છે પ્રભુનો અનુગ્રહ. ભગવાન ગૌતમ તો પ્રભુ મહાવીર દેવના ઉપનિષદ્માં જ રહે છે અને એથી પ્રભુના અનુગ્રહ દ્વારા જ સાધના મળી શકે છે તે તેમના અનુભવમાં છે.

પંદરસો અને ત્રણ તાપસોને દીક્ષા આપીને ગૌતમસ્વામીજી પ્રભુના સમવસરણ તરફ આવી રહ્યા છે. ગૌતમ સ્વામીને ખ્યાલ નથી અને આ બધા જ નવદીક્ષિત શિષ્યો કેવળજ્ઞાની બની ગયા છે. ગૌતમરાસકાર મહર્ષિ આ સન્દર્ભમાં કહે છે : ‘આપ કને અણહુંત, ગોયમ દીજે દાન ઈમ.’ ખિસ્સામાં હોય ત્યારે તો દાન આપી શકાય. પણ ગૌતમસ્વામીજી પોતે અકેવળી હોવા છતાં પોતાના શિષ્યોને કેવળજ્ઞાનની ભેટ ધરતા હતા.

સમવસરણમાં આવ્યા પછી આ નવદીક્ષિત શ્રમણો - કેવળજ્ઞાનીઓ- કેવળજ્ઞાનીઓની સભામાં બેસવા માટે જઈ રહ્યા છે ત્યારે ગૌતમસ્વામી તેમને રોકે છે : અરે, એ તો કેવળજ્ઞાનીઓની પર્યદા છે. ત્યાં તમારાથી ન જવાય. પ્રભુ એ વખતે કહે છે : ગૌતમ ! કેવળીઓની આશાતના ન કર ! એ બધા કેવળજ્ઞાની છે !

ગૌતમ સ્વામી એક ક્ષણ વિચારમાં પડી ગયા : હમણાં દીક્ષિત થયેલ મારા શિષ્યો કેવળી અને હું અકેવળી !

પ્રભુ કહે છે : ગૌતમ ! તને પણ કેવળજ્ઞાન હમણાં જ મળી જાય. તું મારા પરના રાગને છોડી દે. અને એ વખતે ગૌતમ સ્વામીજીએ કહેલું: પ્રભુ ! મને આપના વિના નહિ ચાલે.

પ્રભુ પરના રાગ દ્વારા - પ્રશસ્ત રાગ દ્વારા એમણે વૈભાવિક રાગને હટાવી દીધેલો.

મઝાનો આયામ રાગ, દ્વેષ અને અહમ્ને દૂર કરવાનો આ છે : પ્રભુ પર રાગ... તો દ્વેષ / ગુસ્સો ક્યાં કરીશું? ત્યાં જ તો !

ગણિત સાફ છે : નાનો બાબો પહેલી વાર રીસેપ્શનમાં ગયેલ. એને ખ્યાલ નહિ કે એકદમ સારાં કપડાં પહેરીને ત્યાં જવું જોઈએ. મમ્મીએ પહેરાવ્યાં તેવાં સાદાં વસ્ત્રો પહેરી એ સમારોહમાં ગયો. ત્યાં એનાં સાદાં કપડાંને કારણે બધામાં એ હાંસીપાત્ર બન્યો. ઘરે આવીને એ મમ્મીને કહેશે : તને ખબર ન પડે કે રીસેપ્શનમાં કેવાં કપડાં પહેરીને જવું જોઈએ ? મને એવાં વસ્ત્રો તેં કેમ ન પહેરાવ્યાં ?

આ જ લયમાં ભક્ત પ્રભુને કહેશે : મારામાં આવા દોષ તું કેમ ચલાવી લે છે, પ્રભુ ! હું તારું બાળક. હું ગંદું હોઈશ તો પ્રતિષ્ઠા તારી જ ઓછી થશે ને !

રાગ પરમાત્મા સાથે. ગુસ્સો પણ ત્યાં. અહંકાર ક્યાં કરીશું ? એ પણ ત્યાં જ. આવા પરમાત્મા મને મળ્યા છે એનો અહંકાર...

કેવો આ ટૂંકો માર્ગ ! રાગ, દ્વેષ, અહં થઈ જાય છૂ !

મૂળનું ગાથાસૂત્ર છે : ‘તે પાસે સર્વસો છિત્તા, નિહંતૂણ ઉપાયઓ.’ (૨૩/૪૧) રાગ, દ્વેષ આદિ સ્નેહપાશોને ઉપાયથી દૂર કરે છે સાધક. શ્રી નેમિચન્દ્રાચાર્ય બૃહદ્વૃત્તિમાં કહે છે : ‘ઉપાયતઃ સદ્ભૂતભાવનાભ્યાસરૂપાત્.’ ભાવનાઓના અભ્યાસ વડે રાગાદિનો વિજય થઈ શકે.

જડ પદાર્થો પરના રાગને હટાવવા માટે અનિત્યાદિ ભાવનાનો અભ્યાસ જરૂરી છે. જે પોતે જ રહેનાર નથી એ સંપત્તિ આદિ માટે પ્રયત્ન શો કરવાનો ?

રાગાદિના શિથિલીકરણ માટે ‘યોગશતક’ ગ્રંથમાં આત્મનિરીક્ષણની સરસ વિધિ બતાવી છે.

આત્મનિરીક્ષણના પ્રથમ તબક્કે સાધક વિચારે છે : કો મં પીડેફ ? મને શું નડે છે ? રાગ, દ્વેષ અને અહંકારમાંથી મારી સાધના માટે અવરોધક તત્ત્વ કયું ?

બીજા તબક્કે એ વિચારે છે કે મારી પાસે રહેલગુણસ્થાનકના સન્દર્ભમાં મારી પાસે ગુણો છે કે નથી, લોકો શું માને છે ? દા.ત. છટ્ટા ગુણસ્થાનકે રહેલ એક સાધુ વિચારશે કે લોકો મારા આ સ્થાન માટે શું માને છે ?

છટ્ટા ગુણસ્થાનકે કોધાદિ જળરેખા જેવા હોય. પાણીમાં કરાતી રેખા. આગળ લીટી દોરાય અને ત્યારે પાછળની લીટી હોય જ નહિ. પોતાનો ગુસ્સો શું આવો છે ?

અંધારામાં પ્રતિક્રમણ પછી શ્રાવકો કે સાધકો ઉપાશ્રયમાં બેઠેલ હોય ત્યારે એમની પોતાના સન્દર્ભની કોઈ વાતો હોય તો સાધક સાંભળે. જેથી પોતામાં રહેલ ક્ષતિઓનો એને ખ્યાલ આવે.

આત્મનિરીક્ષણ માટે રોજ કેટલો સમય ફાળવીશું ? આજનો માણસ ઘણા બધાને રોજ મુલાકાત (એપોઈન્ટમેન્ટ) આપતો હોય છે. પોતાની જાતની મુલાકાત ક્યારે ?

આ બહુ જ જરૂરી છે. બીજાની સાથેની મુલાકાત વખતે તમારા ચહેરા પર મુખવટો હશે. પણ તમે તમને મળશો ત્યારે....?

બીજાની સાથે નમ્રતાથી વાતનો દેખાવ કર્યો હશે, અને અંદર પારાવાર અહંકાર ઊછળી રહ્યો હોય એવું બને. પણ જ્યારે પોતે પોતાની મુલાકાત લે ત્યારે ...? ત્યારે પૂછી શકાય, પેલા ભાઈની સાથે વાત કરતી વખતે અહંકાર કેટલો ઊછળેલો ?

આ છે ઉપાયો. જેના વડે રાગાદિનાં બન્ધનોથી સાધક મુક્ત થઈ શકે છે.

આધારસૂત્ર

આલંબણે કાલેણ, મગ્ગેણ જયણાઈ ય ।
ચડકારણપરિસ્સુદ્ધં, સંજણે ઇરિયં રિણે ॥
તત્થ આલંબણં નાણં, દંસણં ચરણં તહા ।
કાલે ય દિવસે વુત્તે, મગ્ગે ઉપ્પહવજ્ઞિણે ॥
દવ્વઓ ખેત્તઓ ચેવ, કાલઓ ભાવઓ તહા ।
જયણા ચડવ્વિહા વુત્તા, તં મે કિત્તયઓ સુણ ॥
દવ્વઓ ચક્ખુસા પેહે, જુગમિત્તં ચ ખેત્તઓ ।
કાલઓ જાવ રિણ્ણા, ઉવડત્તો ય ભાવઓ ॥ ૨૮/૪-૭
ઇન્દ્રિયત્થે વિવજ્ઞિત્તા, સજ્ઞાયં ચેવ પંચહા ।
તમ્મુત્તી તપ્પુરક્કારે, ઉવડત્તે ઇરિયં રિણે ॥ ૨૮-૮

આલમ્બન, કાલ, માર્ગ અને યતના; આ ચાર કારણોથી પરિશુદ્ધ એવી ઈર્યાપૂર્વક સાધક ચાલે.

આલંબન છે જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર... કાળ એટલે દિવસ. માર્ગ, જે વ્યવસ્થિત હોય: ઉત્પત્તિ-કુમાર્ગ ન હોય.

જયણા ચાર પ્રકારે છે : દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી.

દ્રવ્યથી ચક્ષુ વડે જોઈને ચાલે. ક્ષેત્રથી યુગમાત્ર ભૂમિને જોઈને ચાલે. કાળથી જ્યાં સુધી ચાલવાનું હોય ત્યાં સુધી. ભાવથી ઉપયુક્ત રીતે ચાલવાનું.

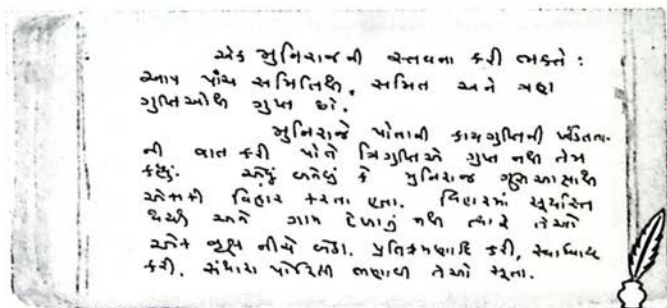
ઇન્દ્રિયના વિષયોને અને પાંચે પ્રકારના સ્વાધ્યાયને છોડીને તન્મૂર્તિ (ઈર્યામૂર્તિ) અને તત્પુરસ્કૃત (ઈર્યાપુરસ્કૃત) મુનિ ઉપયુક્ત રીતે ચાલે.

સાધનાસૂત્ર

અષ્ટપ્રવચન માતા :

શુભથી શુદ્ધ ભણી જતી

યાત્રાના પથનું દર્શન

અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

એક મુનિરાજની સ્તવના કરી
ભક્તે: આપ પાંચ સમિતિથી સમિત
અને ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત છો.

મુનિરાજે પોતાની કાયગુપ્તિની
ખંડિતતાની વાત કરી પોતે ત્રિગુપ્તિએ
ગુપ્ત નથી તેમ કહ્યું. એવું બનેલું કે
મુનિરાજ ગુરુ આજ્ઞાથી એકાકી વિહાર
કરતા હતા. વિહારમાં સૂર્યાસ્ત થયો અને
ગામ દેખાતું નથી ત્યારે તેઓ એક વૃક્ષ
નીચે બેઠા. પ્રતિક્રમણાદિ કરી, સ્વાધ્યાય
કરી, સંથારા પોરિસી ભણાવી તેઓ સૂતા.

થોડી વાર પછી વટેમાર્ગુઓ આવ્યા. જેમણે તાપણું સળગાવ્યું. અને પછી ઓલવ્યા વગર ચાલતા થયા. તાપણાની એ આગ મુનિના હાથની આંગળીઓ સુધી આવી. તરત જ મુનિનો હાથ સંકોરાઈ ગયો. પણ સહસા મુનિ ચોંકી ઊઠ્યા. અપ્રતિલેખિત જગ્યા પર હાથ મૂકાયો'તો! કાયગુપ્તિ ખંડિત થઈ ગઈ.

સમિતિ અને ગુપ્તિનો અર્થ છે હોશ. જાગૃતિ.

આ જાગૃતિને ચોવીસ કલાકના લય પર ફેલાવવા માટે પહેલાં તથાકથિત જાગરણનો સમય પકડવો જોઈએ. વહેલી સવારથી મોડી રાત સુધીના સમયને બારીકાઈથી લેવો જોઈએ.

ચાલ્યા તો સાવધાની. બોલવું છે તો સાવધાની. કોઈ વસ્તુ લેવી કે મૂકવી છે તોય પૂરી સાવધાની.

આ ગાળો એકવાર પકડાય તો પછી ઊંઘના ગાળાને પણ આવરી લેવાશે. શરીર થાકેલું છે તો સૂઈ જાય. જાગૃત મન - કોન્સ્યસ માઈન્ડ થાકેલું હોય તો તેય સૂઈ જાય. અજાગૃત મન - તમે શા માટે ઊંઘો ? એ જ સમયખંડને સંથારાપોરિસીસૂત્રમાં આવરી લેવાયો છે : 'અત્તરંત પમજ્ઞા ભૂમિં.' રાત્રે ઊંઘમાં પડખું બદલવાનું હોય તો મુનિ તે પડખાની જગ્યાને રજોહરણથી પૂંજે.

ઈર્યાસમિતિ.

યુગમાત્ર દૃષ્ટિ હોય છે સાધકની ચાલતી વખતે. ગાડાના ધૂંસરા જેવી શરૂઆતમાં સાંકડી અને આગળ જતાં વિસ્તૃત એવી દ્રષ્ટિ તે યુગમાત્ર દૃષ્ટિ. અથવા ચાર હાથ જેટલી વિસ્તરેલી દૃષ્ટિ તે યુગમાત્ર દૃષ્ટિ.'

પ્રભુના હસ્તાક્ષરઅષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

બૌદ્ધ ગ્રન્થ વિશુદ્ધિમાર્ગમાં પણ આ રીતે કહેવાયું છે : લોલુપ સ્વભાવનો ત્યાગ કરી, આંખો નીચી કરી યુગમાત્રદર્શી સાધક ચાલે.^૨

આયુર્વેદના ગ્રન્થોમાં પણ યુગમાત્ર ભૂમિને જોઈને ચાલવાની વાત આવે છે.

ઈર્યાસમિતિ એક બાજુ દૃષ્ટિસંયમને સુગ્રથિત કરે છે. બીજી બાજુ તે નિર્વિકલ્પતાને પુષ્ટ કરે છે.

ચાલવાની વિધિને સમ્યગ્ રીતે જોઈએ, અનુભવીએ તો થાય કે મહાપુરુષોએ આપણી સાધનાને કેવી તો મઝાથી ઊંચકી છે !

નિર્વિકલ્પ બનવું એ બહુ અઘરું લાગે, પણ ઈર્યાસમિતિમાં ઉપયુક્ત સાધક માટે નિર્વિકલ્પ બનવું બહુ જ સરળ બની જાય. મઝાની વાત આવી: પાંચે પ્રકારના સજ્જાયને - સ્વાધ્યાયને મૂકીને ચાલવાનું છે. એટલે કે અનુપ્રેક્ષાની પણ ના પાડી. શુભ ચિન્તન પણ નહિ કરવાનું. ચાલતી વખતે માત્ર ચાલવાનું. ઉપયોગ પૂર્ણતયા એમાં કેન્દ્રિત થયેલ હોય.^૩

પ્રભુની આજ્ઞાના પાલનમાં ઉપયોગ. અને પૃષ્ઠભૂ નિર્વિકલ્પતાની. ધ્યાનદશા જ થઈ ગઈ ને !

ઈર્યાસમિત સાધક દૃષ્ટિસંયમી હોય. દૃષ્ટિને નીચે જ સ્થિર કરી રાખવાનું એને ફાવી ગયું છે. ચાલતી વખતે નીચી દૃષ્ટિ. સ્વાધ્યાય

(૨) લોલુપ્પયારં ચ પહાય તસ્મા, ઓક્ષિત્ત-ચક્ષૂ યુગમત્તપસ્સી ।

-વિશુદ્ધિ માર્ગ, ૧,૨,

(૩) સજ્જાયં ચેવ પંચહા । ૨૮/૮

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

વખતે નીચી દૃષ્ટિ. અનુપ્રેક્ષા આદિ વખતે નીમિલિત ચક્ષુ - બંધ નેત્ર. કોઈ પણ પદાર્થ કે વ્યક્તિ સામે જોવાની ટેવ જ ન હોય.

આપણા યુગમાં પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત કેલાસસાગરસૂરિ મહારાજને જોયેલા. નીચાં ઢળેલ નેત્ર... આંખો તેમની ઊંચે થયેલી ક્યારેય જોવા ન મળે.

ઈર્યાસમિત સાધકને ઈર્યામૂર્તિ, ઈર્યાપુરસ્કૃત કહેવામાં આવેલ છે.^૪

બૃહદ્વૃત્તિમાં મૂર્તિનો અર્થ શરીર કરેલ છે. એટલે ઈર્યામાં જેનું શરીર વ્યાપ્રિયમાણ છે અને મનનો ઉપયોગ પણ ઈર્યામાં જ છે, તે ઈર્યામૂર્તિ. વચન-વ્યાપાર તો ચાલતી વખતે નિષિદ્ધ છે જ.

આ રીતે ઈર્યામાં ત્રણે યોગો સમાહિત હોય છે.

ઈર્યાપુરસ્કૃત છે સાધક. ઈર્યાને જ પ્રમુખ માનીને ચાલનાર.

અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયમાં પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ સરસ પ્રશ્ન ઉઠાવે છે ઈર્યાના સન્દર્ભમાં : જ્ઞાન અને ધ્યાનના અનુભવરસના સુખ-સામ્રાજ્યમાં મહાલતા મુનિવર બહાર ક્યાંય જાય જ શા માટે ? એવો તો આનન્દ જ્ઞાન-ધ્યાનનો આવી રહ્યો હોય કે તે છોડીને ક્યાંય બહાર જવાનું મન જ તેમને ન થાય.^૫

(૪) તમ્મુત્તી તપ્પુરક્કારે ॥ ૨૮/૮

(૫) જ્ઞાન ધ્યાન સજ્જાયમેં જી, સ્થિર બેઠા મુનિરાય;
શાને ચપળપણું કરે જી, અનુભવ રસ સુખરાજ... ૧/૩

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

ઈનર-સ્પેસ (આન્તર જગત)નો આનન્દ જેણે માણ્યો, તેને આઉટર-સ્પેસ (બાહ્ય જગત)માં જવાની ઈચ્છા જ કેમ થાય ?

અને, પ્રભુના દર્શન, વિહાર, આહાર આદિ કારણોસર બહાર જવાનું થાય તો ઈર્યાસમિતિ હાજર હશે. મઝા જ મઝા ને !

■ ● ■

રાજા અજાતશત્રુનો મંત્રી બૌદ્ધધર્માનુયાયી હતો. એકવાર મહાત્મા બુદ્ધ અજાતશત્રુની રાજધાનીની બહારના ઉપવનમાં આવ્યા.

મંત્રીએ રાજાને કહ્યું : આપણે ભગવાન બુદ્ધનાં દર્શન કરીએ. તેમનો ઉપદેશ સાંભળીએ. રાજાએ હા પાડી. રથમાં રાજા અને મંત્રી ઉપડ્યા. જે ઉપવનની અંદર બુદ્ધ હતા. તેની બહાર મંત્રીએ રથ રોકાવ્યો. રાજાને કહ્યું : ચાલો ! રાજા કહે : દશ હજાર ભિક્ષુઓની સાથે ભગવાન બુદ્ધ આવ્યા છે તેમ તમે કહેતા હતા. હજુ તો દૂર હશે. મંત્રી કહે : નહિ, મહારાજ ! આ વૃક્ષોના ઝુરમુટની પાછળ જ તેઓ છે.

રાજા નવાઈમાં ડૂબ્યો. દશ હજાર ભિક્ષુઓ અહીં જ હોય. અને અવાજ જરા પણ નહિ. મંત્રીએ કહ્યું : મહારાજ ! એ દશ હજાર ભિક્ષુઓ છે ને ! માણસો સો-દોઢસો હોત તોય કોલાહલ હોત...

રાજા અંદર ગયો. બુદ્ધની સાથે શાન્ત રીતે બેઠેલ, ધ્યાનાદિને કરતા હજારો ભિક્ષુઓને તેણે જોયા.

■ ● ■

ભાષાસમિતિ

ભિક્ષુ. મુનિ.

જે મૌનમાં ડૂબેલ હોય તે મુનિ.

‘જ્ઞાનસાર’નો મૌનનો માપદંડ તો મઝાનો છે : બહિર્ભાવમાં અપ્રવૃત્તિ તે જ મૌન.^૬

(૬) પુદ્ગલેષ્વપ્રવૃત્તિસ્તુ યોગાનાં મૌનમુત્તમમ્ ॥ -જ્ઞાનસાર. ૧૩/૭

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય યાદ આવે :

‘સાધુ નિજ વીર્યથી પર તણો, નવિ કરે ગ્રહણને ત્યાગ રે;
તે ભણી વચન ગુમે રહે, એહ ઉત્સર્ગ મુનિ માર્ગ રે....’

બહુ જ માર્મિક વાત આવી : સાધક પોતાની શક્તિ-આત્મવીર્ય-ને
પરને પકડવામાં કે પરને છોડવામાં શા માટે વાપરે ? એ માટે
સામાન્યતયા મુનિ મૌનમાં જ ડૂબેલ રહે.

ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોને પકડવા, આત્મસાત્ કરવા અને તેમને
છોડવા; શા માટે મુનિ પરમાં આ હદે જાય?

હા, સદ્ગુરુની પદવી પર પ્રતિષ્ઠિત થયેલ વ્યક્તિત્વ હોય તો તે
શિષ્યોને પ્રબોધવા માટે ભાષાનો ઉપયોગ કરશે, પણ એ ય ભાષાસમિત
રીતે.

સદ્ગુરુના શબ્દોમાં એ તાકાત હોય છે કે એ સાધકને ચોક્કસ
મુકામે પહોંચાડી દે.

સદ્ગુરુ સાધકમાં રહેલ સંભાવનાઓને પરખે છે અને એમને અનુકૂળ
વાતાવરણ આપી સંભાવનાઓને મૂર્તિમન્ત કરે છે. ક્યારેક સંભાવનાઓને
નવી પણ પેદા સદ્ગુરુ કરી શકે છે. આને જ આપણે સદ્ગુરુનો શક્તિપાત
કહી શકીએ.

ક્રોધના આવેશમાં અસત્ય-ભાષણ સુધી પહોંચી શકનાર એક સાધકને
સદ્ગુરુ ક્યાં સુધી પહોંચાડે છે તેનું માર્મિક ઉદાહરણ પહેલા અધ્યયનમાં
છે. ગુરુ પહેલાં એવા શિષ્યને કહે છે : ક્રોધના આવેશમાં તું જેમ તેમ બોલી
ન નાખતો. પછી બીજા ચરણમાં એને કહે છે : તું બહુ બોલતો નહિ. એ

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

ચરણ પકડાતાં કહેશે : તું બરોબર અધ્યયન કર ! અને ચોથા ચરણે સાધકને
એકાન્તમાં જઈ ધ્યાનમાં ડૂબવાની પ્રેરણા સદ્ગુરુ આપે છે!*

ભાષા સમિતિની સજ્જાયની છેલ્લી કડી કેવી તો હૃદયંગમ છે ! :
‘મોહ ઉદયે અમોહી એહવા, શુદ્ધ નિજ સાધ્ય લયલીન રે;
દેવચન્દ્ર તે મુનિ વન્દીએ, જ્ઞાન અમૃતરસ પીન રે...’

જ્ઞાન-ધ્યાનના અમૃતરસમાં ઊતરેલ મુનિ પોતાના સાધ્ય-મોક્ષ અને
જિનાજાપ્રતિબદ્ધતા - ભણી એવા તો અગ્રેસર હોય છે કે એમની યાત્રા
સાધ્ય તરફ ચાલ્યા જ કરે છે : અટક્યા વગર.

સવાલ થાય કે ક્રોધ, મોહ આદિ સત્તામાં તો પડેલ છે, એ ઉદયમાં
તો આવી શકે જ. તો એ વખતે યાત્રા રોકાશે નહિ ? સરસ ઉત્તર
અપાયો છે : ‘મોહ ઉદયે અમોહી એહવા...’ મોહનો ઉદય ચાલુ હોય
અને છતાં મુનિ નિર્મોહાવસ્થામાં મહાલતા હોય.

જેવી રીતે, અસાતાનો ઉદય શરીરના સ્તર પર ચાલતો હોય, છતાં
મનના સ્તર પર સહેજે અસાતા નથી હોતી. એ જ રીતે મોહનો ઉદય
મનના સ્તર પર હોય, તોય અન્તઃકરણનું સ્તર તો એનાથી સહેજે લિપ્ત
હોતું નથી. એ વખતે સાધક મોહનો દ્રષ્ટા હોય છે. મોહમાં ભળનાર એ
નથી હોતો.

સમિતિઓ કેવી તો મઝાની છે !

(૭) મા ય ચંડાલિયં કાસી, બહુયં મા ય આલવે ।

કાલેણ ય અહિજ્જિત્તા, તઓ જ્ઞાણજ્જ એગઓ ॥ ૧/૧૦

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

એષણાસમિતિ.

વિના કારણે તો સાધક આહારાદિ પરને ગ્રહણ ન કરે. સંયમના સાધક દ્રવ્ય તરીકે આહારાદિ લેવાના હોય ત્યારે શાસ્ત્રે ભાખેલી રીત વડે લે.

બહુ મઝાની કડીઓ અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયમાં આવી છે :

ચેતનતા ચેતન તણી જી, નવિ પર સંગી તેહ;

તિણે પર સન્મુખ નવિ કરે જી, આતમરતિ વ્રતી તેહ. ॥૨॥

કાયયોગ પુદ્ગલ ગ્રહે જી, એહ ન આતમધર્મ;

જાણંગ કરતા ભોગતા જી, હું માહરો એ મર્મ. ॥૩॥

અનભિસન્ધિ ચલ વીર્યનો જી, રોધક શક્તિ અભાવ;

પણ અભિસન્ધિજ વીર્યથી જી, કિમ ગ્રહે પરભાવ. ॥૪॥

ચેતના પરની સંગિની કેમ હોય ? આત્મભાવમાં જ જેને આનન્દ આવે છે તેવો સાધક પર ભણી વહેતો નથી.

કાયયોગ પુદ્ગલોને - આહારાદિના- ગ્રહણ કરે છે, પણ એ આત્મધર્મ તો નથી જ. આત્મધર્મ તો સ્વના જ્ઞાતા, સ્વના કર્તા અને સ્વના ભોક્તા હોવામાં જ છે.

વીર્યના બે પ્રકાર છે : અનભિસન્ધિજ અને અભિસન્ધિજ. ઇચ્છાપૂર્વકનું શરીર આદિનું હલન ચલન તે અભિસન્ધિ ક્રિયા છે. અને શરીરમાં, નસોમાં લોહી વહેવા આદિની ક્રિયા તે અનભિસન્ધિજ ક્રિયા છે.

તો, અનભિસન્ધિજ ચલ વીર્યને રોકવાની આપણી શક્તિ નથી; પણ અભિસન્ધિજ વીર્ય વડે આત્મા પરભાવ કેમ ગ્રહે ? (આંખ આદિ ઈન્દ્રિયો દ્વારા તે પરભાવમાં કેમ જાય ?)

આવું હોવા છતાં, મુનિ આહાર આદિને તો ગ્રહણ કરે છે. કારણ કે શરીરાનુયાયી જે આત્મશક્તિ છે, તે આહારને કારણે વર્તે છે. જે

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

રીતે વૃદ્ધને લાકડી જોઈએ છે તે રીતે શરીરાનુયાયી વીર્યને આહારાદિક જોઈએ છે.

માટે, એષણાસમિતે સમિત મુનિ નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે.

નિક્ષેપણાસમિતિ.

જે પણ વસ્તુને લેવી કે મૂકવી હોય તેને પહેલાં આંખ વડે જોવાની અને પછી રજોહરણ આદિથી પ્રમાર્જવાની. આ છે નિક્ષેપણાસમિતિ.^૮

નિક્ષેપણાસમિતિની સજ્જાયની કડી યાદ આવે :

પુદ્ગલ ખંધ ગ્રહણ નિખેવણા, દ્રવ્યે જયણા રે તાસ;
ભાવે આતમ પરિણતિ નવનવી, ગ્રહતાં સમિતિ પ્રકાશ..

બાધક ભાવ અદ્વેષપણે ત્યજે, સાધક લે ગતરાગ;
પૂરવ ગુણ રક્ષક પોષણપણે, નીપજતે શિવ માર્ગ...

નિક્ષેપણાને કેટલી ભીતર લીધી છે પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજે : દ્રવ્ય નિક્ષેપણા વસ્તુને લેતી કે મૂકતી વખતની જયણામાં થશે. ભાવ નિક્ષેપણા પણ ત્યાં એમણે ખોલી : પરપરિણતિનો ત્યાગ અને આત્મપરિણતિનો સ્વીકાર.

આ ત્યાગ અને સ્વીકારમાં સાવધાની કઈ રાખવાની ? મજાની વાત કહી છે : પરપરિણતિને અદ્વેષભાવે છોડવાની અને આત્મપરિણતિને રાગ વગર સ્વીકારવાની.

સાધના માટે બાધક કોઈ તત્ત્વ છે, એને છોડવું પણ છે; પરંતુ છોડવાનું ય સલુકાઈથી. દ્વેષભાવ ત્યાં આવી ન જાય એ રીતે.

૮. ચક્ષુસા પડિલેહિતા, પમજ્ઞેજ્ઞ જયં જઈં ।

આફે નિક્ષિવેજ્ઞા વા, દુહઓવિ સમિએ સયા ॥ ૨૮/૧૪

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

ધારો કે નવરાત્રીના લાઉડ-સ્પીકર જોરથી ગર્જી રહ્યા હોય અને પહેલી રાત્રે જ લાગે કે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ માટે આ અવાજ બાધક છે. ત્યારે સાધુ શું કરશે ? એ શ્રાવકોને પૂછશે : પેલા બીજા ઉપાશ્રયમાં, જ્યાં થોડો વખત શરૂઆતમાં રહેલા, એની આજુબાજુ જો શાન્તિ હોય તો કાલથી સાંજે, સાંજે ત્યાં જઈએ. જેથી અમારા સ્વાધ્યાયાદિમાં અમને વાંધો ન આવે. પણ એ જોરદાર અવાજ ચાલતો હોય ત્યારે સાધનામાં બાધક એ પરિસ્થિતિ પર દ્વેષ નહિ આવે.

એ જ રીતે, કોઈ ઉપાશ્રય સાધના માટે અનુકૂળ છે. તો તેનો સ્વીકાર સાધક કરશે; પણ ત્યાં એ સ્થાન પ્રત્યે રાગ-ભાવ નહિ હોય.

કેવી મઝાની આ સાધના !

પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ.

શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા કચરાને, મલ આદિને, જીવ-જંતુની વિરાધના ન થાય તે રીતે પરઠવવો તે પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ.

પારિષ્ઠાપનિકા કઈ જગ્યાએ કરે?

સાધક લોકોની દૃષ્ટિથી દૂરના સ્થાનમાં, લોકોની અવર-જવર જ્યાં ન હોય ત્યાં પરઠવે. જે જમીન પર પરઠવે તે નીચે ચાર આંગળ સુધી અચિત્ત-સૂર્યપ્રકાશ આદિથી - બનેલી હોવી જોઈએ. પોલાણ (તિરાડ કે દર વગેરે) વગરની જગ્યા તે જોઈએ.^૯

૧. અણાવાયમસંલોપ, પરસ્સણુવઘાઈ. । સમે અજ્ઞુસિરે યાવિ, અચિરકાલકયંમિ ય ॥

વિત્થિળ્ણે દૂરમોગાઢે, નાસંને બિલવજ્જિ. ।

તસપાળબીયરહિ, ઉચ્ચારાઈણિ વોસિરે ॥ ૨૮-૧૭/૧૮

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયની હૃદયંગમ કડીઓ યાદ આવે :

વળી એહ દ્રવ્યથી ભાવે પરઠવે રે, બાધક જે પરિણામ;

દ્વેષ નિવારી માદકતા વિના રે, સર્વ વિભાવ વિરામ... ॥ ૯ ॥

આતમ પરિણતિ તત્ત્વમયી કરે રે, પરિહરતા પરભાવ;

દ્રવ્ય સમિતિ પણ ભાવ ભણી ધરે રે, મુનિનો એહ સ્વભાવ... ॥૧૦॥

દ્રવ્ય પારિષ્ઠાપનિકા મળ આદિની; ભાવપારિષ્ઠાપનિકા સાધનામાં જે જે બાધક - અવરોધક પરિણામો છે તેની. તે પરિણામોને છોડતી વખતે ન તો દ્વેષભાવ કોઈના પ્રત્યે હોય, ન અહંકાર હોય. (મેં છોડ્યું એવો અહંકાર ન આવી જાય. માટે જ સાધકના શબ્દકોષમાં છૂટી જવાનો લય છે... પ્રભુનું સમ્મોહન અન્તઃસ્તરને ઘેરી વળ્યું ને સંસાર છૂટી ગયો. સાધના તીવ્રરૂપે ગમી; અને તેના અવરોધકો છૂટી ગયા. ‘મેં છોડ્યું’ એ લયમાં છોડનાર બચી જાય છે...)

પરભાવ જતાં જ આત્મપરિણતિ તત્ત્વમયી બને છે. એટલે ભાવપારિષ્ઠાપનિકા આ : પરને છોડવું. સ્વને સ્વીકારવું.

ભિક્ષુ નાગાર્જુન એક ગામે ગયેલા. ધર્મશાળામાં ઊતરેલા. સવારે ઊઠ્યા ત્યારે જોયું કે પોતાનાં પાત્ર ગૂમ છે. વિચાર્યું કે મધ્યાહ્ને ભિક્ષા માટે જવું છે. તે વખતે જોઈશું. અત્યારે એની શી કથા ?

બપોરે બાર વાગ્યે પણ પાત્ર તો છે નહિ. વગર પાત્રે ભિક્ષા માટે નીકળ્યા. જે શ્રેષ્ઠીને ત્યાં ગયા, એમણે સરસ મઝાનું પાત્ર - સોનાનું, રત્ને જડેલું - આપ્યું. નાગાર્જુને એમાં ભિક્ષા લીધી. ધર્મશાળા તરફ તેઓ આવી રહ્યા છે, ત્યારે એક ચોરની નજર આ કીમતી ભિક્ષાપાત્ર પર પડી : અરે, ભિક્ષુને આવા ભિક્ષાપાત્રની શી જરૂરિયાત ? ચાલો, એ સૂઈ જશે ત્યારે હું લઈ લઈશ.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

ચોર ભિક્ષુની પાછળ ધર્મશાળાએ ગયો. નાગાર્જુનને ખ્યાલ આવી ગયો. તેમણે ભોજન કરી પાત્ર ધોઈ લૂછી ચોર હતો એ બાજુ- બારી બહાર ફેંક્યું. ચોરે એ પાત્ર લઈ લીધું.

પણ એને આ ભિક્ષુ ગજબનો લાગ્યો. આવા પાત્ર પર પણ સહેજે રાગ નહિ ! ચોર ભિક્ષુ પાસે આવ્યો. કહ્યું: મહારાજ ! કંઈક ઉપદેશ આપો... પણ હું ચોર છું. એટલે ચોરી ન કરવાનો ઉપદેશ કે નિયમ ન આપતા.

નાગાર્જુને કહ્યું : જે કંઈ કરે તે હોશપૂર્વક કરજે.... ચોર ગયો. અઠવાડિયે પાછો આવ્યો ભિક્ષુ પાસે. કહે : તમે તો ગજબની વાત કરી. હવે ચોરી કરી શકાતી નથી. હોશપૂર્વક ચોરી કરવી શી રીતે ? હવે તો મારે મજૂરી કરીને પરસેવાનો રોટલો ખાવો છે.

■ ● ■

હોશ. ક્ષણ-ક્ષણની જાગૃતિ. સમિતિ અને ગુપ્તિ સાધકને ક્ષણ-ક્ષણની જાગૃતિની દુનિયામાં મૂકે છે.

■ ● ■

મનોગુપ્તિ.

ગુપ્તિ અને સમિતિમાં ભેદ આ રીતે માન્યો છે : સમિતિની વ્યાખ્યા છે : સમ્યક્ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે, ઈતિ- આત્મવ્યાપાર, તે સમિતિ.^{૧૦} ગુપ્તિનો અર્થ અશુભ મનોયોગ આદિથી નિવૃત્તિ અને શુભમાં પ્રવૃત્તિ આવો કરાયેલ છે.^{૧૧}

(૧૦) સમ્યક્ - સર્વવિત્પ્રવચનાનુસારિતયા इतयः आत्मनश्चेष्टाः समितयः ।

-બૃહત્ ટીકા ૨૮/૧

(૧૧) एयाओ पंच समिईओ, चरणस्स य पवत्तणे । गुत्ती नियत्तणे वुत्ता, असुभत्थेसु य सव्वसो ॥ २८/२६

(અપિશબ્દાત્ ચરણપ્રવર્તનેऽપીતિ સૂત્રાર્થઃ । -બૃહત્ ટીકા)

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

મનોગુપ્તિ, મન:સમાધારણા અને એકાગ્રમન:સ્થાપના આવાં ત્રણ શબ્દોનો ઉપયોગ ૨૯માં અધ્યયનમાં છે.

પ્રશ્ન કરાયો કે મનોગુપ્તિ દ્વારા શું મળે ? ઉત્તર અપાયો કે મનોગુપ્તિ દ્વારા એકાગ્રતા મળે છે.^{૧૨}

મન:સમાધારણાથી (મનને આગમકથિત ભાવોમાં સારી રીતે લગાવવાથી) શું મળે ? તેવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું કે મન:સમાધારણા વડે એકાગ્રતા મળે છે. એકાગ્રતા દ્વારા જ્ઞાનના વિવિધ આયામો (પર્યાયો)ની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે દ્વારા સમ્યગ્દર્શનની વિશુદ્ધિ મળે છે.^{૧૩}

એકાગ્રમન: સ્થાપના વડે સાધકને શું મળે તેવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે તેના વડે ચિત્તનિરોધ મળે છે.^{૧૪}

પ્રાપ્તિનો ક્રમ આવો રહેશે : મન: સમાધારણા, મનોગુપ્તિ, એકાગ્રમન: સ્થાપના.

જ્ઞાનયોગમાં લીન સાધક, અપૂર્વ શ્રુતના આયામોમાં ડૂબી રહેલ હોય ત્યારે મન:સમાધારણા. દેશવિરતિ શ્રાવક સામાયિક કે પૌષધ આદિમાં અને સર્વવિરતિ સાધક ગુપ્તિની આરાધના કરશે, અને એ વખતે અશુભથી દૂર થઈને અને શુભમાં ડૂબીને એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરશે.

(૧૨) મળગુત્તયાએ પં મંતે । જીવે કિં જળયઈ ?

મળગુત્તયાએ પં જીવે એગ્ગં જળયઈ । એગ્ગચિત્તે પં જીવે મળગુત્તે
સંજમારાહએ મવઈ ॥ ૨૯/૫૪

(૧૩) મળસમાહારણયાએ પં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

મળસમાહારણયાએ પં એગ્ગં જળયઈ, જળઈત્તા
નાળપજ્જવે જળયઈ, જળઈત્તા સમ્મતં વિસોહેઈ, મિચ્છતં વ નિજ્જરઈ ॥ ૨૯/૫૭

(૧૪) એગ્ગમળસંનિવેસણયાએ પં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

એગ્ગમળસંનિવેસણયાએ પં ચિત્તનિરોહં કરેઈ ॥ ૨૯/૨૬

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

એકાગ્રમનઃસ્થાપનામાં શુદ્ધની ભૂમિકા રહેશે. જ્યારે ચિત્ત-મન બાજુમાં સર્વુ હશે અને નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પર સ્વગુણ સ્થિતિ (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિમાં રહેવાની ભૂમિકા) મળેલી હશે.

શુભમાં પ્રવર્તવું તેને તો ગુપ્તિ કહેવાઈ જ છે, પણ શુદ્ધની ભૂમિકાને સ્પર્શવી તેય ગુપ્તિ છે એવી પરંપરા આપણે ત્યાં છે.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયમાં મનોગુમિની સજ્જાયમાં આ બિન્દુને બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે ચર્ચે છે :

યોગ તે પુદ્ગલ જોગ છે રે, બાંધે અભિનવ કર્મ;

યોગ વર્તના કંપના રે, નવિ એ આત્મધર્મ...

શુદ્ધની ભૂમિકામાં પ્રવેશવા માટેનું મઝાનું ઉપરનું સૂત્ર એ રીતે શરૂ થયું કે મનોયોગ, વાગ્યોગ કે કાયયોગનો અર્થ પુદ્ગલો સાથે જોડાવું તે છે, અને બહિર્ભાવમાં જવું તે આત્મધર્મ નથી.

મનોયોગ : વિચારોના પુદ્ગલોને પકડવા, આત્મસાત્ કરવા અને છોડવા... પુદ્ગલોને પકડીને છોડવાની વાત હોય ત્યાં આત્મધર્મ કેવો?

બહુ અદ્ભુત આ સૂત્ર : ‘યોગ વર્તના કંપના, નવિ એ આત્મધર્મ...’ યોગમાં રહેવું એટલે જ કમ્પન... મન આદિની ચંચળ દશા. આત્મધર્મ તો છે સ્થિરતા.

અને એ સ્થિરતા મળે સ્વગુણમાં.

આ જ લયને પુષ્ટ કરતી આગળની કડી:

વીર્ય ચપલ પરસંગમી રે, એહ ન સાધક પક્ષ;

જ્ઞાન ચરણ સહકારતા રે, વરતાવે મુનિ દક્ષ.... ॥૫॥

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

આત્મવીર્ય ચપળ - ચંચળ હોય અને પરના - પુદ્ગલના સંગમાં (વિચારો, શબ્દો, કૃત્યો આદિની ધારામાં) વહેતું હોય તો એ સાધકના પક્ષે ખૂલતી વાત ન થઈ. મુનિ તો પોતાની આત્મશક્તિને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ભણી જ વહાવે.

ત્યાં પછી, જ્ઞાન પર પદાર્થનું કે પર વ્યક્તિનું નથી હોતું. સ્વનું જ હોય છે. સાધકના સન્દર્ભમાં આને જ આપણે જ્ઞાતાભાવ કહીએ છીએ. પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજના શબ્દને વાપરીએ તો, જાણંગ ભાવ.

પરને સંયમ આદિમાં જરૂરી હોય તેટલું જાણવાનું હોય છે; પણ પર તરફની લિપ્તતા ત્યાં હોતી નથી.

પૂજ્યપાદ આનન્દધનજી મહારાજે સાધકના આ જ્ઞાતાભાવને આ શબ્દોમાં બિરદાવ્યો છે :

સબ મેં હૈ ઔર સબ મેં નાહિં,
તૂ નટ રૂપ અકેલો,
આપ સ્વભાવ વિભાવે રમતો,
તૂ ગુરુ ઔર તૂ ચેલો...

સાધક ઉપયોગરૂપે આજુબાજુના પદાર્થોમાં હોઈ શકે. નાની પણ વસ્તુ લેવી કે મૂકવી છે તો પૂંજવા, પ્રમાર્જવાનો ઉપયોગ એનો રહેશે. ચાલતી વખતેય યુગમાત્ર ભૂમિને જોવામાં તેનો ઉપયોગ રહેશે. પણ, સાધક મૂર્ચ્છા / આકર્ષણના સ્તર પર એક પણ પદાર્થમાં નહિ હોય.

પછી મજાની વાત કરી : વિભાવમાં રમે તે શિષ્ય. સ્વભાવમાં રમે તે ગુરુ.

શિષ્ય, જો કે, સ્વભાવની દિશા ભણી ચાલવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, પરંતુ અનાદિની ખોટી ચાલને કારણે મન વારંવાર વિભાવમાં સરી પડે છે તેનું.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

ગુરુ તો છે માત્ર સાક્ષીની ભૂમિકામાં. શિષ્ય કર્તૃત્વની ભૂમિકાએ આવી જાય છે.

ઔપનિષદિક સુન્દર પંક્તિઓના પૂજ્યપાદ આનંદઘનજીએ કરેલ આ અનુવાદમાં ગુરુ અને શિષ્યની ભૂમિકાઓ સ્પષ્ટરૂપે આલેખાઈ છે:

તરુવર એક પંખી દોઉં બેઠે,
એક ગુરુ એક ચેલા;
ચેલે ને જુગ ચુન ચુન ખાયા,
ગુરુ નિરન્તર ખેલા...

નિરન્તર, સતત ખેલની - સાક્ષીની ભૂમિકામાં હોય તે ગુરુ. શિષ્ય કર્તૃત્વમાં ફસાઈ જાય છે.

શિષ્યનો જ્ઞાતાભાવ જેમ વિકસિત થતો જશે, તેમ તેનો સાક્ષીભાવ પ્રબળ બન્યા કરશે.

સવિકલ્પ ગુણ સાધના રે, ધ્યાની ને ન સુહાય;
નિર્વિકલ્પ અનુભવ રસી રે, આત્માનન્દી થાય...॥૬॥

ધ્યાનની કક્ષાએ સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોની સાધના હોય... પણ વિકલ્પોની પૃષ્ઠભૂ પરની ગુણ-સાધના ધ્યાની માટે બરોબર નથી.

ધ્યાનની વ્યાખ્યા જ થશે : એકાગ્રતા... એકમાં / આત્મતત્ત્વ કે તેના ગુણોમાં ડૂબી જવાનું. વિકલ્પો એટલે તો અનેકાગ્રતા. વિકલ્પોનાં તાણાં ને વાણાં ક્યાંના ક્યાં ગૂંથાતા હશે. આમાં ધ્યાન કેવું ?

ઉપાધ્યાય પદની પૂજામાં પૂ. પદ્મવિજય મહારાજે ધ્યાનમાં પ્રવેશવા માટે ચાર ચરણોની વાત કરી છે. બહુ મજાની, આસ્વાદ્ય કડીઓ છે ત્યાંની :

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

નમો ઉવજઝાયાણં જપો હો મિત્તા,
જેહના ગુણ પચવીસ રે એકાગરચિત્તા;
એ પદ ધ્યાવો રે !

એ પદ ધ્યાવો ધ્યાનમાં હો મિત્તા,
મૂકી રાગ ને રીસ રે...

જાપ, એકાગ્રચિત્તા, ધ્યાન અને રાગ-દ્વેષનું શિથિલીકરણ. આ ચાર ચરણો ઉપરની કડીઓમાં બતાવ્યા.

પહેલાં જાપ... એક પદ લીધું. એનું આવર્તન. રીપીટેશન. આવર્તન પણ એ રીતે કે પૂરો ઉપયોગ એ પદ પર જ હોય. સાધકની ચેતના પદમયી બની જાય.

આ જાપમાં હવે એકાગ્રતાને ઉમેરો. જે પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન કરતા હોઈએ, તેમના ગુણોમાં ચેતના ઓતપ્રોત થઈ જાય.

અહીં એક જ સાવધાની રાખવી ઘટે કે એકાગ્રતા તૂટી ન જાય. મનને વિકલ્પોનો એવો અભ્યાસ પડી ગયો છે કે એ વારંવાર વિકલ્પોમાં ગયા કરે છે.

વિકલ્પોનું મૂળ છે રાગ, દ્વેષ, અહંકાર. આ ત્રણ વૃત્તિઓ દ્વારા વિકલ્પો પાંગર્યા કરે છે. આપણી પરંપરા નિર્વિચારતા પર નહિ, પણ નિર્વિકલ્પતા પર ભાર મૂકે છે તેનું કારણ અહીં સમજાશે.

રાગ, દ્વેષ આદિની વૃત્તિઓ ન હોય અને છુટ્ટાછવાયા વિચારો આવી જતા હોય તો તે સાધનાને તોડી નાખતા નથી; પણ રાગ-દ્વેષ આદિ સહિતના વિકલ્પો સાધકની ધારાને તોડી નાખે છે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં સરસ સૂત્રો આથી જ, આ રીતે આવ્યાં : ‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો...’ ‘એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા, સુગુરુ તેહને ભાખે; જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે...’

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

એટલે : જાપ, એકાગ્રતા પછી ધ્યાનનું ચરણ મૂક્યું. પણ એ ધ્યાન ટકી રહે એ માટે ચોથું ચરણ રાગ-દ્વેષની શિથિલતાનું આપ્યું. કેવાં સરસ મઝાનાં ચરણો !

‘સવિકલ્પ ગુણ સાધના, ધ્યાનીને ન સુહાય...’ તો શું, કરે સાધક? જવાબ ઉત્તરાર્ધમાં આવ્યો : ‘નિર્વિકલ્પ અનુભવ રસી રે, આત્માનન્દી થાય.’ અનુભવમાં હોય છે નિર્વિકલ્પતા. આત્મગુણોની ધારામાં જ જ્યારે સાધક વહે છે ત્યારે વિકલ્પો કેવા ?

નિર્વિકલ્પા અનુભૂતિ આત્માનન્દ આપે છે.

ગુજરાતી ભાષામાં જવલ્લે જ આવી અનુભૂતિની વાતો મળશે; જે પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયમાં કરી છે: (આ સજ્જાય પર અનુપ્રેક્ષા ‘અનુભૂતિનું આકાશ’ શીર્ષક પુસ્તકમાં કરી છે.)

શુક્લધ્યાન શ્રુતાલંબના રે, એ પણ સાધન દાવ;

વસ્તુધર્મ ઉત્સર્ગ મેં રે, ગુણ ગુણી એક સ્વભાવ. ॥૮॥

શુક્લધ્યાનના પહેલા પાયામાં શ્રુતનું આલંબન હોય છે. બહુ જ માર્મિક ખ્યાલ અહીં અપાયો છે કે મારે જ્યારે મારા સ્વરૂપમાં ઓતપ્રોત થવું હોય ત્યારે મારે પરની - શબ્દોની જરૂર પડે ખરી ?

મારા ઘરમાં જ મારે જવું હોય તો ત્યાં મને થોડો ભોમિયો-ગાઈડ જોડે જોઈશે ?

જરૂર, પ્રારંભિક સ્તર પર પ્રભુના શબ્દો બહુ જ ઉપયોગી છે. બીજા શબ્દો કે વિચારો જોડેનો સંબંધ તોડાવી પ્રભુના શબ્દો આપણી જાત સાથેનો સંવાદ રચી આપશે.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

પણ જ્યારે વારંવાર સ્વમાં જવાનું બને છે ત્યારે, તમે બેસો છો અને અંદર ઊતરી જાવ છો. ત્યાં કોઈ સહાયકની જરૂર પડતી નથી.

‘ગુણ-ગુણી એક સ્વભાવ...’ જ્ઞાન ગુણ દ્વારા (કોઈ પ્યારા શબ્દો પરની અનુપ્રેક્ષા વડે) હું મારી ભીતર જાઉં એ ખ્યાલની જગ્યાએ (જે પ્રારંભિક દશામાં હોય છે) અહીં જ્ઞાન અને જ્ઞાનીને એકરૂપ માન્યા. એટલે જ્ઞાન દ્વારા જ્ઞાનીને મળવાની વાત હવે ન રહી.

આ જ લયને પાછળની કડી ઘૂંટે છે :

પર સહાય ગુણ વર્તનારે, વસ્તુ ધર્મ ન કહાય;

સાધ્યરસી તે કિમ ગ્રહે રે, સાધુ ચિત્ત સહાય...

પ્રભુ મહાવીર દેવને ઈન્દ્રે પ્રાર્થના કરેલી : પ્રભુ ! આપને સાધના કાળમાં ઘણા જ ઉપસર્ગો આવનાર છે, માટે મને આપની સાથે રહેવા દો ! પ્રભુએ કહેલું : ઈન્દ્ર ! બીજાની સહાયથી આત્મઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી.

આ જ લયમાં અહીં કડી ચાલે છે — ‘પરસહાય ગુણવર્તના રે, વસ્તુ-ધર્મ ન કહાય...’ પરની મદદથી - વિચારો કરીને, મનની સહાય લઈને નિજ ગુણમાં જવું તે કોઈ બરોબર વાત નથી. અને એટલે સાધુ ચિત્તની સહાય કેમ લે? અદ્ભુત આ સૂત્ર મૌકિક્તક: ‘સાધ્યરસી તે કિમ ગ્રહે રે, સાધુ ચિત્ત સહાય...’

વચનગુપ્તિ.

બહુ પ્યારી કડી અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયમાં વચનગુપ્તિની સજ્જાયમાં છે :

અનુભવ રસ આસ્વાદતાં રે, કરતાં આતમધ્યાન,
વચન તે બાધક ભાવ છે રે, ન વદે મુનિ અનિદાન...

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

મુનિ શેમાં ખોવાયેલા હોય ? મુનિ અનુભવ-રસનો આસ્વાદ કરતા હોય છે. સ્વગુણોના કે સ્વદ્રવ્ય (આત્મદ્રવ્ય)ના ધ્યાનમાં મુનિરાજ ઓતપ્રોત હોય છે.

આ ઓતપ્રોતતામાં શબ્દ તો ક્યાં રહેશે ? શબ્દાતીતતામાં પહોંચેલ સાધક શબ્દોની દુનિયામાં શી રીતે ઊતરી શકે ?

‘વચન તે બાધક ભાવ છે, ન વદે મુનિ...’ આથી મુનિ બોલતા નથી. કેવા મુનિ ? ‘અનિદાન. નિરાશંસ મુનિ.’ જેમને કોઈ સ્પૃહા, ખેવના નથી; જેમને કંઈ જ કોઈની પાસેથી જોઈતું નથી.. શા માટે બોલે ?

આત્મદૃષ્ટિ સાધક શબ્દોની સીમામાં ક્યારેય બદ્ધ નથી થઈ શકતો. કબીરજીનું આ અનૂર્ણ વચન :

કાગદ લિખે સો કાગદી, કિ વ્યવહારી જીવ;
આતમદૃષ્ટિ કહાં લિખે, જિત દેખે તિત પીવ...

લખનાર તો હોય લહિયો, અથવા વ્યવહારની દૃષ્ટિમાં રહેલ જીવ;
આત્મદૃષ્ટિ સાધક શું લખે ? શા માટે લખે? દેખ્યું અને માણ્યું. દેખ્યું અને પીધું... શબ્દોની વાત જ ક્યાં આવે ?

વૈજ્ઞાનિક આઈન્સ્ટાઈનને પૂછવામાં આવ્યું કે સ્ફુલિંગ - ઝબકાર જેવા વિચારો આવી જાય ત્યારે તેમને તમે તરત લખી લેતા હશો ?

આઈન્સ્ટાઈનની આ નમ્રોક્તિ હતી : ઝબકાર જેવા વિચારો ભીતરની સ્લેટમાં એ રીતે ઊંડે ઊતરી જાય છે કે એને લખવાની જરૂર નથી હોતી.

કબીરજીની સરસ અભિવ્યક્તિ યાદ આવે :

હદ મેં બેઠે કહત હૈ, બેહદ કી ગમ નાહિં;
બેહદ કી ગમ હોય તબ, કહને કો કુછ નાહિં.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

સીમાતીતતાનો - બેહદ દશાનો જેને, ખ્યાલ નથી તેવો સાધક હદમાં/
એક ઘેરાવમાં રહીને બધું કહે... પણ જેને શબ્દાતીતતાને અનુભવેલ છે
તેને માટે કહેવાનું કંઈ બચતું નથી.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ બોલવાની ચેષ્ટાને નિરર્થક કસરત
જેવી ગણાવી કહે છે :

ભાષા પુદ્ગલ વર્ગણા રે, ગ્રહણા નિસર્ગ ઉપાધિ;

કરવા આત્મવીર્યને રે, શાને પ્રેરે સાધ... ?

ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોને પકડવા અને છોડવા એ તો ઉપાધિ, વિભાવ
છે. એ માટે સાધક પોતાના આત્મવીર્યને શા માટે પ્રયોજે ?

કાયગુપ્તિ.

કાયાને સ્થિર, અડોલ રાખવાની. કહે છે સંત કબીર : ‘આસન સું
મત ડોલ રે !’ અડોલપણું. અકંપતા.

શરીરમાં પ્રકમ્પનોની એક જાળ ફેલાયા કરતી હોય છે. આંખ કશુંક
સારું ખાવાનું જોશે, તો રસનેન્દ્રિય - જીભ સળવળી ઊઠશે. ઇન્દ્રિયો
અને મનની જુગલબંધીમાં સતત પ્રકમ્પનોની લહેરો દોડ્યા કરે છે.

કાયગુપ્તિ એટલે અપ્રકમ્પતા. નાની શી ઘટના, અને મન-ઇન્દ્રિયો
પ્રતિભાવ આપી દે એ પ્રકમ્પનોનું જગત છે. ઘટનાથી અપ્રભાવિતતા એ
છે એ અપ્રકમ્પિતતા.

ધ્યાન વત્તા કાયગુપ્તિ એટલે કાયોત્સર્ગ. અથવા તો ત્રિગુપ્તિસાધના
તે કાયોત્સર્ગ.

ઈર્યાસમિતિના ઉપયોગપૂર્વક સાધક ચાલે છે ત્યારે એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન
તેની પાસે છે. પણ કાયોત્સર્ગમાં ત્રણે ગુપ્તિઓ વ્યવસ્થિત જોઈશે.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ અષ્ટપ્રવચન માતા : શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજના સક્ષમ શબ્દો યાદ આવે !

યાવત કંપન તાવત બંધ છે,
ભાખ્યું ભગવઈ અંગે જ;
તે માટે ધ્રુવ તત્ત્વ રસે રમે,
માહણ ધ્યાન પ્રસંગે જ...

જ્યાં કમ્પન, અસ્થિરતા ત્યાં બન્ધ છે. તેથી સાધક નિશ્ચલ આત્મતત્ત્વના ધ્યાનમાં જ રહે છે.

પાંચ સમિતિઓ અને ત્રણ ગુપ્તિઓને અષ્ટપ્રવચન માતારૂપે લેખાયેલ છે. બાળકનો વિકાસ માને આધીન જ હોય છે. એમ સાધક પણ આ પ્રવચનમાતાને ક્યારેય ન છોડે.

શુભને ઘુંટીને શુદ્ધમાં પ્રસ્થાપિત થવાની ઘટનાનું બીજું નામ છે અષ્ટપ્રવચન માતા.

અષ્ટપ્રવચન માતાના આશ્રયે રહીએ.

આધારસૂત્ર

ખમાવળયાએ ણં મંતે ! જીવે કિં જળયડ ?

ખમાવળયાએ ણં પલ્હાયળભાવં જળયડ,

પલ્હાયળભાવમુવગાએ ય સવ્વપાળભૂયજીવસત્તેસુ મિત્તીભાવમુપ્પાએડ ।
મિત્તીભાવમુવગાએ યાવિ જીવે ભાવવિસોહિં કારુણ નિબ્ભાએ ભવડ ॥

- ૨૧/૧૮

હે ભગવન્ ! ક્ષમાપના દ્વારા જીવને શું મળે ?

ક્ષમાપના દ્વારા પ્રસન્નતા મળે છે. પ્રસન્નતા વડે સર્વ પ્રાણો, ભૂતો, જીવો અને સત્ત્વો પર મૈત્રીભાવ ઉપજે છે. મૈત્રીભાવ દ્વારા ભાવવિશુદ્ધિને પામીને સાધક નિર્ભય બને છે.

॥ પ્રભુના હસ્તાક્ષર ॥

સાધનાસૂત્ર

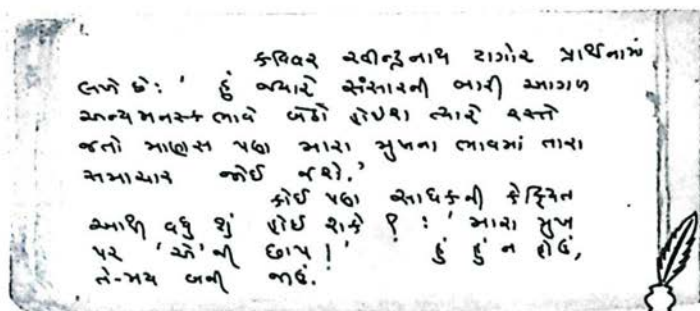
ક્ષમાપના

પ્રસન્નતા

મૈત્રીભાવ

ભાવવિશુદ્ધિ

નિર્ભયતા

ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
પ્રાર્થનામાં લખે છે : ‘હું જ્યારે સંસારની
બારી આગળ અન્યમનસ્ક ભાવે બેઠો
હોઈશ ત્યારે રસ્તે જતો માણસ પણ
મારા મુખના ભાવમાં તારા સમાચાર
જોઈ જશે.’

કોઈ પણ સાધકની કેફિયત આથી
વધુ શું હોઈ શકે ? : ‘મારા મુખ પર
‘એ’ની છાપ !’ હું હું ન હોઉં, તે-મય
બની જાઉં.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

અહંમયતાને તન્મયતામાં ફેરવવા માટે તો છે આ સાધના. નારદ ઋષિએ ભક્તોનું વર્ણન કરતાં ભક્તિસૂત્રમાં પ્યારું સૂત્ર આપ્યું : 'તન્મયા:'.

ભક્ત કેવો હોય ?

તન્મય. 'તે' મય.

તન્મયતાની સરસ કથા ઝેન પરંપરામાં છે : શિષ્ય ગુરુની પાસે આવે છે અને પૂછે છે : ભગવાન બુદ્ધના ચહેરા પર કેવા ભાવો ઝલકતા રહેતા હોય છે ?

ગુરુના આસન પાસે એક બારણું હતું, જે ૭-૮ ફૂટ નીચે શેરી તરફ પડતું હતું. ગુરુએ શિષ્યને પકડીને તે બારણેથી હડસેલ્યો. શિષ્ય નીચે પટકાણો. સદ્ભાગ્યે નીચે રેતી હતી. વધારે વાગ્યું તો નહોતું જ. એ વખતે ગુરુ બારણામાં ડોકિયું કરી નીચે જુએ છે અને પૂછે છે : ભગવાનના ચહેરા પર કેવા ભાવો હોય એ ખ્યાલ આવ્યો ?

શિષ્યે હકારમાં માથું હલાવ્યું.

શિષ્યે પ્રશ્ન મનના સ્તર પર કરેલો. ગુરુ એ સ્તર પર એને પ્રત્યુત્તર આપવા નહોતા માગતા. માટે એમણે ધક્કો માર્યો. આવી કોઈ ઘટના આકસ્મિકરૂપે ઘટે ત્યારે મન બે ક્ષણ ધૂ થઈ જતું હોય છે. શિષ્યના મનનું સ્તર બાજુમાં હટ્યું કે તરત ગુરુએ પૂછ્યું : બુદ્ધ ભગવાનના ચહેરા પર કેવા ભાવો હોય એનો ખ્યાલ આવ્યો ?

શિષ્યે એ વખતે ગુરુના ચહેરા સામે ધારીને જોયું અને ત્યારે તેને એ ચહેરા પર બુદ્ધના ચહેરા પરના ભાવોની ઝલક દેખાણી.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

મનનું બાજુ પર હટવું. એ ઉન્મનીકરણ છે.

‘યોગસાર’નો પ્રિય શ્લોક છે :

સહજાનન્દતા સેયં, સૈવાત્મારામતા મતા ।

ઉન્મનીકરણં તદ્દ યદ્, મુનેઃ શમરસે લયઃ ॥ ૩/૧૫

ઉન્મનીકરણને સહજાનન્દ દશા, અને આત્મારામ દશા શબ્દોથી વર્ણવવામાં આવી. એટલા માટે કે મન હટતાં જ સાધકનો સમરસમાં પ્રવેશ, કહો કે ડૂબકી લગાવવાનું થાય છે.

મન હટ્યું અને સહજ આનન્દ દશા પ્રગટી. મન હટ્યું અને આત્મરમણતા પ્રગટી.

શા માટે મનને બાજુમાં ખસેવવાની વાત થાય છે ?

મનની પાસે જરી પુરાણી વિચાર-વ્યવસ્થા છે, જે સાધકને આનન્દ નથી આપી શકતી.

મનની પાસે ‘જેવા સાથે તેવા’ની વિચારશૈલી છે. એ સતત સંઘર્ષ કર્યા કરે છે. અહીં આનન્દની સંભાવના પણ ક્યાંથી ?

ચિત્તનું સાધનામાર્ગે જોડાણ, તે પ્રણિધાન. પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે પ્રણિધાનની વ્યાખ્યા જે કરી છે, તેમાં તેમણે બે વાતોનો વિશેષરૂપે નિર્દેશ આપ્યો છે : પોતાનાથી નીચેની ગુણસંપદાએ રહેલ વ્યક્તિત્વ પરનો અદ્વેષ અને પરોપકારની વાસના ચિત્તમાં ભળેલી હોય ત્યારે તે પ્રણિધાન માટે સક્ષમ બને છે.’

(૧) હીનગુણદ્વેષાભાવ-પરોપકારવાસના વિશિષ્ટ:

અધિકૃતધર્મસ્થાનસ્ય કર્તવ્યતોપયોગઃ પ્રણિધાનમ્ ॥

-યોગવિશિકા ટીકા, ગાથા : ૧, (મહો. યશોવિજયજી)

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

કુશલ મનોવૈજ્ઞાનિકની અદાથી તેમણે ચિત્તનાં ડામાડોળપણાને દૂર કરવા માટે આ બે વાતો બતાવી છે.

ચિત્ત અસ્થિર થાય છે કેમ ? બીજાઓ પ્રત્યેનો તિરસ્કાર અને સ્વાર્થીય ધારા ચિત્તને અસ્થિર કરે છે.

સાધના માર્ગે જવા મનને તૈયાર કરેલું હોય અને ત્યાં કોઈ પ્રત્યે તિરસ્કાર આવી ગયો. આ દ્વેષની ધારા સાધનાના નીતર્યા પાણીને ડહોળી જ નાખશે ને !

એ જ રીતે સ્વાર્થ મનમાં વસી ગયો, એના કારણે રાગ યા દ્વેષ મનમાં છલકાયા; સાધના અસ્થિર બની જ જવાની છે.

મનને બાજુમાં હડસેલવાનો અર્થ થયો મનની નબળાઈઓ બાજુમાં હડસેલવી.

અને એ હડસેલાતાં જ સાધકનો સમ-રસમાં પ્રવેશ થશે.

અને સમ-રસમાં લીન સાધકના ચહેરા પર પ્રભુના ભાવોની અમીટ છાપ કોરાયેલી હશે જ.

પવિત્ર કલ્પસૂત્રના સામાચારી વિભાગમાં સાધકનો એક સરસ પ્રશ્ન આવેલો છે : પ્રભુ મારી સાધનાને પ્રમાણિત કરે એવું ક્યારે બને ?

સાધકની આ એક તીવ્રતમ ઝંખના છે કે પ્રભુના સાધના માર્ગે પોતે ચાલે તો છે, પણ એ ચાલવાનું પ્રભુ દ્વારા સમ્મત છે ?

સદ્ગુરુએ ત્યાં મઝાનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો છે : જો ઉવસમઙ્ગ તસ્સ અત્થિ આરાહણા, જો ન ઉવસમઙ્ગ તસ્સ ણત્થિ આરાહણા । ચમિયવ્વં, ચમાવિચવ્વં ।

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

જે બીજા પ્રત્યે ઉપશમ-ક્ષમા ધારે છે તે આરાધક છે. જે ક્ષમા માંગી કે આપી શકતો નથી તે આરાધક નથી.

ક્ષમાશીલ હૃદય. કોમળ-કોમળ હૃદય.

આપણે ત્યાં, પૂર્વમાં હૃદયનો પર્યાય જ છે લાગણીશીલતા.

મકાનમાલિક કઠોર હેયાનો. મહિનો થયો નથી કે એની પઠાણી ઊઘરાણી ભાડા માટે આવી નથી. એ મકાનમાલિકનું અવસાન થયું. એક ભાડુઆત બીજા ભાડુઆતને પૂછે છે : શી રીતે તેઓ મરી ગયા ? બીજો કહે : તેમનું હૃદય ધબકતું બંધ થઈ ગયું.

પહેલાએ નુકતેચીની કરી : અચ્છા, તો તેમને હૃદય હતું ખરું ?

બહુ મઝાની આ આપણી પૂર્વની વિભાવના છે જ્યાં હૃદયને માત્ર લોહીના પમ્પિંગ મશીન તરીકે જ નહિ, પણ લાગણીઓના આદાન-પ્રદાનના એકમ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

પશ્ચિમમાં આઈ.ક્યું. મપાય છે. બૌદ્ધિકતાની ફૂટપટ્ટી ત્યાં છે. પૂર્વમાં છે હૃદયનું ગણિત.

ગામડાનો માણસ શહેરમાં ગયો. ઘર ભાડે લીધું. ધંધો શરૂ કર્યો. એમાં નાગપંચમીનો દિવસ આવ્યો. ગામડા ગામમાં તો એ ભાઈ જંગલમાં જઈ નાગબાપાને દૂધ પાઈ આવતો. અહીં શહેરમાં સાપ ક્યાંથી મળે?

મકાનમાલિક બહુ જ કઠોર હૃદયનો હતો. વિચાર કરીને આ ભાઈ બાજુમાં આવેલ મકાનમાલિકને ત્યાં ગયો. હાથમાં ગ્લાસ હતો. જેમાં દૂધ હતું : ખાંડ, બદામ નાખેલું. મકાનમાલિકને કહ્યું : લો, સાહેબ ! પીઓ!

મકાનમાલિક વિચારમાં પડ્યો : આ ક્યાંક દૂધમાં ઝેર તો નહિ નાખીને લાવ્યો હોય ને ?

ભાઈએ કહ્યું : સાહેબ ! દૂધ ચોકખું, સરસ છે. આપ ચિન્તા ન કરો. આરામથી ગટગટાવો !

મકાનમાલિક કહે : પણ આજે જ કેમ ? પેલા ભાઈ મનમાં કહે : સાપ મળ્યો નથી, તો સાપના બાપ જેવો તું છે ને ! એથી તને આજે નાગપાંચમે દૂધ પીવડાવવા આવ્યો છું.

સાપ તો દબાય, ચંપાય, કચડાય તો જ કરડે. અને માણસ..... ?

એકવાર અંબાજી બાજુ વિહારયાત્રા ચાલતી હતી. કાચો રસ્તો. માર્ગદર્શક તરીકે સાથે હતા એક આદિવાસી ભાઈ. એમની સાથે પ્રભુની વાતો, એમને યોગ્ય અહિંસા વગેરેની વાતો કરવી હતી; પણ પહેલાં ઘરોબો તો બાંધવો પડે ને !

મેં પૂછ્યું : તમે લોકો જંગલમાં રહો, તો વાઘ, સિંહ વગેરેનો ડર નહિ? એ કહે : મહારાજ, જંગલમાં રહેવું અને આ કૂતરાંથી ગભરાવું તે કેમ બને ? મેં કહ્યું : પણ ક્યારેક આમને-સામને થઈ જવાય તો ? એ કહે : મહારાજ, સાંકડી નેળમાં સામેથી કૂતરું આવતું દેખાય તો અમે તો હનુમાનજીની જેમ ઝાડ ઉપર ઠેકી જઈએ. કૂતરું નીચેથી જતું રહે.

પણ પછી એણે ઉમેર્યું : મહારાજ, જંગલી જનાવરે અમારા જેવા મનેખ કરતાં સારા. મેં પૂછ્યું : શી રીતે ? મને કહે એ કૂતરું ધરાઈને પડ્યું હોય ત્યારે આપણે બાજુમાંથી પસાર થઈએ તોય એ આપણા તરફ નજર ન નાખે. અને માણસ તો વિના કારણેય કોઈને હેરાન કરી નાખે!

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

કોમળતાની આ પૃષ્ઠભૂ પર સૂત્રમાં પ્રવેશ કરીએ.

શિષ્યનો પ્રશ્ન છે : ગુરુદેવ ! ક્ષમાપના વડે સાધકને શું મળે ?

ગુરુદેવ કહે છે : ક્ષમાપના વડે મનની પ્રસન્નતા મળે છે. તે દ્વારા મૈત્રીભાવ મળે. એનાથી ભાવવિશુદ્ધિ. અને એથી નિર્ભયતા.

કેટલો મજાનો ક્રમ !

ક્રમસર એક એક ચરણને જોઈએ.

પહેલું ચરણ : ક્ષમાપનાથી મનની પ્રસન્નતા. કેટલી મજાની વાત! કોઈના પર ગુસ્સો આવી ગયો, તમે એના પર વરસી પડ્યા. એ તો પીડિત થાય. તમારું મન પણ ભારે, ભારે રહેવાનું જ.

આ ભાર, તાણની અનુભૂતિ ઓછી-વધતી વરતાતી હોય છે એની પાછળ આપણી સંવેદનાનાં પ્રમાણનો ફરક હોય છે. સંવેદનશીલ મનુષ્ય ખૂબ જ તાણ અનુભવશે.

અને એથી જ, એવી વ્યક્તિ જ્યારે સામી વ્યક્તિની ક્ષમા માંગે છે ત્યારે એ પોતાની પ્રસન્નતા મેળવતો હોય છે.

ક્ષમાપના...

ઝૂકવાનો ભાવ.

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું ગીત છે :

એકટિ નમસ્કારે પ્રભુ,

એકટિ નમસ્કારે.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

સકલ દેહ લૂટિએ એદુક, તોમાર એ સંસારે...

(પૂરા ગીતનો ભાવાર્થ :

એક જ નમસ્કાર, પ્રભુ !

એક જ નમસ્કાર...

તારા સંસારમાં બધું લુંટાવી દીધું...

શ્રાવણના મેઘથી ઝૂકેલ, પાણીથી ભરેલ આકાશ જેવો નમસ્કાર...

મનને તારે દ્વારે લુંટાવી દઉં.

બધા સુરો ખોવાઈ જાય

અને નીરવ પારાવાર બચે.)

મૌની બાબા કરીને એક સંત થયા. લગભગ મૌનમાં જ તેઓ રહેતા. પણ કસમયે કોઈ એમની જગ્યાએ પહોંચી જાય તો ગુસ્સે થઈ જતા. ગુસ્સામાં કંઈક બોલી પણ દે.

ત્યાંના લોકોની એવી શ્રદ્ધા થઈ ગયેલી કે મૌની બાબાનો ગુસ્સો મળે તો પોતાનું કલ્યાણ થઈ જાય, અને એથી બાબા ન ઈચ્છે ત્યારે પણ જતા અને બાબાનાં ફટકારને પ્રેમથી ઝીલતા.

આવું જ પ્રહારી બાબા માટે કહેવાતું. તેઓ કોઈને લાકડી વગેરે લગાવી દે તો પોતાનું કલ્યાણ થાય છે એવું લોકો માનતા, અને આથી તેમનો પ્રહાર પ્રસાદરૂપ લાગતો.

બીજાના પર આપણને ગુસ્સો આવ્યો તો આપણે ક્ષમા માંગી જ લઈશું. પણ કોઈ વ્યક્તિ આપણા પર ગુસ્સે થઈ તો એ વખતે એ

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

ગુસ્સાને સહન કરવાથી મને નિર્જરારૂપ લાભ મानीએ તો મૌની બાબા કે પ્રહારી બાબાના પ્રસાદ જેવો એ ગુસ્સો લાગે ને !

આવું ન કરી શકાય ?

શું આપણે આ રીતના સ્વાર્થી માણસ પણ નથી ? સ્વ એટલે આત્મા..... તેને લાભ થાય એવું ગણિત જેની પાસે હોય તે સ્વાર્થી.

આપણે આવા સ્વાર્થી તો બની જ જઈએ !

મહાત્મા બુદ્ધ પર એક વ્યક્તિએ પૂરા અર્ધો કલાક સુધી ગુસ્સો ઠાલવ્યો. બુદ્ધ હસતા જ રહ્યા. પેલો માણસ થાકીને ગયો. પટ્ટશિષ્ય આનંદને થયું કે ભગવાન કેમ કંઈ બોલ્યા નહિ સામે ? ગુરુની હાજરીમાં શિષ્ય તરીકે પોતે તો બોલી શકે તેમ ન હતો. બુદ્ધ ભગવાન કેમ ન બોલ્યા ?

બુદ્ધ કહે છે : આનન્દ ! ગુનો એણે કર્યો, સજા હું શા માટે ભોગવું? અને બીજી વાત એમણે કહી : ક્રિયાની સામે પ્રતિક્રિયા (એક્સનની સામે રીએક્સન) આપવાથી વર્તુળ પૂરું થશે, અને એ પછી પૈડું ચાલવા જ લાગશે.

અર્ધું કપાયેલું ટાયર. ધક્કો મારો તોય ચાલવાનું તો નથી જ. બુદ્ધ કહે છે : એ વ્યક્તિએ ક્રિયા કરી, મેં પ્રતિક્રિયા ન આપી. ચક્ર ચાલ્યું નહિ.

ક્ષમાપનાથી ચિત્તની પ્રસન્નતા, અને એથી મૈત્રીભાવ.

ક્ષમાપનાએ અહીં દોહરું કાર્ય કર્યું. સાધકને એણે ચિત્ત પ્રસન્નતા આપી, અને મૈત્રીભાવ પણ.

ચિત્તની પ્રસન્નતા એટલે જ હૃદયની ઉદારતા. એવી ઉદારતા જ્યાં આખી પૃથ્વી એક કુટુંબ જેવી કે એક પંખીના માળા જેવી લાગે. (વસુધૈવ કુટુંબકમ્ / यत्र विश्वं भवति एकनीडम्.)

ફલિતાર્થ એ થયો કે ક્રોધ એટલે હૃદયની સંકુચિતતા. ક્ષમાપના એટલે હૃદયની ઉદારતા, વિશાળતા.

ક્રોધ કરવાથી પોતાને તો પીડા મળે જ છે. આવો સ્પષ્ટ અનુભવ હોવા છતાં એ ધારા ચાલુ રહે એ અનાદિનો અધ્યાસ જ ને, બીજું શું ?

પ્રભુના વચનો અનાદિના એ અધ્યાસને તોડવાનું બળ આપો !

મૈત્રીભાવથી મળે ભાવશુદ્ધિ.

મૈત્રીભાવનો લય પૂરી ચેતનામાં પ્રવાહિત થાય, ત્યારે ભાવશુદ્ધિનું ચરણ મળે છે.

સંત દાદૂ કહે છે :

દાદૂ લૈ લાગી તબ જાનિયે, જે કબહુ છૂટી ન જાઈ;
જીવત યોં લાગી રહે, મુવાં મંઝિ સમાઈ...

સબ તજી ગુણ આકાર કે, નિહચલ મન લ્યૌ લાઈ;
આતમ ચેતન પ્રેમ રસ, દાદૂ રહે સમાઈ...

યોં મન તજૈ શરીર કો, જ્યોં જાગત સો જાઈ;
દાદૂ બિસરૈ દેખતાં, સહજિ સદા લ્યૌ લાઈ...

આદિ અંતિ મધિ એક રસ, ટૂટે નહિ ધાગા;
દાદૂ એકે રહિ ગયા, તબ જાણો જાગા...

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

લય લાગેલ ત્યારે કહેવાય કે એ ક્યારેય ન છૂટે. પૂરા જીવન પર એ વ્યાપીને રહે.

મન આકૃતિઓની - સ્થૂળની પાછળ દોડે છે, પણ પોતાની ભીતર સ્થિર થતું નથી. મન નિશ્ચલ થાય ત્યારે આત્માના ચૈતન્યમય, પ્રેમમય સ્વરૂપની ઝાંખી થાય છે.

માણસ ઊંઘે છે ત્યારે તેને શરીરનું ભાન, મમત્વ હોતું નથી. એવી જ સ્થિતિ જાગૃતિમાં લાવવાની છે.

અને ત્યારે, આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં એક જ આનન્દની લહેર હોય છે. એનો તાર કદી તૂટે નહિ. આવા એક તત્ત્વમાં સર્વ ભેદ-વિભેદ ઓગળી જાય ત્યારે જાણવું કે ખરેખર જાગૃતિ મળી.

મૈત્રીભાવ દ્વારા ભાવવિશુદ્ધિ. ભાવવિશુદ્ધિ એટલે રાગ અને દ્વેષનો વિગમ, વિલય, શિથિલીકરણ.

સાધનામનીષી પૂ. પં. શ્રીભદ્રંકરવિજયજી મહારાજસાહેબ લખે છે : “ધર્મ શુભાશયરૂપ છે તેનું કારણ ક્ષાન્ત્યાદિ દશવિધ પ્રકારો છે. અને તે દશવિધ ક્ષાન્ત્યાદિનું કારણ પ્રત્યુપકાર-નિરપેક્ષ (બદલાના ભાવના વિનાની) મૈત્રી છે. ‘શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય’માં કહ્યું છે કે મૈત્રી ભાવના સામ્ય અને દ્વેષોપશમ દ્વારા શુદ્ધોપયોગરૂપ ધર્મમાં ઉપયોગી થાય છે.

મૈત્ર્યાદિ શુદ્ધ વાસના છે, તેના બળથી રાગ-દ્વેષાદિની વાસના નિવૃત્ત થાય છે.

સ્યાદ્વાદકલ્પલતામાં લખ્યું છે કે મૈત્ર્યાદિ ભાવનાથી ઉપબૃંહિત (પુષ્ટ થયેલ) અનિત્યત્વાદિની અનુપ્રેક્ષાઓના અભ્યાસથી પરમ નિર્મમત્વની અને તે દ્વારા પરમ માધ્યસ્થ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ માધ્યસ્થ્ય ચતુર્થ

ભાવનારૂપ નહિ પણ ચારે ભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલ એક ઉચ્ચતમ ચિત્તપ્રસાદાત્મક અવસ્થા છે.

આ ઉપરથી જીવમૈત્રી એ ધર્મકલ્પવૃક્ષનું મૂળ છે એ વાતનું સમર્થન થાય છે.

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે અનન્તાનુબંધી ચારનાં ક્ષય વડે શમ પ્રથમ આવશ્યક છે, જે જીવમૈત્રીસ્વરૂપ છે. પછી દર્શનમોહનીયાદિ ત્રણનો ક્ષયોપશમ પરમેષ્ઠિ ભક્તિસ્વરૂપ છે. એ રીતે સમ્યક્ત્વથી પડતી વખતે પ્રથમ અનન્તાનુબંધીનો ઉદય થાય છે, તે જીવમૈત્રીનો વિઘાતક બની પછી દર્શનમોહનીયાદિનો ઉદય પ્રભુભક્તિથી ભ્રષ્ટ કરે છે. એ રીતે પણ જીવમૈત્રી પ્રથમ સાધનરૂપ બને છે અને તે દ્વારા પ્રગટેલી પ્રભુભક્તિ આત્મસાધક બને છે.

ભાવવિશુદ્ધિ દ્વારા નિર્ભયતા. નિર્ભયતાનો સામાન્ય અર્થ - ભયનો અભાવ-આપણા ખ્યાલમાં છે. પૂ. આનન્દધનજી મહારાજે- અભયનો એક વિશેષ અર્થ ત્રીજા સ્તવનમાં બતાવ્યો છે : ‘ભય ચંચળતા હો પરિણામની.’ ચિત્તનું અસ્થૈર્ય, ચંચળતા તે ભય, એટલે અભયનો અર્થ થયો ચિત્તસ્થૈર્ય.

મનોવૈજ્ઞાનિક ભાષામાં કહીએ તો અભય એટલે પ્રકંપનોનો અભાવ. શરીર અને મનમાં સતત પ્રકંપનો થયા કરતા હોય છે. મનગમતો પદાર્થ સામે આવતાં જીભમાં પ્રકંપન એ હદે થશે કે પાચનરસ છૂટવા લાગશે. આ જ રીતે મનને અનુકૂળ ઘટના સામે હશે તો રતિના, વિપરીત પરિસ્થિતિમાં અરતિ કે ભયના પ્રકંપનો ઉપજશે.

ધ્યાનમાં આ પ્રકંપનો નથી હોતા અથવા તો બહુ જ ઓછા હોય છે.

ધ્યાનમાં ગયેલ સાધકના મસ્તિષ્ક પાસે ઈલેક્ટ્રોડ્સ લગાવી આલ્ફા, બીટા આદિ તરંગોને માપી શકનારા યંત્રો અત્યારે ઉપલબ્ધ છે. ધ્યાનમાં

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ ઉન્મનીકરણ : ચિત્તનો સમભાવમાં લય

બેઠેલ અને વિચારોમાં રહેલ સાધકની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓની તરંગ-લંબાઈ આદિમાં ઘણો ફરક પડે છે.

તો, અભય એટલે ઘટનાઓથી અપ્રભાવિતતા.

આ રીતે ક્ષમાપના દ્વારા ચિત્તપ્રસન્નતા, મૈત્રીભાવ, ભાવવિશુદ્ધિ અને અભય મળે છે.

આવા સાધકના ચહેરા પર પ્રભુના ભાવોની અમીટ છાપ વરતાય જ ને !

આધારસૂત્ર

અપ્પહિબદ્ધયાએ ણં ભંતે ! જીવે કિં જણયઈ ?

અપ્પહિબદ્ધયાએ ણં નિસ્સંગત્તં જણયઈ ।

નિસ્સંગત્તેણં જીવે એગે એગગ્ગચિત્તે, દિયા

ય રાઓ ય અસજ્જમાણે અપ્પહિબદ્ધે યાવિ વિહરઈ ॥ ૨૧/૩૧

અપ્રતિબદ્ધતા (મનની અનાસક્તિ)થી સાધકને શું મળે ?

અપ્રતિબદ્ધતાથી તે સાધક અસંગ બને છે. અસંગ દશાથી આત્મા એક (રાગ-દ્વેષ રહિત) અને એકાગ્રચિત્ત બને છે. તેવો થયો છતો દિવસ અને રાત બાહ્ય સંસર્ગોને છોડતો થકો અપ્રતિબદ્ધતાથી વિચરે છે.

સાધનાસૂત્ર

અપ્રતિબદ્ધતા

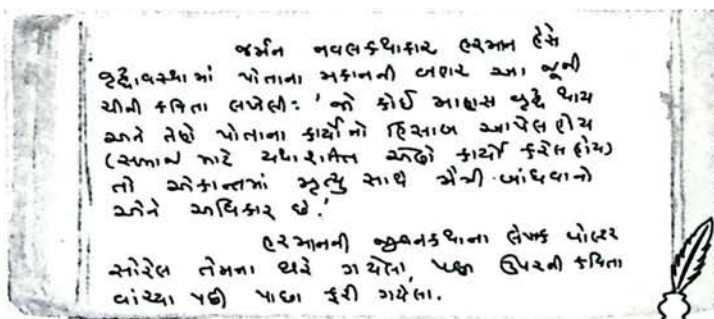
અસંગદશા

એકત્વ

એકાગ્રચિત્તતા

અહર્નિશ સંસર્ગ-પરતા

અપ્રતિબદ્ધતા

અપ્રતિબદ્ધ દશા

જર્મન નવલકથાકાર હરમાન હેસે
વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાના મકાનની બહાર
આ જૂની ચીની કવિતા લખેલી : 'જો
કોઈ માણસ વૃદ્ધ થાય અને તેણે પોતાના
કાર્યોનો હિસાબ આપેલ હોય (સમાજ
માટે યથાશક્તિ એણે કાર્યો કરેલ હોય)
તો એકાન્તમાં મૃત્યુ સાથે મૈત્રી બાંધવાનો
એને અધિકાર છે.'

હરમાનની જીવનકથાના લેખક વોલ્ટર
સોરેલ તેમના ઘરે ગયેલા, પણ ઉપરની
કવિતા વાંચ્યા પછી પાછા ફરી ગયેલા.

અપ્રતિબદ્ધતા - અનાસંગનું આ આધુનિક દૃષ્ટાન્ત.

આપણા પૂર્વજોની જીવનકથા તો અપ્રતિબદ્ધતાથી પૂરી પૂરી ભરાયેલી છે. ઉદ્યાનમાં કે ગુફાઓમાં તેઓ રહેતા. મધ્યાહ્ને એકાદવાર ભિક્ષા આદિ માટે લોકોના ઘરોમાં પહોંચી જાય. બાકી આખો દિવસ એકાન્તમાં એમની સાધના ચાલ્યા કરે.

ઈલોરાની ગુફાઓના ફોટોગ્રાફ્સ જોયા છે. ત્યાં જૈન ગુફાઓ અને જૈન દહેરાસરો પણ છે. એ ફોટોગ્રાફ્સ જોતાં ઈર્ષા થાય કે કેવી વિજનતામાં મહામુનિવરો પોતાની સાધનાને વિકસાવી રહ્યા હતા.

મધ્યપ્રદેશની વિહારયાત્રા વખતે બાધની ગુફાઓ બાજુમાં છે એ ખ્યાલ આવ્યો અને અમે થોડાક મુનિઓ- હું, આચાર્ય મુનિચન્દ્રસૂરિજી, વિદ્વદ્વર્ય પૂજ્ય ધુરન્ધરવિજય મહારાજ, પં. રાજેશવિજય, પં. ભાગ્યેશવિજય, મુનિ મહાયશવિજય આદિ- ત્યાં ગયેલા. શું મઝાનું ત્યાંનું વાતાવરણ ! ખાસ્સા પ્રભાવિત અમે લોકો થયેલા. નદી (એ વખતે પાણી વગરની હતી) ને સામે કાંઠે ગુફાઓ. ત્યાં ગયા. ગુફાઓમાં થોડી વાર બેઠા. થયું : કાશ ! અમને પણ આવી સાધનાસ્થળીઓ મળે !

જો કે અત્યારે તીર્થસ્થાનના રૂપમાં ઘણી સાધનાસ્થળીઓ આપણી પાસે છે.

થોડો સમય પહેલાં હું સુરતમાં બહુ વ્યસ્ત હતો. અને ત્યારે મિત્રવર આચાર્ય શ્રી શીલચન્દ્રસૂરિજીનો પત્ર આવ્યો કે તેઓ અમદાવાદ ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી ૧-૧૧ મહિનો ભોયણી તીર્થના શાન્તપરિસરમાં ભક્તિ, સ્વાધ્યાય માટે જઈ રહ્યા છે. મેં એમને વળતી ટપાલે લખેલું : મને તમારી ઈર્ષા આવે છે.

અપ્રતિબદ્ધતા.

ભાગવતનો સરસ શ્લોક છે :

ન કુર્યાન્ન વદેત્ કિञ્ચિત્, ન ધ્યાયેત્ સાધ્વસાધુ વા ।

આત્મારામોઽનયા વૃત્ત્યા, વિચરેજ્જડવન્મુનિઃ ॥

ઊંચકાયેલો, મૌનના જગતમાં પ્રવેશેલ સાધક ન કંઈ કરે, ન કંઈ બોલે, ન કંઈ વિચારે, અને આ રીતે આત્મરમણશીલ બનેલ સાધક (પર પ્રત્યે) પ્રતિભાવવિહીણો હોય. પરની દુનિયામાં ઘણું જ બન્યાં કરતું હોય છે; ન એના પ્રત્યે સાધકને આશ્ચર્ય હોય કે ન બીજો કોઈ પ્રતિભાવ હોય. ઘટનાઓના પરપોટા થયા કરે, ફૂટ્યા કરે...

આમાં કોનો સંગ સાધકને હોય ? સાધક તો પોતે પોતામાં જ સ્થિર હોય.

અપ્રતિબદ્ધતા. અનાકર્ષણ. ડીટેચમેન્ટ.

પરમના તીવ્ર સમ્મોહન, આકર્ષણ સાથે પરના અનાકર્ષણને પંચસૂત્રનું ચતુર્થ સૂત્ર સરસ રીતે સાંકળે છે. પ્યારું સૂત્ર છે: સ एवं अभिपव्वइए समाणे, सुविहिभावओ किरियाफलेण जुज्झइ ।

સાધકને પ્યારું વિશેષણ અપાયું : અભિપ્રવ્રજિત. આમાં ઈંગિત કરાયેલી બે સાધનાઓ આ થશે : અભિવ્રજ્યા, પ્રવ્રજ્યા.

અભિવ્રજ્યા : પરમાત્માની સમ્મુખ જવું. પરમાત્માએ કહેલ આજ્ઞા પથ પર દોડવું. પ્રવ્રજ્યા: એવું એક તીવ્ર સમ્મોહન પરમાત્મા પ્રત્યેનું કે એમના સિવાયનું બીજું બધું છૂટી જાય.

અપ્રતિબદ્ધતા, અનાકર્ષણ દશા પરિણામે છે અસંગદશામાં.

અસંગદશાનો નૈશ્વયિક સ્તર પરનો દૃષ્ટિકોણ પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ પરમતારક શ્રી અભિનન્દન પ્રભુની સ્તવનામાં સમજાવે છે : ‘દ્રવ્યે દ્રવ્ય મિલે નહિ, ભાવે તે અન્ય અવ્યાપ્ત...’ એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય સાથે ક્યારેય ભળતું નથી, એનું સ્વતન્ત્ર અસ્તિત્વ અલગ જ રહે છે. આત્મદ્રવ્યોય પરસ્પર બિલકુલ અલગ જ રહેશે. અન્યની વ્યાપ્તિ - અસર કોઈ પણ આત્મામાં ઝીલાશે નહિ. અપ્રભાવિતતા.

અસંગતાનો વ્યવહારુ પક્ષ એવો છે કે ત્યાં સંગ હશે તો તે રાગભાવથી જન્ય નહિ હોય, મૈત્રીભાવથી પેદા થયેલ સંગ હશે. મૈત્રીભાવમાં વ્યાપકતા હોવા છતાં સંગને કારણે જે પીડાઓ થતી હોય છે, તે નથી હોતી, અને નિર્મળ હૃદયનો વિકાસ મૈત્રીભાવ દ્વારા થયા કરે છે.

શ્રી દિલીપકુમાર રોયનું પુસ્તક છે : ‘પિલ્ગ્રીમ્સ ઓફ ધ સ્ટાર્સ.’ તેમાં તેમનાં શિષ્યા ઈન્દિરા દેવીના જીવનની સરસ ઘટનાઓ છે.

એક વાર ઈન્દિરાદેવીએ બગીચામાં ટહેલતાં જોયું કે લાલ રંગની બે બોગનવીલિયાની વચ્ચે એક કેસરી ફૂલની બોગનવીલીયા હતી. રંગોની આ મિલાવટ બરોબર ન લાગવાથી તેમણે માળીને કહ્યું કે કેસરી રંગની વેલ કાઢી નાખજે.

સાંજે ઈન્દિરાદેવી ધ્યાનસ્થ હતાં ત્યારે તેમને દેખાયું કે કેસરી બોગનવીલિયાની અંદરથી કેસરી ઝબલાવાળો છોકરો બહાર આવ્યો અને કહે : મા, મા ! મને કેમ મારી નાખવાનું કહ્યું ? હું તો હજુ સાવ નાનકડો છું.

ઈન્દિરાદેવીએ માળીને ના પાડી કે પીળી વેલ કાઢીશ નહિ.

બીજી વાર ધ્યાનમાં દેખાયું કે લીલા રંગના કપડાવાળાં નાનાં ભૂલકાં રમી રહ્યાં છે. અચાનક તેઓ બૂમ મારવા લાગ્યા. ઈન્દિરા

દેવીએ ઘાસમાં લોહી પડતું જોયું. તરત તેમણે માળીને કહ્યું કે આંબાની ડાળીઓ કાપીશ નહિ.

પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રના ‘એગે આયા’ સૂત્રનો આ જીવનવ્યાપી અનુવાદ હતો. ‘આત્મા એક છે...’ તેની અનુભૂતિ. બીજાનાં સુખ-દુઃખનું પ્રતિબિમ્બ તમારી ભીતર ઝલક્યા કરે.

અસંગતા એકત્વાનુભૂતિમાં પલટાશે.

આનન્દની અનુભૂતિ જ્યારે લક્ષ્ય હશે ત્યારે સાર્ત્રનું આ વચન હેયાવગું રહેશે જ. ‘ધ અધર ઈઝ હેલ.’ (બીજો એ જ નરક.) ‘શાન્તસુધારસ’ની રણઝણાવનારી પંક્તિ કહેશે : ‘પરઃ પ્રવિષ્ટઃ કુરુતે વિનાશમ્...’ પરનો પ્રવેશ જો હૃદયમાં થયો તો વિનાશ જ વિનાશ.

પર તરફની સંપૂર્ણ ઉદાસીનતાની વાત કરતાં ‘શાન્તસુધારસ’ ગ્રન્થ કહે છે : જંગલમાં જઈને કોઈ વ્યક્તિ આંબા પરથી કેરી ચૂંટે કે બીજો કોઈ કેરડાના ઝાડ પરથી કેર ચૂંટે; તારે શું ?

ઉદાસીન દશાનું આ કેવું મઝાનું શિખર ત્યાં છે ! : સૂત્રમાં કહેલી વાતને બાજુએ મૂકીને કદાચ કોઈ ઉત્સૂત્ર બોલે; તોય તારે શું? તું એમાં શું કરી શકીશ ? નિર્મળ જળના ઝરણાની પાસે હોવા છતાં કોઈ વ્યક્તિ ગંદું પાણી પીશે તો તેમાં તારે શું કરવાનું ?

(‘સૂત્રમપાસ્ય જડા ભાષન્તે, કેચન મતમુત્સૂત્રં રે; કિં કુર્મસ્તે પરિહૃતપયસો, યદિ પિબન્તિ મૂત્રં રે...’)

અસંગદશા દ્વારા એકત્વાનુભૂતિ. ‘બંસી આજે પણ બજે છે’માં ઈન્દિરાદેવી લખે છે :

સાન ફાન્સિસ્કોમાં એક મિત્રે મને પૂછ્યું : સંસારનો સામનો કરવાને બદલે સંસાર છોડી ભાગી જવું એ કાયરતા નથી ?

મેં કહ્યું : ના. સંસારનો સામનો કરવાનું તો સહેલું છે. સંસારના મિત્રો તમને મોં પર તમારા વિષે તેઓ શું ધારે છે એ નહિ કહે. પણ સંસાર છોડ્યા પછી માણસે સચ્ચાઈથી અને નિષ્ઠાથી પોતે પોતાનો સામનો કરવાનો છે, અને એમાં વધારે હિંમત જોઈએ.

પોતાની જાતની સાથે એકાન્ત સેવવું અને પોતે પોતાને જેવો માને છે તેવો નહિ, પણ પોતે ખરેખર જેવો છે તેવો પોતાને જોવો એ સહેલું નથી.

એકત્વાનુભૂતિ જ આનંદાનુભૂતિનું બીજું નામ છે.

ચાલો, આત્માની મૂળભૂતદશાનું જ્ઞાન નથી થયું હજું એમ માની લઈએ. પરની જોડે સંગદશાનો અનુભવ તો કર્યો છે ને ? શું મળ્યું એનાથી? ને શું મળી શકે ? પરના અનુભવને કારણે થયેલી પીડા પણ એકત્વાનુભૂતિની દિશા તરફ તમને લઈ જઈ શકે.

મૌનમાં આનંદની અનુભૂતિ જેને પણ હશે; શબ્દોની પીડાનો અનુભવ તેની પાસે હશે જ.

સ્વત્વનો આનંદ જેણે પણ મેળવ્યો છે; અને પરમાં કશી ચમક-દમક ક્યારેય દેખાતી નથી.

ચર્ચિલ એક વાર ભાષણ માટે ગયેલ. હજારો લોકો એમને સાંભળવા માટે ઉત્સુકતાથી રાહ જોતા હતા. ચર્ચિલના મિત્રે તેમને કહ્યું : તમારા નામનો કેવો જાદૂ છે! આટલા બધા લોકો તમારા નામથી ભેગા થયા છે : તમને સાંભળવા માટે.

ચર્ચિલ માટે આવી સભાઓ રોજિંદી ઘટનાના એક ભાગરૂપ હતી. તેથી તેઓ એનાથી પ્રભાવિત ન થયા. તેમણે મિત્રને કહ્યું : આવતીકાલે જો મને અહીં ફાંસીને માંચડે ચડાવવાનું થાય તો આથીય વધુ માણસો ભેગા થાય !

લોકો તો કુતૂહલથી પ્રેરાઈ ભેગા થઈ શકે, એનાથી અહંકારને કઈ રીતે ઉભારી શકાય ?

આઈન્સ્ટાઈન અમેરિકા ગયેલા. ન્યૂયોર્કમાં તેઓ વિમાનીમથકથી ઉતારા તરફ ખુલ્લી ગાડીમાં જઈ રહ્યા હતા. લોકો તેમને જોવા રસ્તાની બેઉ બાજુએ ઊમટી પડેલા. મિત્રે કહ્યું : આવું સ્વાગત તો કોઈ રાજનેતાનું પણ ક્યારેય અહીં જોયું નથી.

એ પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકે નમ્રતાથી કહ્યું : આ જ સડક પરથી જો જિરાફ પસાર થવાનું હોય તો આથીય વધુ મેદની હોઈ શકે.

લોકોની વચ્ચે રહેવા છતાં પોતાનું એકાન્ત અહીં અકબંધ રહે છે.

કેવી મજા !

એકાન્તનો વૈભવ તે આનું જ નામ ને !

એકત્વાનુભૂતિ દ્વારા એકાગ્રચિત્તા. ચિત્ત માત્ર એકમાં પરમાત્મામાં આત્મામાં- લીન બનેલું હોય.

કઠોપનિષદ્ કહે છે : 'નૈવ વાચા ન મનસા, પ્રાપ્તું શક્યો ન ચક્ષુષા...' ન વાણી વડે, ન મન વડે કે ન આંખ વડે આત્માને જોઈ શકાય.

તો આત્માને પામવા શું કરવું ?

'કશ્ચિત્ ધીરઃ પ્રત્યક્ આત્માનં ઇક્ષત । આવૃતચક્ષુઃ અમૃતત્વં ઇચ્છન્ ।

કોઈ ધીર પુરુષે આત્માને જોયો છે, તે દૃષ્ટિને અંદર વાળનારો અને અમૃતત્વને ઈચ્છનારો હોય છે.

આવૃતયક્ષુતા. મીરાં કહે છે : ‘ઉલટ ભઈ મેરી નૈનન કી...’ બહારના જગત પ્રત્યે આંખો બંધ થઈ તો ભીતરનું દૃશ્ય ચાલુ!

બહાર તો છે મૃત્યુ જ મૃત્યુ. અંદર છે અમૃતત્વ.

આવૃતયક્ષુતા અને અમૃત ભણીની યાત્રા. ચિત્ત હવે માત્ર એકમાં ડૂબેલ છે : આત્માને વિષે. આનન્દ જ આનન્દ.

હવે બહાર નહિ રહી શકાય. અન્દરનો આનન્દ થોડો પણ મણાયો છે ને !

અગણિત અતીત કરતાં અહીં ફરક એ પડ્યો કે અહીં વિકલ્પ મળ્યો છે. ભૂતકાળના ઘણાં જન્મોમાં વિકલ્પ નહોતો. માત્ર વિભાવો જ વિભાવો હતા. અને એટલે, રોટલીથી કંટાળો તો ભાખરી પર જાવ; અને એનાથી કંટાળો તો પૂરી પર જાવ આવું બન્યા કરતું, આ વિભાવ છોડીને પેલો વિભાવ લ્યો. પણ આખર તો વિભાવો જ હતા.

આ જન્મમાં પ્રભુની એવી અનરાધાર કૃપા માણવા મળી કે સ્વભાવનો આનન્દ સહેજ ચાખવા મળ્યો. ને એ મળતાં જ વિભાવ ધૂટી જાય !

સ્વભાવ તરફની યાત્રા : અમૃતત્વની પ્રાપ્તિ તરફ ભરાતા કદમ. અને એ માટેનું આગળનું ચરણ હતું આવૃતયક્ષુતા. પર તરફથી દૃષ્ટિ હટવી.

એકાગ્રચિત્તાના કારણે રાત અને દિવસ સ્વમાં જ ડૂબકી લગાવવાનું થયા કરશે. પર ધૂટી જશે. અને સાધક પરથી અપ્રભાવિત થઈને, અપ્રતિબદ્ધ પણે વિહરશે.

॥ પ્રભુના હસ્તાક્ષર ॥

આધારસૂત્ર

જિણવચણે અણુરત્તા, જિણવચણં જે કરંતિ ભાવેણ ।

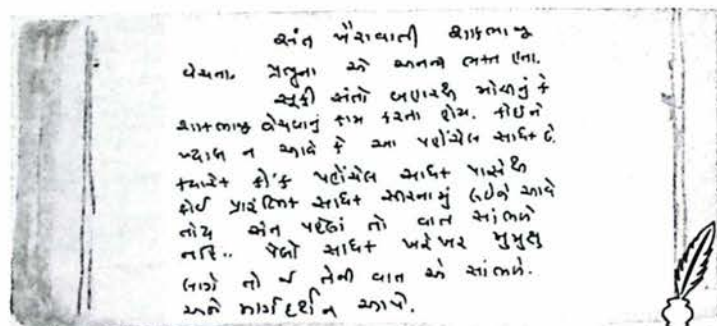
અમલી અસંકિલિટ્ટા, તે હોંતિ પરીત્તસંસારી ॥૩૬/૨૬૦॥

જે સાધકો જિનવચનમાં અનુરક્ત છે અને ભાવપૂર્વક જિનવચનને આરાધે છે, તે સાધકો નિર્મળ અને સંકલેશવિહોણા થયા છતાં અલ્પસંસારી બને છે.

સાધનાસૂત્ર

અહોભાવ

નિર્મળતા

પ્રભુનાં પ્યારાં વચનો

સંત ખૈરાવાતી શાકભાજી વેચતા.
પ્રભુના એ અનન્ય ભક્ત હતા.

સૂફી સંતો બહારથી મોચીનું કે
શાકભાજી વેચવાનું કામ કરતા હોય.
કોઈને ખ્યાલ ન આવે કે આ પહોંચેલ
સાધક છે. ક્યારેક કો'ક પહોંચેલ સાધક
પાસેથી કોઈ પ્રારંભિક સાધક સરનામું
લઈને આવે તોય સંત પહેલાં તો વાત
સાંભળે નહિ... પેલો સાધક ખરેખર
મુમુક્ષુ લાગે તો જ તેની વાત એ
સાંભળે, અને માર્ગદર્શન આપે.

સંત ખૈરાવાતી આવા પહોંચેલ સાધક હતા. બહારથી કોઈને ખ્યાલ ન આવે કે એ મર્મી સાધક છે.

એક વાર એક ભાઈ શાક લેવા આવ્યાં. ખોટી આઠ આની તેમની પાસે હતી. તે તેમણે સંતને આપી. સંતે જોયું. પ્રેમથી સ્વીકારી આઠ આની, શાક આપ્યું.

પછી તો સિલસિલો ચાલ્યો. જેની પાસે ખોટો સિક્કો હોય તે અહીં આવે અને શાકભાજી લઈ જાય.

લોકોને નવાઈ લાગતી કે શાકભાજીવાળાને (એમને ક્યાં ખબર હતી કે એ સંત છે !) ખોટા સિક્કાની ખબર પડે છે. માણસ પણ ચાલાક દેખાય છે. તો પછી એ ખોટા સિક્કા સ્વીકારે છે કેમ?

રહસ્ય એક વાર ખૂલ્યું. એક વાર સંત મંદિરમાં રાત્રે બેઠેલા. તેમને લાગ્યું કે હવે મંદિરમાં કોઈ નથી. અને એથી એમણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે પ્રભુ ! હું તો તારો નાચીઝ ભક્ત છું. અને છતાં ખોટા સિક્કાને પ્રેમથી સ્વીકારું છું. તો, ખોટા સિક્કા જેવો હું તારે દ્વારે આવેલ છું. તું મને સ્વીકારશે જ એવી પૂરી શ્રદ્ધા છે.

અહોભાવના લયની આ પ્રાર્થના. હું કશું જ નથી, પ્રભુ ! પણ તું મને સ્વીકાર ! તું મને તારું વરદાન આપ !

નિગૂઢ વાત આટલી જ છે : ભક્ત ખાલી થાય એટલે પરમ ચેતના એને ભરી જ દે.

ભક્તના પક્ષે માત્ર ખાલી થવાનું છે. પરમચેતના અને સદ્ગુરુ ચેતના એને ભરી દે છે.

સંત જ્ઞાનેશ્વર નવ વર્ષની વયે ગુરુ નિવૃત્તિનાથ પાસે ગયેલ. પહેલી જ વાર ગયા અને તેઓ ભરાઈ ગયા. તેમની અભિવ્યક્તિ કેવી મજાની હતી! : હું પ્રણામ કરવા ગયેલો. અને ઊઠ્યો ત્યારે આત્મબોધ વડે ભરાઈ ગયો હતો. ખાલી ઘડાને નદીમાં ડુબાડીએ અને તે ભરાઈને આવે તેમ.

અભિવ્યક્તિનો માર્મિક ભાગ આ છે : નદીના પાણીથી ભરાવા માટે ઘડાએ ખાલી થવું જરૂરી છે.

મનના ઘડાને ખાલી કોણ કરે?

સદ્ગુરુ કરે.

‘ધ ઝીરો એક્સપીરિયન્સ’માં Amiyo Ruhnku એ લખેલી ઝેન કથા છે : સુઈબીએ ગુરુ ટાન્કાને પૂછ્યું : બધા બુદ્ધોના પ્રશિક્ષક કોણ હતા ?

ટાન્કા કહે : લૂછણિયું લઈ ચિત્તને સાફ કર !

સુઈબીએ ત્રણ પગલાં પાછળ ભર્યાં. ટાન્કાએ કહ્યું : આ તો મોટી ભૂલ ! સુઈબીએ ત્રણ ડગ આગળ ભર્યાં. ટાન્કા કહે : આ પણ મોટી ભૂલ. સુઈબીએ પગ પર પગ મૂક્યો. (ખુરશીમાં બેસીને પગ પર પગ મૂકીએ એ રીતે...) ટાન્કાએ કહ્યું : તમે બુદ્ધોના પ્રશિક્ષકને શોધી કાઢ્યો! (આગળ, પાછળ ચાલવાનું નહિ, માત્ર બેસવાનું એ માર્ગ થયો. પાછળ ડગલાં, મતલબ ગ્લાનિ... સાધકને ગ્લાનિ શાની ? આગળ ડગલાં, મતલબ સાધના કર્યાનો અહંકાર... શો અર્થ અહંકારનો ?

પગ પર પગ મૂકવાનો અર્થ હતો સ્વીકાર... સ્વીકાર-સર્વ સ્વીકાર એ છે બુદ્ધોનો પ્રશિક્ષક... બુદ્ધોના બુદ્ધત્વનું મૂળ છે સર્વસ્વીકારની સાધના.)

અહીં ગુરુચેતનાએ બે કાર્યો કર્યાં. ચિત્તને ખાલી કરવાનું કહ્યું. (માત્ર કહે તેમ જ નહિ, ચિત્તને ખાલી તેઓ કરી દે છે.) અને ભરવાનું પણ કર્યું.

ચિત્તની સ્લેટ કોરી બન્યા પછી તરત જ સદ્ગુરુ તેના પર જે મન્ત્ર લખે છે તે છે સર્વસ્વીકારનો મન્ત્ર.

ગુરુ તૈયાર છે આપણને વિભાવોથી ખાલી કરવા. ગુરુ તૈયાર છે આપણને સ્વભાવદશાથી પરિપૂર્ણ કરવા. પ્રશ્ન આટલો જ છે : આપણે કેટલા અંશે તૈયાર છીએ ?

જો કે, એમાં પણ એક સુવિધા છે. આપણે એ માટે તૈયાર ન હોઈએ, તો ગુરુ આપણને એ માટે તૈયાર કરી દે છે.

ગુરુ શી રીતે તૈયાર કરે છે?

સાધક ગુરુના ઉપનિષદ્માં જાય છે. તેમના ચહેરા પરથી વરસતા સ્મિતને, આનંદને જુએ છે અને એને સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીતિ થાય છે કે પદાર્થો દ્વારા મળતું સુખ આ આનંદ પાસે કેવું તો તુચ્છ છે ! અને એથી, એને એ આનંદ મેળવવા મન થાય છે... અને વિભાવો પ્રત્યેની અનાસ્થા ઉપજે છે. વિભાવો પ્રત્યેની અનાસ્થા એ જ તો તૈયારી છે ને !

‘ધ ઝીરો એક્સપીરિયન્સ’માં આવેલી ઝેન કથા છે : સાધક શોસિન ગુરુ ડોગોને કહ્યું : તમે મને ઝેનના ગ્રન્થો શીખવ્યા નહિ. ડોગો કહે : કેમ ? તું ચા આપે છે ત્યારે એને હું સ્વીકારું છું ને ? તું ભોજન આપે છે ત્યારે તેનેય હું સ્વીકારું છું ને ! આ સ્વીકાર એ તો સાધના છે. તને ઝેન ગ્રન્થોનું હાર્દ મેં શીખવી દીધું.

સર્વસ્વીકાર ક્યારે જન્મે છે ? જ્યારે પ્રિયતા અને અપ્રિયતા ખતમ થઈ ગયા હોય છે ત્યારે. નહિતર, સામાન્યજન દ્વન્દ્વોમાં ભીંસાયા કરે છે. આ ગમે છે માટે સારું... તો રતિભાવ/રાગ. આ નથી ગમતું માટે ખરાબ.. અને તો અરતિ/દ્વેષ...

પ્રિયાપ્રિયતાને મિટાવવા શું કરી શકાય ? અહોભાવનો મતલબ અહીં થાય છે ખુંટીનું બદલાવું. અહમ્ વિસ્તરેલું છે ત્યારે હુંની ખુંટી ખોડાયેલી છે. અને ત્યાં પ્રિયતા અને અપ્રિયતા બરોબર પડેલા છે. મને અનુકૂળ તે પ્રિય. મને પ્રતિકૂળ તે અપ્રિય.

અહોભાવમાં ખુંટી બદલાઈ. પરમાત્મા કેન્દ્રબિન્દુ છે. સદ્ગુરુ કેન્દ્રબિન્દુ છે. હવે પ્રિય શું રહેશે? પ્રભુને પ્રિય તે પોતાને પ્રિય. આવી ગયો સર્વસ્વીકાર!

એક પણ વ્યક્તિ પ્રભુચેતના દ્વારા અસ્વીકૃત નથી. તો પોતે એને અસ્વીકૃત કેમ કરી શકે ?

અહોભાવને ઘૂંટવો છે.

પ્યારું ગાથા સૂત્ર ઉદ્ધમા અધ્યયનમાં છે.

જિણવયણે અણુરક્તા, જિણવયણં જે કરંતિ ભાવેણ ।

અમલી અસંકિલિદ્વા, તે હોંતિ પરીત્તસંસારી ॥

ગાથાસૂત્રને એ રીતે અનુપ્રેક્ષીએ કે એક એક શબ્દનો હૃદયસ્પર્શ થયા કરે.

જિણવયણે અણુરક્તા.... સાધકો / ભક્તો છે અનુરક્ત પ્રભુના પ્યારા પ્યારા શબ્દોમાં.

અનુરક્તતાનો ખ્યાલ આંખોમાંથી ચૂતાં અશ્રૂબિન્દુઓ ક્યારેક આપી જાય છે. સદ્ગુરુ કહેતા હોય કે મારા પ્રભુએ આ રીતે કહ્યું છે અને ભક્તની આંખોમાંથી અશ્રૂબિન્દુઓનો ચુવાક થતો હોય.

ઓહ ! મારા ભગવાને મારા માટે કહ્યું છે ! ‘પર્સનલી ફોર મી.’ આ વાત અહોભાવને તીવ્રતાથી ઉભારે છે. આટલા મોટા પ્રભુ... જગન્નાથ અને એ મને યાદ કરીને આ કહે...?

મહાસતી સુલસા પાસે આ જ ભાવધારા હતી ને ! મારા પ્રભુ મને યાદ કરીને ‘ધર્મલાભ’ની પ્રસાદી પાઠવે. કેટલી હું બડભાગિની...! અને લાગલી જ આ ભાવધારા પ્રગટે : પ્રભુના આ ઋણમાંથી હું મુક્ત શી રીતે થઈશ ?

જિજ્ઞવણે અણુરક્તા... પ્રભુના વચનો પરનો અનુરાગ. બધાથી ચઢી જાય તેવો અનુરાગ. શાંડિલ્ય ઋષિ ભક્તિની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે : સા પરાઽનુરક્તિરીશ્વરે. પ્રભુને વિષે શ્રેષ્ઠ અનુરાગ તે ભક્તિ. જિજ્ઞવચનો પરના અનુરાગના મૂળમાં તો પ્રભુ પ્રત્યેનો અનુરાગ જ છે.

એક કલ્પના કરવાનું મન થાય : સમવસરણમાં આપણે ગયેલા. પ્રભુનું ભુવનવિમોહન રૂપ આપણી આંખોની સામે હતું, અને કાનો માટે હતા પ્યારા, પ્યારા પ્રભુના શબ્દો.

મૂંઝવણ મીઠી હતી : પ્રભુને નીરખવા કે સાંભળવા. એક સાથે બે ક્રિયામાં ઊંડાણથી સરી ન શકાય. કાં તો પ્રભુને નીરખવાનું થાય, કાં તો પ્રભુને સાંભળવાનું થાય.

શું કરવું ?

એ વખતે આંખોનો વિજય થયો. પ્રભુને મન ભરીને નીરખવાનું થયું. પ્યારા પ્યારા શબ્દો પ્રભુના છૂટી ગયા. અત્યારે પ્રવચન કે વાચનામાં થાય છે એ છૂટેલા શબ્દોનું અનુસન્ધાન.

આંખો બંધ હોય. પ્રવચન સાંભળી રહ્યા હોઈએ અને એ વખતે સમવસરણીય ક્ષણોમાં ડૂબવાનું થાય. મનનો પાંખાળો ઘોડો સમવસરણમાં પહોંચી જાય.

આમ પણ, પ્રવચનકાર મુનિ, બોલતી વખતે, એવા અહોભાવના લયમાં હોય છે કે એ પોતે તો હોતા જ નથી. પ્રભુ એમના કંઠેથી પ્રગટતા હોય એવો ભાવ, સાંભળતી વખતે, આપણને ધ્વનિત થાય.

હું પ્રવચન આપીને ઊભો થઉં ત્યારે મારી આંખો લગભગ ભીની રહેતી હોય છે. અને એ આંખોની ભીનાશ પ્રભુને કહેતી હોય છે કે પ્રભુ ! તારી પાસે તો અગણિત સાઉન્ડ સિસ્ટીમ્સ છે, છતાં તે મારી સાઉન્ડ સિસ્ટીમ વાપરી. મારે કંઠેથી તું પ્રગટ્યો. પ્રભુ ! તારો હું ખૂબ ખૂબ ઋણી છું.

સમ્રાટ અકબરે એક વાર તાનસેનનું મઝાનું સંગીત સાંભળ્યું. ડોલી ઉઠ્યા બાદશાહ.... એમણે કહ્યું : તાનસેન! અદ્ભુત.

તાનસેનની નમ્ર અભિવ્યક્તિ આ હતી : નામવર ! આપ મારા ગુરુ હરિદાસજીને એક વાર સાંભળો તો મારું સંગીત સાવ જ ફેંકી દેવા જેવું લાગશે.

બાદશાહે કહ્યું : તો એમને માનસહિત રાજસભામાં બોલાવીએ. અને એમનું સંગીત સાંભળીએ.

તાનસેન કહે છે : મહારાજ ! તેઓ ક્યાંય ગાવા માટે જતા નથી. કોઈના માટે પણ ગાતા નથી. યમુનાના કાંઠે આવેલી ઝૂંપડીમાં તેઓ રહે છે, અને માત્ર પ્રભુને રીઝવવા માટે તેઓ ગાય છે.

સંગીતના અનુરાગથી દિલ્હીનો બાદશાહ તાનસેનની સાથે રથમાં બેસી યમુનાને કાંઠે આવે છે. રથમાંથી ઊતરી સંત હરિદાસજીની ઝૂંપડીની પાછળ બેઠે બેઠા.

દિલ્હીનો બાદશાહ રેતીમાં બેઠો. કલાક બે કલાક..ગહન ચુપ્પી. ત્રણેક કલાક પછી સંત હરિદાસજીએ ભજન શરૂ કર્યું. એક નાનકડું પદ. ત્રણ કલાક તેમણે ઘૂંટ્યા કર્યું. અકબર બાદશાહ અત્યંત પ્રભાવિત થયા.

પાછળથી બાદશાહે તાનસેનને પૂછ્યું : તાનસેન ! તારા કંઠમાંથી આવું દિવ્ય સંગીત ન પ્રગટે ? તાનસેને નકારમાં માથું ધુણાવ્યું. એણે

કહ્યું : મહારાજ ! મારા ગુરુ પ્રભુ માટે જ ગાય છે, અને એથી પ્રભુની શક્તિ એમના કંઠમાં ઊતરે છે.

જિણવયણે અણુરક્તા.... પ્રભુના પ્યારા પ્યારા શબ્દોમાં ડૂબેલો છે ભક્ત. એક એક શબ્દ સાંભળતાં એ ઝૂમે છે : મારા ભગવાને કેવી અદ્ભુત વાત કહી છે !

પ્રભુના વચનોનો અનુરાગ પ્રભુ વચનોના અમલીકરણમાં ફેરવાય છે. ભક્તને કંઈ કરવું પડતું નથી. અનુરાગ જ અમલીકરણમાં ફેરવાઈ જાય છે.

ભક્ત ભક્તરૂપે જ ન રહે. કરવાનું ક્યાંથી રહેશે ?

મઝાની પંક્તિ યાદ આવે : ‘શ્યામ શ્યામ રટત, રાધા શ્યામ ભઈ, સબ સખિયન સે પૂછન લગી, રાધા કિધર ગઈ ?

શ્યામનું, કૃષ્ણનું રટણ કરતા રાધા પોતે જ શ્યામરૂપ બની ગઈ. હવે પૂછો કે રાધા ક્યાં ગઈ ? રાધા ક્યાં મળે ?

‘ન રહે બાંસ, ન બજે બંસુરી’ તે આનું નામ. ભક્ત જ ન રહ્યો. ભક્તનું કર્તૃત્વ ક્યાંથી રહેશે ?

પાતંજલ યોગસૂત્રનું એક પ્યારું સૂત્ર છે : તીવ્રસંવેગાનામાસત્રઃ । તીવ્ર અભીપ્સાવાળાઓ માટે યોગમાર્ગ, ભક્તિમાર્ગ એકદમ નજીક છે, સરળ છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ પાસે એક જિજ્ઞાસુ આવેલ. કહે : પ્રભુનાં દર્શન કરાવો ! સંત એને લઈને તળાવને કાંઠે ગયા. એની બોચી પકડી તળાવમાં એને ડુબાડ્યો. થોડી વારમાં ઓક્સિજન વિના એ તરફડવા લાગ્યો. સંતે એને બહાર કાઢીને સમજાવ્યું : આવો તરફડાટ પ્રભુ માટે હોવો જોઈએ.

આમ જુઓ તો એક જ ડગલામાં મિલન થઈ ગયું ને ! તરફડાટ અને મિલન.

આ જ વાતને એક સંતે મજાના સન્દર્ભમાં કહ્યું : તુમ મિટો તો મિલના હોય ! તમારું મિટવું, ઓગળી જવું, અને પ્રભુનું મળી જવું.

મહાસતી ચન્દના મિટી ગયાં. પ્રભુને પામી ગયાં. મહાસતી રેવતી અને સુલસા અહંકાર વિહોણાં બન્યાં અને પ્રભુને પામી ગયાં.

અહંકારને ઝાડવા માટે છે અનુરાગ. જિણવણે અણુરક્તા. પ્રભુના પ્યારા પ્યારા શબ્દો પરનો અનુરાગ. એવી તીવ્રતા એ અનુરાગમાં હોય કે અહંકારનો છેદ ઊડી જ જાય.

અનુરાગની પાછળ શ્રદ્ધા છે, અને શ્રદ્ધા હોય ત્યારે મેઘા હોય છે. ન અહંકાર, ન બુદ્ધિ.

ગની દહીવાલાનો સરસ શેર છે :

શ્રદ્ધા લઈ ગઈ મને, ઠેઠ મંજિલ સુધી,
રસ્તો ભૂલી ગયો તો, દિશાઓ બદલાઈ ગઈ.

શ્રદ્ધાનો આ કેવો તો ચમત્કાર ! રસ્તો ભૂલી જવાણો તો દિશાઓ ફરી ગઈ. અને મંજિલ આ સામે જ રહી !

શ્રીભાણદેવે તેમના એક પુસ્તકમાં સરસ પ્રસંગ લખ્યો છે. કાશીમાં એક રેંકડી રસ્તા પર. ચાની રેંકડી. લોકો ચા પીવા આવે. રેંકડીવાળો ભક્ત ચા પીવા આવનારને બાજુની એક રૂમમાં બેસાડી ચા પીવરાવે. કોઈને ફટાફટ ઊભા ઊભા ચા પીવી હોય તોય વિનંતિ કરી તેને રૂમમાં મોકલે.

શા માટે ?

રહસ્ય સાંજે ખૂલતું. સાંજે તે ભક્ત રૂમમાં જતો. ભક્તોની ચરણ રજને ભેગી કરી આંખે લગાવતો. શરીરે લગાવતો.

ભક્તોની ચરણરજ ક્યાંથી ? કેવી આ શ્રદ્ધા ! દિવ્ય શ્રદ્ધા !

જિનવચન પ્રત્યેનો અનુરાગ જિનવચનોના અમલીકરણમાં ફેરવાશે.

કો'ક સામાન્ય વ્યક્તિએ તમને ન ગમે તેવું કંઈક કહ્યું. ગુસ્સો આવું-આવું થઈ રહ્યો છે. અને એ જ વખતે પ્રભુના શબ્દો યાદ આવશે: ક્રોધ નથી કરવાનો.

અહીં તમે કોના શબ્દોને પ્રધાનતા આપશો ?

પ્રભુ પ્રત્યેનો અનુરાગ કેવો છે એનો સામાન્ય ખ્યાલ અહીં આવી જાય.

અનુરાગ પ્રભુ જોડેનો એક દિવ્ય સંબંધ આપી શકે. પ્રભુને માતાના સ્વરૂપમાં સ્થાપી બાળકરૂપે પોતે એની ભક્તિ કરી શકે. મજાનો સંબંધ સ્થપાઈ જાય, અને મા-બાળકનો સંબંધ થઈ ગયો. પછી બધું જ માએ કરવાનું. બાળકે કંઈ જ કરવાનું ન રહે.

રાજા ભોજ અને મહાકવિ કાલીદાસ ફરવા ગયેલા. ભૂલા પડ્યા. એક નાનકડું ગામ. બે-પાંચ ઝૂંપડા. એક ઝૂંપડા પાસે ગયા. ઝૂંપડાવાળો કહે : તમે કોણ છો ?

ચતુર કાલીદાસે સરસ સંબંધ ઉપજાવી કાઢ્યો. એ કહે : અમારા રથના પૈડાં બોરડીનાં છે અને તમારા ઘરના આંગણામાં બોરડીનું ઝાડ છે. તેથી આપણા વચ્ચે બાદરાયણ સંબંધ થયો. કાલીદાસે આમ કહેલું: યુષ્માકં બદરીતરુઃ, અસ્માકં બદરી રથઃ, તસ્માદ્ આવયોઃ બાદરાયણઃ સમ્બન્ધઃ....

- પેલાએ મજાની આવ-ભગત કરી.

પ્રભુના હસ્તાક્ષર ❖ પ્રભુનાં પ્યારાં વચનો

પ્રભુ પ્રત્યેનો અનુરાગ.

પ્રભુના વચનો પ્રત્યેનો અનુરાગ.

વચનોનું ભીતર પ્રવેશવું.

અને તેના કારણે -

નિર્મળ હૃદયની પ્રાપ્તિ.

સંકલેશોનું છૂ થવું.

મુક્તિની દિશામાં સાધકનું પ્રયાણ.

કેવો મઝાનો ક્રમ !

લાગે કે આ પાંચ પગથિયાં ચડાય એટલે મોક્ષને આપણો હાથ સ્પર્શી રહે !

મુક્તિની મઝાની વ્યાખ્યા મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે આપી :

‘કલેશે વાસિત મન સંસાર, કલેશ રહિત મન તે ભવપાર,
જો વિશુદ્ધ મન-ઘર તમે આવ્યા, તો અમે નવનિધિ ઋદ્ધિ પાયા...’

મનમાં રાગ-દ્વેષાદિ કલેશોનું હોવું તે જ સંસાર. મનમાંથી તેમનું ખરી જવું તે જ મુક્તિ.

મનમાંથી કલેશો ખરે ક્યારે ?

સરસ જવાબ છે :

પ્રભુ આવે ત્યારે !

ફરી પ્રશ્ન થશે.

પ્રભુ ક્યારે મન ઘરમાં આવે ?

પ્રભુને આમંત્રણ આપો ને પ્રભુ પધારે.

એ વિધિની મઝાની વાત પરમતારક શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની સ્તવનામાં મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે કરી છે :

‘મન ઘરમાં ધરિયા ઘર શોભા, દેખત નિત્ય રહેશો થિર થોભા,
મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે, જોગી ભાષે અનુભવ જુગતે...’

પ્રભુને આમંત્રણ આપ્યું. પ્રભુ મન ઘરમાં પધાર્યા. અને મનની આખી રોનક બદલાઈ ગઈ. ઝળાંહળાં થઈ ગયું મન.

અને એટલે, ભક્તને કહેવાનું મન થયું કે પ્રભુ ! તમે મારા મન ઘરની શોભા જોઈને ત્યાં જ રહેવાનું પસંદ કરશો.

પ્રશ્ન થાય: પ્રભુ તો મોક્ષમાં, વૈકુંઠમાં રહે.

જવાબ મસ્ત છે : ‘મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે.’ અકુંઠિત ભક્તિથી મન જ વૈકુંઠ જેવું બની ગયું છે. હવે તો પ્રભુ ત્યાં જ રહે ને !

અકુંઠિત ભક્તિ. ભક્તિ માટેની ભક્તિ. બીજા કશા માટે નહિ.

ભક્તે તો ગાયું છે:

‘મુક્તિથી અધિક તુજ ભક્તિ મુજ મન વસી, જેહસું સબળ પ્રતિબંધ લાગ્યો,
ચમક પાષાણ જિમ લોહને ખેંચશે, મુક્તિને સહજ તુજ ભક્તિ રાગો.’

મુક્તિ કરતાંય પ્રભુ ! તારી ભક્તિ મને વધુ ગમે છે... લોહચુંબક લોઢાને ખેંચે તેમ મુક્તિને તમારી ભક્તિ ખેંચશે.

પ.પૂ આચાર્ય ભગવંતશ્રી યશોવિજયસૂરિ મહારાજ દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- ‘દરિસન તરસીએ’..... ભા. ૧-૨.
(ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- ‘બિહૂરત જાયે પ્રાણ’.....
(મહાન સિદ્ધર્ષિ કૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- ‘સો હી ભાવ નિર્ગન્ય’.....
(સમાધિ શતક, કડી : ૧ થી ૩૦ ઉપર વિવેચના)
- આપ હી આપ બુઝાય’..... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(સમાધિ શતક, કડી : ૩૧ થી ૫૧ ઉપર વિવેચના)
- ‘આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે’.....
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિકખુ અધ્યયન ઉપર સંવેદના)
- ‘મેરે અવગુન ચિત્ત ન ધરો’..... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(કુમારપાળ ભૂપાળ કૃત ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા’ પર સંવેદના)
- ‘ઋષભ જિનેસર પ્રિતમ માહરો રે’.....
(શ્રી આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) [સ્તવન ૧-૫]
- પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ
(પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર (૧-૪) પરની વાચનાઓ.)
- આત્માનુભૂતિ
(યોગ પ્રદીપ, જ્ઞાનસાર, આદિ ગ્રન્થો તથા પૂ. ચિદાનંદજી મહારાજનાં પદોમાં મળતાં સાધના સૂત્રો પર વિશ્લેષણ)
- અસ્તિત્વનું પરોટ
(હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા પર સ્વાધ્યાય)
- અનુભૂતિનું આકાશ
(પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય પર અનુપ્રેક્ષા)
- રોમે રોમે પરમસ્પર્શ
(દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીરની સાડા બાર વરસની લોકોક્તર સાધનાની આન્તર કથા)

